

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Hande Gül SARIHAN KOÇAK

THOMAS HUMPHREY MARSHALL'IN TEORİK YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE
TÜRKİYE'DE YURTTAŞLIĞIN ANAYASAL DÖNEMLERE GÖRE İNCELENMESİ

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Hande Gül SARIHAN KOÇAK

THOMAS HUMPHREY MARSHALL'IN TEORİK YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE
TÜRKİYE'DE YURTTAŞLIĞIN ANAYASAL DÖNEMLERE GÖRE İNCELENMESİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Kadriye Okudan DERNEK

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Hande Gül SARIHAN KOÇAK'ınbu çalışması, jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :Dr.Öğr.Üyesi Yavuz Selim ALKAN (İmza)

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Kadriye OKUDAN DERNEK (İmza)

Üye :Dr.Öğr. Üyesi Funda KEMAHLI GARİPOĞLU (İmza)

Tez Başlığı: THOMAS HUMPHREY MARSHALL'IN TEORİK YAKLAŞIMI
ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'DE YURTTAŞLIĞIN ANAYASAL
DÖNEMLERE GÖRE İNCELENMESİ

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 20/06/2019

Mezuniyet Tarihi : 25/07/2019

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Thomas Humphrey Marshall’ın Teorik Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye’de Yurttaşlığın Anayasal Dönemlere Göre İncelenmesi” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Hande Gül SARIHAN KOÇAK

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Hande Gül SARIHAN KOÇAK
Öğrenci Numarası	20145218004
Enstitü Ana Bilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Kadriye Okudan DERNEK
Tez Başlığı	Thomas Humphrey Marshall'ın Teorik Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye'de Yurttaşlığın Anayasal Dönemlere Göre İncelenmesi
Turnitin Ödev Numarası	1153171524

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 97 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 19/07/2019 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 12,

alıntılar dahil %15'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

...../...../.....

(imzası)

Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı
Dr. Öğr. Üyesi Kadriye Okudan DERNEK

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
TEŞEKKÜR	vi
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Yurttaşlık	3
1.1.1. Yurttaşlığın Tarihsel Gelişimi	3
1.1.2. Yurttaşlık Teorileri	8
1.1.2.1. Cumhuriyetçi Yurttaşlık Teorisi	8
1.1.2.2. Cumhuriyetçi Yurttaşlık Anlayışının Sonucu: Ulus-Devlette Yurttaşlık ..	10
1.1.2.3. Liberal Yurttaşlık Teorisi	11
1.1.2.4. Yurttaşlık Kavramında Hakların Yeri	13
1.1.3. Alternatif Yurttaşlık Teorileri	15
1.1.3.1. Anayasal Yurttaşlık ve Çok Kültürlülük	15
1.1.3.2. Küresel Yurttaşlık	16
1.1.3.3. Ekolojik Yurttaşlık	17

İKİNCİ BÖLÜM

THOMAS H. MARSHALL' IN YURTTAŞLIĞIN GELİŞİMİ TEORİSİ

2.1. Marshall'ın Teorisine Kaynaklık Eden Liberal Düşünce	18
2.2. Marshall'ın Yurttaşlık ve Haklar Yorumu	23
2.3. Marshall'ın Teorisine Yönelik Eleştiriler	31
2.4. Neoliberalizm ile Birlikte Sosyal Hakların Azalması	32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

T.H. MARSHALL'IN TEORİSİNE GÖRE TÜRKİYE'DE YURTTAŞLIĞIN GELİŞİMİ

3.1. Osmanlı'da Devlet-Halk-Sınıf İlişkilerine Genel Bakış	36
3.2. Medeni Haklar Dönemi	38
3.2.1. III. Selim ve Reformların Başlangıcı	38
3.2.2. II. Mahmut Dönemi: Eşit Yurttaşlık ve Haklar	40
3.2.3. Tanzimat Dönemi	42
3.3. Siyasal Haklar Dönemi	46
3.3.1. I. Meşrutiyet Dönemi	46
3.3.2. II. Meşrutiyet Dönemi	51
3.3.3. 1921-1924 Arası Dönem	54
3.3.3.1. Savaş Dönemi ve 1921 Anayasası	54
3.3.3.2. 1924 Anayasası	55
3.4. Sosyal Haklar Dönemi	61
3.4.1. 1961 Anayasası	61
3.5. Türkiye'de Neo-Liberalizm Etkileri ve 1982 Anayasası	65
3.5.1. Türkiye'nin Neo-Liberal Dönüşümü	65
3.5.2. 1982 Anayasası	66
3.5.3. 1982 Anayasası'nda Değişiklikler	69
SONUÇ	72
KAYNAKÇA	79
ÖZGEÇMİŞ	85

KISALTMALAR LİSTESİ

yy.	: yüzyıl
BM	: Birleşmiş Milletler
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti

ÖZET

Antik Yunan'da ortaya çıkışından beriyurttaşlığın haklarla doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Yurttaşlık kişinin devlet karşısındaki statüsüdür ve bu statü aynı zamanda kişinin sahip olduğu hak ve ödevleri de tanımlar. Başka bir deyişle yurttaşlık, bir bakıma devlet ve birey arasında belirlenen hukuki bir bağıdır. Bu anlamda Thomas Humphrey Marshall haklara bağlı yurttaşlık teorisini ortaya atmış ve bu hakları İngiltere'deki kanunlara bağlı olarak tarihsel gelişim temelinde incelemiştir. Her ne kadar Marshall'ın teorisi tam anlamıyla kapsamlı bir teori olmasa da, haklar temelli yurttaşlık teorisi hakkında çalışma yapan bilim insanlarının pek çoğu çalışmalarında Marshall'a referans vermiştir. Bu çalışmada benzer bir yöntemle yurttaşlık kavramının ve yurttaşlık haklarının tarihsel açıdan gelişimi Marshall'ın teorik çerçevesine referansla incelenmiştir. Başka bir deyişle, çalışmanın amacı siyaset biliminin iki temel ögesi olan yurttaşlık ve haklar arasındaki ilişkiyi Türkiye'de anayasal düzene geçildiğinden beri yurttaşlığın tarihsel gelişimini esas alarak incelemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada önce yurttaşlık kavramının tarihi gelişimi, daha sonra Marshall'ın yurttaşlık ve haklar arasındaki ilişkiye yönelik teorisi incelenmiştir. Son olarak Türkiye'de yurttaşlığın gelişimi Marshall'ın teorisi çerçevesinde analiz edilmeye çalışılmıştır. Metodolojik açıdan bakıldığında bu çalışmada Türkiye'de vatandaşlığın gelişiminin Marshall'ın teorik yaklaşımına referansla analizi; örnek incelemesi ile desteklenmiş teorik ve betimleyici bir yöntemle yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Thomas Humphrey Marshall, Yurttaşlık, Haklar, Türkiye, Anayasacılık.

SUMMARY

**AN EXAMINATION OF THE DEVELOPMENT OF CITIZENSHIP IN TURKEY
ACCORDING TO CONSTITUTIONAL PERIODS WITH REFERENCE TO
THOMAS HUMPHREY MARSHALL'S THEORETICAL PERSPECTIVE**

Since its emergence in ancient Greece, citizenship has had a direct relationship with rights. Citizenship is a person's status before the state, which also defines her rights and duties. In other words, it is a legal bond established between the state and the individual. In this sense, Thomas Humphrey Marshall develops the theory of citizenship as an evolutionary group of consecutive rights and examines these rights with reference to the historical development of legal rights in England. Even though Marshall's theory can be regarded as not a fully comprehensive theory, his novel approach has been oft-cited by a great number of scholars working on rights-based citizenship theory. In this thesis, the historical development of the concept of citizenship and the citizenship rights in Turkey are examined with reference to Marshall's aforementioned theoretical structure. In other words, this study aims to examine the relationship between citizenship and rights as one of the two essential concepts of political science on the basis of the historical development of citizenship in Turkey since transition to constitutional order. To that end, firstly, the historical development of the concept of citizenship and then Marshall's theory on the relationship between citizenship and rights are examined. Finally, the development of citizenship in Turkey is analysed within the framework of Marshall's theory. Methodologically, the development of citizenship in Turkey with reference to Marshall's theory is examined in this study by embracing a theoretical and descriptive method, with a case study oriented.

Keywords: Thomas Humphrey Marshall, Citizenship, Rights, Turkey, Constitutionalism

TEŞEKKÜR

Bu alıőmayı ortaya koyduğum sre içerisinde yaőadığım btn zorluk ve aksaklıklara rağmen anlayışını esirgemeyen, kaynaklara ulaőmam konusunda verdiği desteklerle, verdiği fikir ve yönlendirmelerle bu çalışmanın ortaya çıkmasında katkısı büyük olan danışman hocam; Dr.Őėr.yesi Kadriye OkudanDernek'e, çalıőırken maddi ve manevi desteğini benden esirgemeyen ve beni her konuda yreklendiren sevgili eőim Naci Koçak'a ve aileme; dostlukları ve desteklerini ortaya koyarak yüksek lisans dönemini yalnızca bir eğitim dönemi olarak değil güzel anılar biriktirdiğim zamanlar olarak hatırlamamı sağlayan sınıf arkadaőlarıma teőekkürü bir borç bilirim.

Hande Gl SARIHAN KOÇAK

Antalya, 2019

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması yapılırken ilk hedeflenen yurttaş ile devletin ilişkisinin incelenmesiydi. Yurttaşın devlete bakış açısını belirlemek son derece zor olabilir. Bu kapsamlı bir saha çalışması ve analiz gerektirmektedir. Ancak devletin yurttaşına nasıl baktığını belirlemek kolaydır. Bunun için yurttaşlıkla ilgili yasalara ve yurttaşlara tanınan haklara bakmak bir fikir edinmek bakımından yeterli olur. İşte bu yüzden bu çalışmada Türk Anayasaları temel alınmıştır. Ancak anayasaları tek başına incelemek herhangi bir metni incelemek olacağından bu çalışmada bir kriter belirlemek gerekmiştir. Thomas Humphrey Marshall'ın teorisi bu noktada baz alınan kriter olmuştur. Zira Marshall Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar isimli makalesinde hem yurttaşlığı, hem hakları İngiltere'de çıkan kanunlara ve dönemlere göre incelemiş, bunun toplumda yarattığı eşitlik/eşitsizlik durumu incelenmiştir. Çalışmanın esas amacı ise Marshall'ın anlattığı süreçle Türkiye'de yaşanan süreci karşılaştırmaktır. Elbette İngiltere'nin yazılı bir anayasası olmadığı ve genelde içtihat kanununa dayanan bir kanuni yapısı olduğundan süreçler açısından bu karşılaştırma çok da makul bir seçenek olmayabilir. Ancak Türkiye'de yurttaşlığın ve hakların ilerleyişini takip edebilmek için en doğru yöntemlerden biri, anayasaları incelemektir. Ayrıca Marshall'ın yaptığı gibi bir dönemselleştirme yapmak da, karşılaştırma yapabilmek açısından oldukça yerinde bir yöntemdir.

Bu çalışmada bu yüzden Marshall'ın makalesi seçilmiş, Türkiye'de yurttaşlığın gelişimi de aynı şekilde dönemselleştirilmiş, bu anayasalar üzerinden yapılmış, ve yine anayasalarda haklara yapılan vurgular incelenerek, Türkiye'nin bu teoriyle örtüşüp örtüşmediği belirlenmeye çalışılmıştır. Metodolojik açıdan bakıldığında bu çalışmada Türkiye'de vatandaşlığın gelişiminin Marshall'ın teorik yaklaşımına referansla analizi; örnek incelemesi ile desteklenmiş teorik ve betimleyici bir yöntemle yapılmıştır.

GİRİŞ

Yurttaşlık kavramı ilk olarak Antik Yunan devletlerinde ortaya çıkmıştır. Ancak bu dönemde yurttaşlık kavramı sadece köle olmayan erkekler üzerinden tanımlanmış ve köleler, kadınlar ve yetişkin olmayanlar bu gruba dahil edilmemiştir. Her ne kadar siyasi kararlar doğrudan katılım yoluyla alınıyorsa da bu eşitliği garanti etmemiştir. Antik Yunan'ın uzantısı sayılabilecek Roma da yurttaşlığın şekli değişir. Aristo'nun erdem anlayışı Roma da etkisini gösterir ve yavaş yavaş cumhuriyetçi bir siyasi yapı ortaya çıkmaya başlar. Siyasi anlamda katılım azaldı, yurttaşlık ise artık herkese biçilen temel bir görev olmuştur. Bu görevlerin başında da vergi vermek ve askerlik yapmak gelir.

Orta çağda yurttaşlık kavramı derebeylerin güçlenmesi ile birlikte artık tam manasıyla bir bağıllık ve tabiiyet haline gelmiştir. 1215 yılında MagnaCarta her ne kadar kralın yetkilerini kısıtlasa da derebeylerini güçlendirmiştir ve bunun gerçek yurttaşlara hiçbir yararı olmamıştır. Yalnızca toprak sahipleri ve “eşitler arasında birinci” statüsüyle kral vardır, tek söz hakkı onlarındır. Bu dönemlerde yurttaşlık kavramı kesinlikle modern anlamda kullanılan yurttaşlık kavramı ile aynı değildir.

Modern anlamda yurttaşlığın ortaya çıkışı ekonomik yapıların değişmesi, burjuva sınıfının ortaya çıkışı, kilise ve monarşiye başkaldırı ile olmuştur. Aydınlanma, Rönesans ve reformla devam etmiştir. Bu olayların mutlakiyetçi yapıyı zayıflatmasının ardından, kralın himayesini daha fazla istemeyenlerin başlattığı İngiliz Şanlı Devrimi ve Amerikan Bağımsızlık hareketi zamanla tüm Kıta Avrupa'sını da sarmıştır. Fransız İhtilali bu iki devrimden etkilenerek başlamıştır ve bu durum modern anlamda yurttaşlık biçiminin ortaya çıkışını sağlamıştır. Yurttaşlık ve doğal haklar kavramının fikir olarak yayılması başlamıştır.

Sosyal haklar ise, ilk olarak sanayi devriminin getirdiği güç koşulları düzeltmek ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan insanlık dışı uygulamalar gibi problemleri çözmek amacıyla kullanılmıştır. Çünkü artık insanların özgürlüklere ve haklara sahip olsalar bile, bu hak ve özgürlükleri kullanabilmesi için uygun şartların oluşturulması gerektiği anlaşılmıştır. Thomas HumphreyMarshall ise 1946 yılında yayınladığı yurttaşlık ve toplumsal sınıflar isimli makalesinde bu hakların kullanılmasının yurttaşlıkla ilgisini ve etkisini İngiltere özelinde ele almıştır. Her ne kadar Marshall sadece İngiltere'den bahsetse de, makalesinde ele aldığı kavramlar yurttaşlıkla ilgili yeni teorilerin oluşmasını sağlamıştır. Marshall yurttaşlığı haklar ile ilişkilendirmiş ve bu iki kavramın gelişiminin beraber olduğuna dikkat çekmiştir. Bu gelişimi üç döneme ayırmıştır. 18.yy.'da medeni hakların geliştiğinden bahsetmiştir. Bireysel özgürlükler yaşam hakkı, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülk edinme ve adalet hakkı medeni

haklardır. Bu haklardan özellikle adalet kavramına dikkat çekerek, diğerlerinin garantisi olduğundan bahsetmiştir. 19.yy. siyasal hakların kazanıldığı dönemdir. Bu dönemde bireyler artık karar alma süreçlerinde rol oynamaya başlamışlarsa da, hala bu süreçte yer almak belirli sınıfa mensup seçkinlerin elindedir. Tam da bu noktada devreye sosyal haklar girmektedir. 20.yy.'da gelişmeyen başlayan sosyal haklar, yurttaşlık kurumunu sağlaması beklenen eşitliği sağlamaya yöneliktir. Sosyal haklar sağlık, eğitim, çalışma gibi konuları kapsar. Bu hakların amacı toplumdaki her yurttaşın aşağı yukarı uygar bir standartta yaşamasıdır. Marshall'ın özellikle vurguladığı nokta yurttaşlık kavramı bir eşitlik sağlamak amacıyla yola çıkmış olsa da, zamanla eşitsizliğin kaynağı olduğudur. Bu eşitsizliğin önüne tamamen geçilemese de belirli bir düzeye çekebilmek için sosyal haklar bir araçtır.

Dünyada ortaya çıkan yurttaşlık ve insan hakları akımı elbette ki aynı anda Osmanlı topraklarını etkilemiştir. Peş peşe gelen Tanzimat, Islahat Fermanları, I. ve II. Meşrutiyet ile birlikte artık Türk topraklarında da tebaadan yurttaşlığa geçişi, eşitliğin tanımlanmasını ve hakların konuşulmasını sağlamıştır. Bu akımın yayılmaya başladığı ilk dönemlerde hala Osmanlı'da tebaadan yurttaşa geçiş söz konusu değildir. Sadece yurttaşlığın temeli atılmaktadır. I.Dünya Savaşı Sonrası ise artık mutlakiyetin sonu ve yurttaşlığın başlangıcı kabul edilebilir. Doğal haklarına kavuşan Türk milletinin siyasal haklarına tam anlamıyla kavuşması yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile olmuştur. Kuruluşu olan 1923 tarihinden bugüne ise anayasa değişiklikleri ve kanunlarla hak ve özgürlüklerinde gelişme değişimler sağlanabilmiştir. Bu yeni gelişmeler içinde bulunan siyasi ve sosyal durumları da etkilemiştir. Örneğin 1924 anayasası ayrıntılı bir medeni ve siyasal haklar tanımı yaparken, 1961 anayasası bu hakların yanı sıra sosyal hakları da ayrıntılı bir biçimde tanımlamıştır. 1982 anayasası ise Marshall'ın hakların geri alınamazlığı teorisini tamamen yanlışlar biçimde sosyal ve siyasal hakların çoğunu geri almış, temel hakları kısıtlamıştır. Çalışma anayasal metinlere dayandırıldığı için Türkiye'nin sürecini 1982 Anayasasına kadar incelemiştir. 1982 Anayasası'nda daha sonra yapılan değişiklikler de ele alındıktan sonra, sonuca gidilmiştir.

Yukarıda anlatılan bilgilerin ayrıntılandırılarak ele alındığı bu çalışmanın ilk bölümde yurttaşlığın kavramsal çerçevesi ele alınacaktır. Yurttaşlığın tanımı, tarihsel gelişimi ve yurttaşlık teorileri ele alınacaktır. İkinci bölümde T.H. Marshall'ın teorisi ve teorisinin dayandığı sosyal liberal ideoloji açıklanacaktır. Daha sonra bu teorinin ortaya koyduğu fikrin gelişmesine engel olan neoliberalizm akımı incelenecektir. Üçüncü bölümde ise Türkiye'de yayınlanan anayasal belgeler göz önünde bulundurularak yurttaşa ve haklara bakış açısı bu bağlamda ele alınacaktır. Marshall'ın teorisindeki belirlemelerin Türkiye'de nasıl yansıdığı görülecektir. Sonuç bölümde Marshall'ın bakış açısıyla Türkiye'nin durumu incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Yurttaşlık

Yurttaşlık, en genel tanımıyla gerçek kişi olan bireyin devlete olan aidiyetini ortaya koyan, haklar ve ödevler açısından bireyi devlete karşı sorumlu kılan, bireyin devlet karşısındaki statüsünü belirleyen bağıdır. Yani, bireyin devlet tüzel kişisine olan üyeliğini yurttaşlık denir. Ve bu üyelik bireye beraberinde seçme seçilme hakkı, sosyal haklar, temel haklar gibi getirilerin yanı sıra, vergi vermek ve kamusal hizmet gibi yükümlülükler de getirir(Kadirbeyoğlu ve Sümer,2014:492). Bu tanımlama siyaset biliminin yaptığı bir tanımlama olup yurttaş kavramının sözcük anlamı olarak net bir tanımı yoktur. Bu tanım yurttaşa hangi açılardan bakıldığına göre değişir. Örneğin, tabiiyet ilkeleri açısından bakıldığında bir devlete hukuki bağ ile bağlı kişileri tanımlarken, milliyetçilik kavramı açısından bakılırsa bir ülkedeki çoğunluk etnik yapıya dâhil olan kişilerin kimliğine de yurttaşlık denebilir. Ancak siyaset bilimine göre bir tanımlama yapmak gerekirse şöyle izah edilebilir;Bir birey bir ülkenin kendisine sağladığı haklardan faydalanabilmek için o ülkenin vatandaşı olmalıdır. Bu yurttaşlığı kazanabilmek için yapılması gerekenler ülkeden ülkeye farklılık gösterir. Bazen doğum, bazen evlilik, bazen sadece müracaat, bazen mülk edinme bir ülkenin yurttaşı olma şansını verir. Bu statüyü elde etmek günümüzde belirli şartlar yerine getirildiğinde mümkün olabilse de tarihte bu statüyü insanların kazanması zorlu aşamalardan geçerek mümkün olabilmiştir. Yurttaşlığın tarihsel gelişimi ve yurttaşlıkla ilgili teoriler incelendiğinde bu kazanımın hangi noktaya geldiği daha rahat görülebilir.

1.1.1. Yurttaşlığın Tarihsel Gelişimi

Yurttaşlık kavramını tam anlamıyla anlayabilmemiz için tarih içinde yer buluş şekline mutlaka göz atmamız gereklidir. Kavram olarak yurttaşlık karşımıza ilk olarak antik çağda çıkar. Antik çağda bir arada yaşayan insanların oluşturduğu, toplumsal yapıların en önemlisi yurttaşlık statüsüdür. Günümüzdeki yurttaşlık statüsünün temelini oluşturmakla beraber, antik dönemde yurttaş olarak bildiğimiz anlamdaki yurttaştan oldukça farklıdır. Antik dönem yurttaşlığını temel olarak Antik Yunan Yurttaşlığı ve Roma Dönemi yurttaşlığı olarak ayırmak mümkündür. Bu iki dönem yurttaşlık kurumunun temelini oluşturduğu ve modern yurttaşlığın alt yapısının olduğu dönemdir. Antik Yunan'da yurttaşlık statüsü "Polis" adı verilen şehir devletlerinin etrafında şekillenmiştir. Siyasal düşüncenin ve yasaların şekillenmesi ile yurttaşlık kurumu ortaya çıkmıştır. Ancak Antik Yunan'da yaşayan herkes

yurttaş değildir. Yurttaş kabul edilenler sadece yerliler ve “iyi doğmuşlar” olarak nitelenen soylulardır. Polisin ilk dönemlerinde yurttaşlık toprak sahipliği ile özdeşleşse de, daha sonra silah kullanma hakkı olan erkeklerde yurttaşlığa kabul edilmiştir. Yurttaşlardan sonra ikinci sırada yabancılar gelir ve zanaat ve ticaretle uğraşan bu kişiler özgür olmalarına rağmen yurttaşlık haklarına sahip değillerdir.¹ Köleler Antik Yunan’da toplumsal tabakanın üçüncü kesimini oluşturur. Köleler hiçbir hakka ve özgürlüğe sahip değildir. Ancak köleler bir insan değil araç olarak görüldüklerinden bu normal kabul edilir. Ayrıca kadınların da yurttaşlık ve ya başka bir statüsü yoktur. Yurttaş statüsünde olanların eşleri ve kız çocukları da buna dâhildir. Yunan toplumunda kadın eşit ya da birey kabul edilmemiştir. Bu kadınlar toplumsal ve siyasal hayatın dışında tutulup, evlerinde bir yaşam süremeye zorlanmışlardır. (Ağaoğulları,2006:19-20).

Antik Yunan’da eşitlik ve özgürlük kavramı mevcuttur. Fakat bunlar sadece yurttaş kabul edilen bireyler için geçerlidir. Özgürlük ancak yurttaşlar için vardır. Eşitlik ise yalnızca statüler içinde eşit olmak anlamına gelir. Antik Yunan’da yurttaşın polisin yöneticilerini seçmeye, savaşa ve barışa karar vermeye, yargılama yapmaya, anlaşma yapmaya yetkisi vardır. Ancak aynı zamanda sıkı bir kanun denetimi altındadır. Özel alanda, sosyal ilişkileri ve ekonomik durumu sınırlandırılmıştır. Yani Antik Yunan yurttaşı hem yasa koyucudur, hem de bu yasaların altında ezilmiştir(Alptekin,2005:4). Yunan şehir devletleri zamanla imparatorlukların, çoğunlukla Roma İmparatorluğu’nun egemenliğinin altına girdikleri için yok olmuştur. Fakat yurttaşlıkla ilgili belli başlı özelliklerde Roma kültürüne geçmiştir. Böylece Antik Roma dönemi yurttaşlığın tarihinde önemli bir diğer dönem olmuştur. Bu dönem Cumhuriyet Dönemi ve İmparatorluk Dönemi olarak ikiye ayrılır. Yurttaşlık statüsü de bu iki dönemde farklı şekillenmiştir.

Antik Roma Devleti başta bir krallık olarak ortaya çıkmıştır. Fakat Kral Tarquinius’un despotizme kayan yönetim şeklinden hoşlanmayan particiler², kralı kovup siyasal rejimi değiştirmişlerdir (Ağaoğulları ve Köker,2006:19). Cumhuriyet Dönemi Roması’nda Antik Yunan’daki gibi halk üçe ayrılmıştır. Önceleri “gens”³ mensupları yurttaş kabul edilmiştir. Ancak Roma’nın savaşçı ve yayılmacı politikası asker sağlamayı gerektirince bir toplum birliği düşüncesin sağlanması gerekmiştir. Bunun için de yurttaşlık statüsü genişletilmiştir ve hukuki bir güvence altına alınmıştır. Elbette bu bir çırpıda olmamıştır. Öncelikle particiler

¹ Daha sonra bu yurttaşların maddi avantajlarından faydalanmak amacıyla daha sonra yurttaşlığa geçtikleri görülmüştür.(Ağaoğulları, 2006: 20)

² **Patrici** başlangıçta antik Roma’daki seçkin ailelerden oluşan bir gruba verilen addı. Roma imparatorluğunun sonraki dönemlerinde bu sınıf daha geniş kesimleri içine dahil etmiştir. (<http://www.antiktarih.com/2018/03/24/patriciler-plebler-ve-senato/> Erişim Tarihi: 26.05.2018)

³ Antik Roma’da soylu klanlara “gens” adı verilirdi.

sonra plebler⁴ yurttaşlık statüsüne kavuşmuştur. Yurttaşlık bir ayrıcalıktır ideolojisi oluşturulmuştur. Fakat halkın yurttaşlık statüsü elde etmesi eşitliği sağlamaya yine de yetmemiştir. Bu kez de toplumsal tabakalaşma ortaya çıkmıştır. Yurttaş statüsü verilen herkes yönetimde eşit olarak söz sahibi değildir. Kamusal yönetime katılma hakkı hâlâ belirli bir sınıfın elindedir. Diğer sınıflar haktan ziyade bir görev sahibiydiler. Bu yurttaşlara vergi, askerlik gibi görevler yüklemiştir. Bu toplumsal ayrılık zamanla Roma'da huzursuzluk yaratmıştır. Ayrıca genişleyen topraklar ve büyüyen siyasi yapı, yurttaş sayısının giderek artması gibi sorunlar da kamu işlerine her yurttaşın doğrudan katılmasına engel olmuştur. Temsil edilme düşüncesi henüz bilinmediğinden siyasi etkinliğe katılanların sayısını azaltmak tek çare olarak görülmüştür (Schnapper,1995:97).

212 yılında bütün özgür erkekler yurttaş ilan edilince Roma'da yurttaşlık bir ayrıcalık olmaktan çıkmış olsa da gittikçe büyüyen emperyalist Roma'da yeni kazanılan toprakların paylaşılması yurttaşlar arasında tartışma konusu olmuştur. Çağındaki benzer devletlerin aksine özel mülkiyetin tanındığı Roma Devleti'nde bu durum rekabete dönüşmüştür.(Wood,2009:126). Yurttaşlar artık gerçek anlamda eşit değildir. Bu pleblerde genel bir hoşnutsuzluk oluşturmuştur. Onların talebi üzerine, yurttaşların hak ve sorumluklarını açıkça ortaya koyan “On İki Levha Kanunları” çıkarılmıştır. Bu kanun borçlar hukuku, ceza hukuku, veraset ve medeni hukukta yenilikler getirir fakat alt sınıfların istediği eşitliği sağlamaya yetmez. Genişleyen sınırlar ve bozulan eşitlik Roma'da daha otoriter bir yönetimin ortaya çıkmasına sebep olur. Diktatör Sulla ile başlayan iktidar merkezileşmesi Komutan Pompeius ile devam eder. Soylulardan destek alarak iktidarını devam ettirmek isteyen Pompeius, Julius Caesar ve Crassus ile birlikte hareket etmiştir. Crassus savaşta öldükten sonra, Caesar'ın yıldızı parlamaya başlar. Bir süre sonra roma üzerine sefer düzenleyen CaesarPompeius'u alt etti ve Roma'nın yeni diktatörü oldu. Yönetim süresi ise senato tarafından sürekli uzatılır. Böylece Ceasar Roma'da monarşik yapıya geçişin öncüsü olur. Ceasar'ın suikast ile öldürülmesinden sonra Roma'da bir siyasi kriz ve kanlı bir taht kavgası çıkar. İktidar mücadelesini kazanan Octavianus Roma'da fiili olarak imparatorluk dönemini başlatmıştır. Bu noktadan sonra da imparatorluk monarşisine geçiş “Yurttaşlık” statüsünün sonunu getirdi. Yani Roma'nın yönetim yapısı oligarşik yapıya geri döndü. Bu durum da yavaş yavaş imparatorluğa doğru geçişi başlatır⁵. Fakat tüm bunlara rağmen Romalılar yurttaşı hukuki terimlerle tanımlayarak yurttaşlığın açılımını ve evrenselliği

⁴**Plebler** Antik Romada ayrıcalıklı patrici sınıfından ayrı olarak Roma vatandaşlarının genel bütünü oluştururlardı. (<http://www.antiktarih.com/2018/03/24/patriciler-plebler-ve-senato/> Erişim Tarihi: 26.05.2018)

⁵https://www.academia.edu/8336368/Octavian_Augustus_%C4%B0le_Birlikte_Roma_Cumhuriyet_D%C3%B6nemi_nin_Sona_Ermesi_ve_Principatus_D%C3%B6nemi_nin_Ba%C5%9Flamas%C4%B1, (Erişim Tarihi: 22.10.2018)

düşüncesini oluşturdular. Yani bu anlamda modern yurttaşlığın alt yapısını oluşturduğu düşünülürse; Schnapper'ın (1995:97) de dediği gibi; "*Hepimiz Romalı yurttaşlarız.*" denilebilir.

Roma'dan sonra dünyada çoğunlukla imparatorluk ya da feodal rejimler hüküm sürmüştür. Bu durum yurttaşlık statüsünün yeniden geri plana itilmesine yol açmıştır. Bu durum Amerikan Devrimi'nin yaşanmasına kadar devam etti. Britanya Kralı III.George'a Amerikalıların başkaldırısı 1776'da bütün dünyaya duyurulmuştur. Yöneticilerin meşruiyetini yönetenlerin rızasından aldığı fikri böylece artık yayılmaya başlamıştır. Bu demokratik düşünce Avrupa ülkelerinde büyük sempatiyle karşılanır. Özellikle de Fransa'da bu yeni siyasal kuram monarşiye karşı bir başka devrimi; Fransız Devrimi'ni kışkırtmıştır (McNeill,2008:598).

Fransız Devrimi modern yurttaşlığa geçişin mihenk taşı kabul edilebilir. Bu devrimin sebepleri, sonuçları ve düşünsel arka planı, olayları yurttaşlığı ve devlet–yurttaş ilişkisini şekillendirmiştir. Dolayısıyla Fransız Devrimi'ni ve tarihi önemini irdelemek yurttaşlık kavramını anlamak konusunda ciddi bir öneme sahiptir. Fransız devrimi olduğu sırada Fransa'nın sosyal yapısı asiller, ruhban sınıfı ve halk (alt tabaka) olarak üçe ayrılmıştır. Bunların üstünde ise hanedan vardır. Bu sınıfları birbirinden ayıran tek şey ayrıcalıklarıdır. En geniş ayrıcalıklara sahip olan asil sınıftır. Bu yapı orta çağdaki feodal yapının güçten düşmemiş bir uzantısı olarak kabul edilebilir. Bu grup monarşiye bağlı olmakla beraber, toprak sahibi olarak ellerinde hâlâ güçleri vardır. Birçok vergiden muaflardır. Yüksek memuriyetler ve rütbelere onlara verilmişti. Ruhban sınıfı din adamlarından oluşmuştur. Kilisenin gücüne sahiptiler. Kilisenin kendi geniş toprakları vardır. Vergi yükleri ise çok azdır. Ancak kilisenin de kendi içinde ayrımcılık vardır. Ayrıcalıklara da genelde güçlü ve zengin rahipler sahiptir. Bu sebeptendir ki, devrime zamanla papazlarda katılmıştır. Halk kesimi ise burjuvazi sınıfı ve köylülerden oluşmuştur. Burjuvazi büyük burjuvazi ve küçük burjuvazi olarak ikiye ayrılmıştır. Büyük burjuvazi kesimini tüccar ve sanayiciler oluştururken, küçük burjuvazi kesimini memur, doktor, avukat gibi meslek gruplarının meydana gelen aydınlar oluşturmuştur. Halk sınıfında saydığımız bu gruplar arasında yalnızca sosyal açıdan fark vardır. Ama hakları olmaması ve vergi yükünün çokluğu bakımından aynı gruba girer. 19.yy.'da bu devrimin ortaya çıkışında Burjuvazi grubu ve bu gruptaki aydınlar özellikle etkili olmuştur. Ekonomik sebepler bu devrimi ciddi anlamda etkilemiştir. 18.yy.'da özellikle sanayi alanında meydana gelen gelişmeler ve inkılâplar Fransa'yı da etkilemişti. (Armaoğlu,2006:33-35) Burjuva sınıfı da bu sayede zenginleşmiş, servet sahibi olmuştu. Fakat Fransa'daki sınıf sistemi burjuvazinin yerinin değişmesine izin vermemiştir. Ağır

vergiler ödemeye devam ettiler. Bu da devrimi tetikleyen nedenlerden biri olmuştur. Küçük burjuva sınıfı ise en çok fikri olarak bu devrimin içindedir. Özellikle Rousseau'nun "Toplum Sözleşmesi" adlı eserinde vurguladığı demokrasi, hak ve özgürlükler düşüncesi onları ciddi anlamda etkilemiştir. Rousseau "En güçlü"nin hakkı fikrine karşı çıkar. Güçlünün haklı olmadığını düşünür ve sadece haklı olanın gücüne boyun eğmek gerektiğini söyler. Genel iradenin haklılığını tartışır ve egemenliğin sınırını tartışır. Genel iradenin genel isteğe mi yoksa genel yarara mı dayanması gerektiğini sorgular (Rousseau, 2015:26). Yasaların nasıl, ne şekilde ve kim tarafından konması gerektiğini sorgulayan Rousseau, yasaların genel iradenin eseri olması gerektiğini savunur ve şöyle der;" Yasalara boyun eğen halk, onları koyan halkın ta kendisi olmalıdır." (Rousseau,2015:40).

Rousseau bir devletin halkını egemen olarak tasavvur etmiştir, bireyler topluca ve özgürce topluluğun en çok çıkarı olana karar veriler. Bu insanlar hem yurttaş, hem uyruktur. Genel iradeyi oluştururken yurttaş, yasalara uyarken uyruktular. Ancak her iki sıfatlarını kullanırken de özgürdürler(Heater,2007:107). Devlet-yurttaş ilişkisinin nasıl olması gerektiğini, hükümetlerin özelliklerini, egemenliğin yapısının nasıl olması gerektiğini irdeleyen Rousseau, devrimi en çok da bu yönlerden etkilemiştir. Bütün bu olgular ve sebeplerden etkilenen Fransız Devrimi, haklar bakımından genellikle bireyciliğin zaferi kabul edilir.Bu açıdan bakılırsa Fransız Devrimi bireylere özerk alan tanımayan monarşiden kopuştur. Böylece geleneksel ilişkilerden kopan birey, doğal haklara sahip özgür bir varlık olarak belirir (Ağaoğulları,1989:195). Yurttaşlık ve İnsan Hakları Bildirgesi 'ne göre; Bu devrimde amaç bireydir. Bireyin özgürlüğü, mutluluğu birinci plandadır. Devlet ise bu amacı sağlamaya yönelik araçtır. Fakat devrimden sonra devlet ve birey arasındaki bu ilişkinin farklı bir hal aldığı söylenebilir. Fransız burjuva devrimcileri bireyci amaçlarla hareket etseler de, siyasal toplumun birliği düşüncesine sıkı sıkıya bağlanırlar. Bu yüzden de bireye iki karşıt anlam yüklenir. Hem siyasal aşırılıklardan korunmalıdır. Hem de toplumsal çıkarlara karşı tehdittir.

Bireyin hakları vardır. Ancak birey diğer canlılarla ilişki içinde olduğuna göre, bu haklar her ne kadar bireysel de olsa, kullanım bakımından bireyselliğin ötesinde bir birlikteliği zorunlu kılar. Ancak devrimciler şöyle düşünür; her birey kendi haklarını kullanırken başkalarının haklarını yok eder. Bu yüzden de bir sınırlandırmaya ihtiyaç duyulur. Bildirinin 4. Maddesinde yer alan özgürlük tanımı, özürülüğün bir sınırı olduğunu ortaya koyar; Her insanın doğal haklarının kullanımının, toplumun diğer üyelerinin de aynı hakları kullanmasını sağlayan sınırlardan başka sınırı yoktur.

Yurttaşlık bildirisi giriş bölümünde Anayasa'nın korunması, herkesin mutluluğunun sağlanmasını yurttaşlık ölçütü olarak belirler. Yani birey, insan doğasına ilişkin haklara uygun bir tutum içine girerek yurttaş olma özelliğini kazanır. 1789 Yurttaşlık Bildirisi, bireyci bir anlayışla hareket etmekle beraber, devlete ağırlık veren düşüncelerle de gündeme getirmiştir. Fransız devriminde yurttaşla ilgili şu düşünce ortaya çıkmıştır; Bireyin yurttaş olarak varlığını devlete borçlu olması ve insan olma özelliğine devletin yasaları aracılığıyla kavuşması onu siyasal otoriteye bağımlı kılar. Tüm bunlara bakıldığında Fransız Devriminin ortaya çıkış amacından farklı bir yola saparak devletçi bir yurttaş anlayışı geliştirdiğini söylemek mümkündür(Ağaoğulları,1989:200-205).

1.1.2. Yurttaşlık Teorileri

Yurttaşlık anlayışı modernitenin ilk zamanlarındaki konumunda olmayıp bir değişim ve gelişim süreci içindedir. Modern zamanlardaki sadakat ve bağlılıkları sorgulayan günümüz tartışmaları, bir yandan bireyi ve bireyselliği yüceltilirken bir yandan da topluluk ya da cemaatleri öne çıkaran sosyal hareketlerle eklemlenmektedir. (Durgun,2010:66-67) Bu yeni oluşumlardan yola çıkarak, çağdaş siyaset felsefecilerine göre liberal ve cumhuriyetçi olmak üzere iki temel yurttaşlık yaklaşımı bulunmaktadır. Bu iki yaklaşım arasındaki en temel fark, liberal yurttaşlık anlayışında haklara, cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışına ise görevlere vurgu yapılmasıdır(Taşkın, 2014:363).

1.1.2.1. Cumhuriyetçi Yurttaşlık Teorisi

Cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışının temeli Aristo'nun siyasi düşüncelerine dayanır (Taşkın, 2014:363). Daha önceki bölümlerde Yunan Devletlerinde yurttaşlık düşüncesinin temelinden bahsedilmişti. Aristo "Politika" kitabında polisteki yurttaş düşüncesini tartışmaya açar ve devlet-yurttaş ilişkisinin nasıl olması gerektiğini sorgular. Aristo yurttaşların aktif ve katılımcı olması gerektiğine inanır. Yönetime, oylamalara ve meclise katılmanın yurttaşın görevi olduğunu savunur ve yurttaşın erdemli ve bilgi sahibi olması gerektiğini düşünür. Çünkü bu yönetim ve kamu görevlerini yerine getirirken bu işler hakkında yeterli derecede bilgi sahibi olunması gerektiğini savunur. Aristo'ya göre yurttaşın varlığı polisi desteklemelidir. Polisin yurttaş için bir araç değil, bir amaç olarak düşünülmesi gerektiğinden bahseder. Yani polis ve çıkarları yurttaştan üstündür (Bakır,2008:183).

Aristo'nun bu bahsettiği yurttaşlar daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi toplumdaki her birey değil, sadece yurttaşlık hakkı tanınan bireylerdir. Cumhuriyetçi siyasal geleneğin kökenleri ise Aristo'nun siyasal felsefesine dayandırılır. Bu anlayış daha sonra Aristo'dan etkilenen başka siyasal düşünürler (Machiavelli, Tocqueville,Rousseau vs. gibi) tarafından da

geliştirilmiştir (Durgun,2010:69). Örneğin; Tocqueville'e göre toplumsal koşullar eşitlendikçe, bireyler küçülür, toplum büyür. Yurttaş kalabalıkta kaybolurken, geriye büyük ve görkemli toplum kalır, birey ise o toplumun sadece parçası olur. Cumhuriyetçi gelenek, bireyleri birbirlerinden ve toplumdan farklılaştıran değil, ama diğer bireylerle paylaştıkları ve onları toplulukla bütünleştiren özellikler üzerinde durur. Bir başka bakış açısıyla cumhuriyetçi yurttaşlık yaklaşımı, benliğin içinde bulunulan topluluk vasıtasıyla oluşturulduğu ön kabulünden hareket eder ve bireylerin ait oldukları topluluklar tarafından şekillendirildiğini öne sürer (Heywood,2012:111). Bu yurttaşlık teorisinin iddiası şudur; yurttaşlık statü değil, bir eylem ve bir pratiktir, yurttaşların toplumla bütünleşmelerinde kamu hizmeti çok önemli yer tutar (Gerim,2017:168). Yurttaşların aralarındaki bağlar sözleşmeye değil; ortak yaşam pratiklerini belirlemeye ve paylaşmaya dayanır. Bireyler kendilerine verilen görevlerde ve kamu hizmetlerinde etkin olurlar, eyleme geçerler ve böylece yurttaş olduklarını kanıtlarlar. Yurttaşlar kamusal konularda tartışma ve ortak karar alma süreçlerine katılan yurttaşlar, salt kendi çıkarlarını gözeten bireyselliklerini aşarlar ve toplumun ortak yararını da dikkate alırlar (Üstel,1999:71). Bu sebeple vatandaşlığı haklar ve sorumluluklar etrafında kuran cemaatçi/cumhuriyetçi modelde askerlik, vergiler ve seçim gibi yapılması gereken yurttaşlık ödevleri olarak ön plana çıkar (Caymaz,2007:6).

Cumhuriyetçi teori toplumun ve cumhuriyetin tehditlere karşı korunması gerektiğini düşünür. Zira toplumun bireye ontolojik bir önceliği vardır. Toplumsal yarar bireysel haklardan önce kabul edilir (Kadioğlu,2008:28).Cumhuriyetçiliğin ve topluluğun kuşaktan kuşağa aktarılması da önemli olduğundan çocuk yetiştirmek de bir görevdir(Oldfield,2008: 99-100). Yani birey bu tip görevleri ne kadar iyi yerine getirirse o kadar iyi bir vatandaşdır. Cumhuriyetçi teori yönetime ve kamu hizmetlerine katılmayı da görev kabul eder. Gerektiği zamanlarda yönetime katılmak, devlete yardımcı olmak önemlidir. Bireyler istendiğinde devlet için fedakârlık yapmalıdır. Bunu yapmayan bireyler toplum içinde asalak kabul edilir. Yurttaşlık ve devlet ilişkisi açısından önemsiz ve yararsız olmakla ve toplumun geleceğini tehdit etmekle suçlanırlar. Gerektiğinde bu bireylerin hak ve özgürlükleri kısıtlanabilir. Kurallara uymaya zorlanabilir.

Cumhuriyetçilik temelli yurttaşlık bireyi toplumdan daha öncelikli algılamaz, bu da Aristo'nun yurttaşın bir araç olması mantığıyla örtüşür. Yani cumhuriyetçi anlayışa göre devlet bireyin önündedir. Devlet bireyden daha fazla önemlidir. Kısaca cumhuriyetçi yurttaşlık yaklaşımında, politik cemaate, yani devlete (ya da millete) olan bağlılık ve aidiyet anlamında yurttaşlık ele alınmaktadır.

1.1.2.2. Cumhuriyetçi Yurttaşlık Anlayışının Sonucu: Ulus-Devlette Yurttaşlık

Ulus devletin ortaya çıkışı Fransız Devrimi ile başlar. Fransız Devrimi belirli ölçülerde Amerika Devrimi'nden etkilense ve başka ülkelerde de buna benzer devrimler görülse de, Fransız Devrimi bildiğimiz ilk tipik ulus-devleti ortaya çıkarmıştır. Elbette devlette kültürel, yapısal ve tarihsel özelliklere göre her ülkenin ulus devlet algılama şekli farklılıklar gösterebilir. Ama tipik bir ulus- devletin belli başlı kurumsal ve yapısal özellikleri vardır.

Bir ulus devlette ülkesel bütünlük, siyasal bütünlük, idari bütünlük bu temel özelliklerdir. Ancak bu noktada bizi özellikle ilgilendiren kısım ulus devlette yurttaşlık statüsünün nasıl tanımlandığıdır. Çalışmanın bundan önceki bölümlerinde tarihsel açıdan yurttaşlığın gelişimi incelenirken Fransız Devrimi sonrasında Fransa'da ortaya çıkan birey-devlet ilişkisine zaten değinilmişti. Fakat bunun yanı sıra kurumsallaşan ulus- devlet yapısında da devletin birer üyesi olan yurttaşlarda belirli özellikler aranmaktadır. Brubaker'e göre ulus devletin yurttaş olmak altı temel normla tanımlanabilir. Bu ideal tip modeline göre; ulus devlet eşitlikçi olmalıdır. Herkesin tam olarak üyelik statüsü olmalıdır. Yani ayırım yapılmaksızın herkes yurttaştır. Yarım yurttaş ya da imtiyazlı yurttaş olmak gibi bir durum yoktur. İkinci olarak bu üyelik kutsal olmalıdır. Vatandaş devletin siyasal bir parçası olarak gerektiğinde devlet için fedakârlıkta bulunmalıdır. Devleti şahsından üstün tutmalıdır. Devletin çıkarlarını şahsi çıkarlarının önüne koymalıdır. Üçüncüsü; devlet üyeliği ulus üyeliğine dayanmalıdır. Devletin yurttaşlığına talip olanlar, ulusunda bir üyesi olmalıdır ve ya ulusun üyeliğine geçmelidir. Dördüncüsü; üyelik demokratik olmalıdır. Yurttaşların siyasal olarak bağlı olduğu devlette katılım ve yönetim hakkı olmalıdır. Beşinci olarak; devlet üyeliği tek olmalıdır. Yani bir yurttaş bir tek devletin üyesi olmalıdır. Çifte yurttaşlık durumu ise ulus-devlette hoş karşılanan bir durum değildir. Altıncı ve son olarak; yurttaşlık sosyal olarak önemli olmalıdır. Yurttaş olmak bireye ayrıcalıklar ve haklar sağlamalıdır, üye olmayanlardan farklı olan bir statüsü ve seviyesi olmalıdır(Brubaker,2008:57-60). Brubaker'in bahsettiği bu özellikler, ulus devlet yurttaşlığının üzerine kurgulandığı temel fikirleri anlatır. Ulus-devlet kaynaklı yurttaşlık ciddi bağlılık gerektiren etnik, dilsel ve kültürel birliği gerektiren bir durumdur. Ulus devlette yurttaşlık, bir statüden ziyade bir kimlik terimidir. Bireyi ulus devlete bağlayan yurttaşlık ilişkisi “kamusal ve siyasal alanlarda bireyin cemaat aidiyetlerini, yani alt kimliklerini ikinci plana atmasını gerektiren bir üst kimlik kartıdır (Güngör,2017:442).

1.1.2.3. Liberal Yurttaşlık Teorisi

Bu yurttaşlık teorisinin kökeni Thomas Hobbes, John Locke, Adam Smith gibi liberal düşünörlere dayanır. Esas aldığı şey bireyin statüsüdür. Bireylerin devlet karşısında hukuki bir yeri vardır. Bu statü bir haktır ve doğuştan kazanılır. Doğal Haklar anlayışının yükselmesiyle birlikte, bireyin devlete karşı korunması gerektiği fikrinden beslenen bu kurama göre bireyler yurttaş olmak ve yurttaş kalmak için de bir şey yapmak zorunda değildirler. Cumhuriyetçi anlayışın aksine bireylerden beklenen tek vazife başka bireylerinin haklarına saygıdır. Liberal anlayışta vatandaşlar, kamusal işlere katılma konusunda hiçbir sorumluluk altında değildirler. Burada katılım bir hak olmakla birlikte bir görev olarak tanımlanmamaktadır(Durgun,2010: 76). Cumhuriyetçi yurttaşlık teorisinin aksine her türlü kamusal katılım, her siyasal eylem (oy verme davranışı dâhil) bireylerin kendi seçimidir. Bunlara dahil olmamak bireyleri yurttaşlık statüsünden çıkarmaz ya da onları kötü birer yurttaş yapmaz. Liberal devletin tüm yurttaşlara ve davranışlarına göre tarafsız olması gerekir. Yurttaşlara bir yaşam dayatılmamalı ve devletin onları erdemli ve mutlu kılmak gibi bir misyonu olmamalıdır. Devletin rolü, bireysel haklara saygıyı güvence altına almak ve herkes için geçerli olabilecek adalet ilkeleri ile yükümlü olmaktır (Berten vd., 2006:21).

Bu teorinin temel tezine göre yurttaşlığın en önemli kazanımı haklarıdır. Doğal haklar; yani doğuştan gelen yaşama, beslenme, barınma hakkı gibi haklar ve insan onuruna uygun şekilde yaşamayı sağlayan sosyal haklar bu teorinin savunduğu esas noktadır. Bireylere illa ki bir görev verilecekse o görev, kendilerine verilen hakları korumak ve bunların keyfini sürmekten başka bir şey değildir(Oldfield,2008: 96-97). Aslında Oldfield(2008: 94) liberal yurttaşlığın temel tezini şöyle açıklamıştır:

“Liberal bireyci anlayışta statüye yapılan vurgu, hem insan itibarı hem de bireylerin dünyada aktif failer olma ihtimali için gerekli bir “ihtiyaç” ve” istihkak” dilinin ortaya çıkmasına neden olur. Bu ihtiyaç ve istihkaklar vatandaş statüsünün hakları olarak görülür. Bireyler, diğer vatandaşların benzer haklarına saygı duyma, vergilerin, ödeme ve tehdit altındayken ülke savunmasına katılma görevleri olan egemen ve ahlaken özerk varlıklardır. Bunun dışında ve bireylerin topluma karşı hiçbir yükümlükleri yoktur. Bu yüzden bireyler arasındaki sosyal bağlar sözleşme temellidir. Liberal bireyci yurttaşlık anlayışı esasen özel bir anlayıştır. Bireylere egemen ve ahlaken özerk varlıklar demekle kastedilen, kısmen, kamusal alanda veya dar anlamda siyasal alanda vatandaş statüsünün getirdiği hakları kullanıp kullanmamayı tercih etmeleridir.”

Cumhuriyetçilerin inatla savunduğu” yarar” ya da “toplum(kamu) yararı” anlayışına karşı çıkan liberaller “hak” teorisini savunurlar. Birey toplum yararını önemsemek zorunda değildir. Hakları önceliklidir ve bireyin esas işi kendi iyiliğini gözetmektir. Çünkü liberal

anlayış bireyin yararını, toplum yararının önünde tutar. Toplum uğruna bireylerin feda edilemeyeceğini savunur. Birey her şeyin üstündedir ve topluma yarar sağlayıp sağlamayacağına da ancak o karar verebilir.

Liberal yurttaşlığın savunduğu önemli bir ayrıntı da refah içinde yaşamının önemidir. Bireylerin haklarını savunurken ve bu hakların “keyfini sürmenin” öneminden bahsederken, bireyin aynı zamanda insan onuruna yaraşır biçimde yaşaması da önemlidir. Bu da ancak doğal hakların yanı sıra sosyal hakların da verilmesi ile olabilir. Sosyal haklarda bahsederken Marshall’dan bahsetmemek ise olanaksızdır. Zira bu hakların da doğal haklar kadar önemli olduğuna ilk dikkat çekenlerden biri T.H Marshall olmuştur. 1949 yılında “CitizenchipandSocial Class (Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar)” isimli makalesini yayınlamıştır. Yayınladığı dönemde ciddi tartışmalara yol açmış olan bu makaleyi yazarken aslında Marshall’ın amacı liberal kapitalizmin sorunlarına çözüm bulmaktır. İncelediği esas şey ise 18.yy. ve 20. yy. arasındaki sosyal refahın gelişimidir. Ancak bu konuyu ele alırken yaptığı sivil, siyasal ve sosyal haklar ayrımı; yurttaşlık ve hak algısında bir çığır açmıştır. Makalesi yurttaşlık alanındaki çalışmalar yapan sosyolog ve siyaset bilimcilerin temel kaynaklarından biri haline gelmiştir (Kaya,2005:37).

Marshall’ın teorisinin ayrıntılarına daha ilerdeki bölümlerde değinilecek olsa da liberal yurttaşlık anlayışında yarattığı değişiklik önemlidir. Marshall liberalizmin bireyci fikirlerinin bir sosyal versiyonunu geliştirmiştir (Turner,2008:109). Yani Liberal Yurttaşlık anlayışının savunduğu bireylerin haklarının olması ve devletin hiçbir şekilde müdahil olmadığı bu alana, sosyal haklar söz konusu olduğunda devletin pozitif dahil olmasının gerekli olduğundan bahsetti. Marshall’ın yurttaşlık yaklaşımındaki en çarpıcı özellik yurttaşlık ve sosyal sınıf arasındaki ilişkiyi doğrudan sorgulamasıdır. Marshall çalışmasında özellikle modern liberal toplumlardaki yurttaş ve sosyal statü çelişkisine dikkat çekmiştir. Liberal kapitalist toplumda yurttaşlar hak ve ödevler bakımından eşit olmasına rağmen, aynı yurttaşlar sosyo-ekonomik açıdan eşit değildi. Marshall, modern yurttaşlık kurumunun bu çelişkinin çözülmesinde kullanılabileceğine inanmıştır (Kaya,2005:37). Aslında Marshall’ın temel amacı liberal-kapitalist toplumun sürdürülebilirliği idi. Sosyal hakları savunurken, yurttaşlığın geliştirilmesi onun esas amacı değil, sadece aracıdır. Fakat yine de Marshall’ın bu tespiti yurttaşlık kavramına bakış açısında önemli bir değişiklik yaratmıştır. Yurttaşlık ve hak kavramı arasındaki bağlantıya farklı bir bakış açısı gelmiştir.

1.1.2.4. Yurttaşlık Kavramında Hakların Yeri

Siyaset teorisinde hak kavramı, liberalizmin varlığıyla beraber ortaya çıkmıştır. Hak kavramı genelde hukuka bağlı olarak ele alınsa da siyasetin temel konusu olan birey ve devleti yakından ilgilendiren bir konudur. Liberalizm ilk filizlerini vermeye başladığında açan çiçeklerinden biri de hak kavramı olmuştur. Çünkü bu kavram bireyin otorite karşısında sahip olduğu statüyü ve sınırı belirlerken, bireyin de devlete karşı var olan ödevlerini belirler. Bu noktada yurttaşlık ve hak kavramı arasında sıkı bir bağ olduğu görülmektedir. Yine de ödev kavramının hak kavramı karşısında bir farkı vardır. Kişinin bir hakka sahip olması illa ki bir ödevi yerine getirmesine bağlı değildir (Barry,2008:257). Örneğin, yaşam hakkına sahip olmak için herhangi bir ödev yerine getirmek gerekmez, doğmuş olmakla bu hak artık kazanılmıştır.

Tarihsel açıdan haklar kavramı 1215 MagnaCarta ile ortaya çıkıp zamanla genişlemiştir. Daha sonra 1679 HabeasCorpus kanunu ve 1689'da İngiliz Şanlı devrimi ile devam eden monarşi kısıtlanması özgürlük ve haklar akımının önünü açmıştır. Hemen arkasından gelen ve Şanlı Devrim'den etkilenen Amerikan Devrimi ve yayınlanan Amerikan Haklar Bildirgesi(1776) insanın doğuştan gelen ve devletten önce var olan bir takım hakları olduğunu belirtmiştir (Hazır,2007:88). Bu yüzden devlet tarafından da bu hakların kısıtlanamayacağını belirten bu bildirge doğal haklar kavramını bir ülkenin anayasasında kayda geçiren ilk ülke olmuştur. Hemen on yıl sonrasında gelen ve bu devrimden de etkilenen 1789 Fransız Devrimi ise Fransız İnsan Hakları bildirisi ile sonuçlanmıştır. Doğal haklar kavramının oluşmasına yol açan bu süreçlerin sonuçları yüz yıl kadar devam etmiştir. Ancak I. Dünya Savaşı hakların çok daha farklı bir boyutunu yansıtmıştır. Savaş sonrası ayrık devletin sadece kişiye hukuki bağımsızlık tanımının yeterli olmadığı, sosyal bağımsızlığını sağlaması için de tedbirler alması gerektiği gerçeği ortaya çıkmıştır. Ekonomik ve sosyal haklar bu dönemde hayatımıza girerek hakların kapsamını genişletmiştir. II.Dünya Savaşı'nda ise kolektif dayanışma hakları ve talep etme kavramı ortaya çıkmış ve hakların yapısında bir yenileşme yaratmıştır. Bu dönem de sosyal refah devletinin altın çağı denilen dönem olmuştur (Belenli,2017: 13). Bütün dünyaya yayılan bu durumun akabinde 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin yayınlanmasını sağlamıştır ve haklar kavramının ulusal çapta var olmasını sağlamıştır. Bu son derece önemli bir adımdı. Çünkü bu beyanname ile amaçlanan esas şey atlatılan ve büyük hasar veren iki dünya savaşının ardından dünya toplumlarında bir daha bu acıların yaşanmamasıdır⁶. Dünya çapında barış arzusuyla yayınlanan bu haklar ise bazı yazarların görüşlerine göre daha farklı bir önem arz eder. 1980'li yıllarda Neo-liberalizm

⁶<https://www.evrensel.net/yazi/80419/insan-haklari-evrensel-bildirisi-hakkinda> (Erişim Tarihi: 05.02.2018)

tarafından eşit yurttaşlık kavramına yeni bir alternatif de olabilir. Çünkü “İnsan Hakları” hali hazırda yurttaş olmayanları bile dışlamayan, piyasa koşullarına karşı bireyi daha çok koruyan ve seçkinlerin daha fazla hesap verebildiği bir yapıdır(Nash,2014:34).

Dünyaya yayılan insan hakları içeriği ve kullanımı açısından sınıflara ayrılmıştır. Farklı isimler olsa da bu ayrımın içeriği temel olarak aynıdır. Temelde üç gruba ayrılan bu insan haklarının ilki birinci kuşak insan haklarıdır. Bu hakların temel özelliği doğuştan gelmesi ve kazanılması için insan olmanın yeterli olmasıdır. Kişinin fizik ve fikir alanına ilişkin hak ve özgürlükleri ifade eder(Kaboğlu,1994:151-153 akt.Ertan,2008:132). Bu haklar da devletin rolü pasif olduğundan bu haklara pasif haklar adı da verilmektedir.Devlete kişilerin özel alanına girmeme, bu haklara karışmama yükümlülüğü getirir. Birinci kuşak haklar İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 3-21. maddeleri arasında başlıca şöyle sıralanmıştır: Yaşama ve özgürlük hakkı, Kölelik yasağı, İşkence yasağı, Kişi olarak tanınma hakkı, Hukuk önünde eşitlik, Etkili bir hukuk yoluna başvurma hakkı, Keyfi tutma yasağı, Adil yargılanma hakkı, Mahremiyet hakkı, Seyahat özgürlüğü, Sığınma hakkı, Vatandaşlık hakkı, Evlenme ve ailenin korunması hakkı, Mülkiyet hakkı, Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, İfade özgürlüğü, Toplanma ve örgütlenme hakkı, Katılma hakkı⁷.

İkinci kuşak insan hakları aktif haklar olarak tanımlanır. Bu haklar, devlete bir hizmet sunma görevi yükler. Bu alanda devlet aktif olarak görev aldığı için aktif haklar adı da verilmektedir. Bu hakların varlığı insanı ve doğal haklarını korur. Doğal haklarını kullanmasını sağlar ve bireylerin insan onuruna yaraşır bir şekilde yaşamasını garanti altına alır. Birinci kuşak insan haklarını tamamlar niteliktedir. Sosyal hakların uluslararası düzeyde tanındığı ilk belge İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'dir. İkinci kuşak haklar, başlıca şöyle sıralanabilir: Sosyal güvenlik hakkı, Çalışma, adil gelir ve sendika kurma hakkı, Dinlenme hakkı, Eğitim hakkı, Kültürel yaşama katılma hakkı, Sağlık, beslenme ve konut hakkı, Grev ve toplu sözleşme hakkı⁸.

Üçüncü kuşak insan hakları ise ikinci dünya savaşından sonra ortaya çıkmıştır. Dayanışma hakları olarak da adlandırılan bu hakların ortaya çıkma sebebi toplumsal sorunlara, çevre sorunlarına, bilim ve teknolojiye yaşanan değişikliklerin yarattığı sorunlara çare bulma sebebidir. Bu haklar bireyler, gruplar ve devletler arasındaki dayanışmaya bağlı olarak ortaya çıkar.(Gündüz ve Gündüz,2007:179) Bu hakların korunması hem bireye, hem topluma hem devlete ait bir görevdir. Tüzel kişiler, devletler ve bireyler bu hakların korunması noktasında ortak hareket ederler. Bu hakların en bilinenleri şunlardır; İnsanlığın

⁷<http://ipsala.gov.tr/insan-haklarinin-siniflandirilmesi> (Erişim Tarihi: 26.12.2017)

⁸<http://ipsala.gov.tr/insan-haklarinin-siniflandirilmesi> (Erişim Tarihi: 26.12.2017)

ortak mirasından yararlanma hakkı, Çevre hakkı, Barış hakkı, İnsani yardım hakkı, Gelişme hakkı, Kendi kaderini tayin edebilme hakkı⁹.

1.1.3. Alternatif Yurttaşlık Teorileri

20. yüzyılın sonlarında, politik ve sosyal kuram alanında yurttaşlık tartışmalarının yeniden canlandığı ve hız kazandığı bir döneme gelinmiştir. Özellikle küresel kapitalizmin yükselişi, uluslararası insan hakları söyleminin güçlenmesi ve giderek artan uluslararası göç gibi gelişmelerin yurttaşlık kuramları ve pratikleri üzerindeki dönüştürücü etkileri yurttaşlık kuramında farklı bakış açıları geliştirmiştir. Yurttaşlığın modern dönem boyunca ulus-devlet içerisinde kazanmış olduğu anlam ve değeri giderek zayıflatan bu dönüşüm süreci, yurttaşlık kavramını güncel politik tartışmaların merkezine taşımıştır (Karabulut, 2014: 714).

1.1.3.1. Anayasal Yurttaşlık ve Çok Kültürlülük

Çok kültürlük denildiğinde akla gelen ilk isim WillKmylicka'dır. Kmylicka Kanada'yı baz alarak anlattığı bu kavram ulusal azınlık haklarını temel alan bir yurttaşlık türüdür. Bir egemen ulusla diğer azınlıkların bütünleşmesinin baskı ile olmadığı bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Bir devlet ne zaman azınlığın ulus kimliğine saldırırsa, sonuç genelde ayrılıkçılığın ve sadakatsizliğin olması şeklinde olmuştur(Kymlicka, 1998:16). Bu yüzden çok kültürlü yurttaşlık anlayışı farklılıkları önemseyen ve ona yer veren bir anlayıştır. Bu yurttaşlık tipinde insanlar farklılıklarının dışına çıkabilir ve ortak menfaatlerini önemsemeye başlarlar.

Anayasal yurttaşlık ise çok kültürlülüğün kanuni olarak güvence altına alınması durumunu tarif eder. Aslında bir bakıma ulus devlet yurttaşlığının tam tersidir. Kavramsal olarak açıklamak gerekirse ilk olarak 1970'li yıllarda Alman siyaset bilimci DolfStrenberger bu kavramı kullanmıştır. Strenberger'in temel amacı Nazi yönetiminden sonra devlete karşı oluşan antipatiden kurtulmaktır. Strenberger yeniden ulusal bağlılık ve bütünlüğü ancak Alman Anayasası'ndaki değerlere ve kurallar uymak olduğu fikrine inanır. Habermas ise bu kavramı 1990'lı yılların başında Avrupa Birliği'ne giden yolda yeni Avrupa yurttaşlığını tanımlamak adına kullanılmıştır(Kaya,2005:21-22). Habermas'a göre eğer anayasa bir cumhuriyetin yurttaşlarının kendilerini evlerinde hissetmelerini sağlayan ve bir evin duvarlarına benzeyen bir belge ise, uluslararası ve ulus üstü aktörlerin baskıları karşısında nasıl dönüşeceği ancak ve ancak yurttaşların müşterek tavrı doğrultusunda belirlenebilir. Söz konusu dönüşüm baskısı yurttaşları devletin haksız fiillerinden korumayı amaçlayan insan

⁹<http://ipsala.gov.tr/insan-haklarinin-siniflandirilmesi> (Erişim Tarihi: 26.12.2017)

hakları alanından gelse bile yaşanacak dönüşüm, yurttaşların önerilen normları kendi evlerine nasıl uyarlayacaklarına karar verme hakkı bulunmalıdır. “Bu yorumlamalar üzerine kurulu bir ‘anayasal yurttaşlık’, aslen milliyetçiliğin yerini alacaktır.” (Habermas, 2002: 26.).

Anayasal yurttaşlık ulus devlet yapısının aksine devlet içinde çok kültürlülüğe dayanır. Ulus devlet yurttaşlarının aynı zamanda ulusunda üyesi olması gerektiğini düşünürken anayasal yurttaşlık ulus içinde farklı kültürleri ve eşitliğini tanır. Bu tip bir yurttaşlığın amacı yurttaş ve devlet ilişkisini tamamen hukuksal olan bir sisteme bağlamaktır. Anayasal yurttaşlığın varlığı, toplumda devlet yurttaş ilişkilerinde devletin bireysel hak ve özgürlüklere karşı karşılıklı saygı ve sorumluluk demektir (Keyman, 2006: 238). Anayasal yurttaşlık tıpkı hukuk kurallarının ihtiyaca göre değişebilmesi gibi değişime açıktır. Çünkü anayasal yurttaşlıkta da bağ hukuksal olduğundan, yurttaşların veya devlet içine dâhil olabilen başka etnik grupların ihtiyaçlarına göre de değişebilir.

Anayasal yurttaşlığın temel özellikleri İsmail Fırat ve Hüseyin Gül’ün makalesinde (2014:335) şu şekilde aktarılmaktadır;

1-Bütün farklı kimliklerin barışçıl şekilde bir arada var olmasını öngören çoğulcu, katılımcı ve müzakereci demokratik ve anayasal bir siyasal düzenin varlığı (İçduygu ve Keyman, 1998-1999:155; Gül, 2008:177-178; Keyman, 2008:219)

2-Bütün bireylerin, farklılıkları nedeniyle ayrımcılığa uğramadan eşit görülmesini ve herkesin temel hak ve özgürlüklerden adil olarak yararlanmasını sağlayacak anayasal/yasal düzenlemelerin varlığı (Habermas, 1998:221-223; Üstel, 1999:151)

3-tüm farklı kültürel kimliklerin farklılıklarını koruyarak var olabilmelerinin anayasal güvence altına alınması (İçduygu ve Keyman, 1998-1999:154; Keyman, 2008:219)

1.1.3.2. Küresel Yurttaşlık

Küresel yurttaşlık kavramı mekândan bağımsız algılanan bir yurttaşlık biçimidir. Her eylemin insanlık adına yapılması gerektiğini savunur (Polat, 2010:245). Küresel yurttaşlık ya da dünya yurttaşlığı, hayatımıza oldukça yeni girmiş bir kavramdır. Ancak temelinin kozmopolitanizm kavramına dayalı olduğu söylenebilir. Kozmopolitanizm düşüncesi antik çağlara kadar dayanmaktadır. Dünyada bilinen ilk kozmopolitanist Dyojen’dir. Sonrasında Stoacılar da bu kavramı savunmuşlardır. Modern kozmopolitanizm ise devletlerin yapay ayrılıklar yarattığını söyleyen Erasmus ile başlar ve Immanuel Kant dünya vatandaşlığı fikrini geliştirecek bunun uluslar arası hukukla sağlam temellere oturtulması gerektiğini savundu. Kozmopolitanizm düşüncesi bireyin insanlık adı verilen komüniteye ait olduğunu söyler. İnsanların yerel ya da ülkesel nitelikleri bağlılığının yerine evrensel bağlılığının aldığını savunur. Onlara göre tüm dünya bir vatandır. Bu düşünceden yola çıkacak ortaya çıkan dünya vatandaşlığı ya da küresel yurttaşlık kavramı ortaya çıkmıştır. Dünya vatandaşlığı yeryüzünde

yaşayan insanların ırk, renk, dil ve inanç gibi farklılar dikkate dünya vatandaşları olduğu fikri veya bundan doğan kimliktir. Dünya vatandaşlığı fikrini savunanlar dünya barışını ve uluslar arası hukuka bağlılığını savunurlar.

Küresel yurttaşlığın ortaya çıkışını irdelemek için küreselleşmenin durumunu anlamak zaruridir. Küreselleşme, teknoloji, hız ve iletişim ağları artık kendi yaşadığımız coğrafya kadar, dünyanın diğer bölgelerinden de haberdar olmamızı sağlamış ve bir parçası olduğumuz dünyaya ve onun sorunlarına karşı duyarlılığımızı artırmıştır. Bu küresel çağda ulus devletler gelişme eğilimini sürdürebilmek için everensel değerlere karşı duyarlı olmak ve farklı olanlarının haklarını korumak zorundadır. Ulusal yurttaşlık değerleri de bunu karşılamada yetersiz olduğundan küresel yurttaşlık yeni bir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır (Esendemir,2008:42).

Aslında, dünya çapındaki bazı kuruluşlar dünya vatandaşlığını fikrinin çok da uzak olmadığını göstermektedir. Hakkında her ne kadar tartışmalar olsa da Birleşmiş Milletler Örgütü(BM) bunun örneklerinden biridir. Bireysel kişisel anlamda elbette BM üyesi değildirler. Ancak ülkelerin bu oluşumun üyesi olarak ve belli başlı uluslar arası anlaşmalara imza atarak bunların kendi anayasalarının üstünde olduğunu kabul ederek ilk adımları atmıştır. Örneğin çevre için atılan uluslar arası adımlar, Kyoto Protokolü; Habitat Komisyonu gibi dünya çapındaki çevresel eylemler hazırlanırken, her biri dünyada tek olmadığımız, dünyayı tek başımıza kullanma hakkımız olmadığı ve dünyadaki her bireyin diğerine karşı sorumlu olduğunu savunur. Sadece bu bile dünya vatandaşlığı fikrinin aslında çok da uzak olmadığını göstergesidir.

1.1.3.3. Ekolojik Yurttaşlık

VanSteenbergen'in hayatımıza soktuğu ekolojik yurttaşlık aslında küresel yurttaşlığın bir uzantısı olan küresel ekolojik değerleri tanımlar. Artık ekolojik sorunların bütün dünyayı ve bütün canlıları tehdit altına aldığı bir dönemde yurttaşlık artık klasik yapısını kaybetmiştir. Çünkü artık herhangi bir devletin kendi çevresel sorunlarını çözmesi, dünyadaki çevresel sorunların çözülmesi için yeterli değildir. Zira Afrika'da ortaya çıkan bir asit bulutunun Avrupa'da asit yağmuru olarak yağmayacağından asla emin olunamaz. Kaldı ki bu problem sadece insanları değil, hayvanları ve diğer canlıları da ilgilendiren bir sorundur. Yani ekolojik yurttaşlık küresel ekolojik hakları tanımlar ve Van Steernberg hayvan haklarını ve çevre hakkını da bu yurttaşlık kavramının haklarının içerisine alır. Bu yönüyle ekolojik yurttaşlık Marshall'ın sivil, siyasal ve sosyal hak kümelerine de ilave yaparak yurttaşlığın hak boyutunu daha da genişletir (Esendemir,2008:47).

İKİNCİ BÖLÜM

THOMAS H. MARSHALL' IN YURTTAŞLIĞIN GELİŞİMİ TEORİSİ

2.1. Marshall'ın Teorisine Kaynaklık Eden Liberal Düşünce

Marshall'ın teorisinin arkasında yatan fikri anlayabilmek için liberalizmi ve bu ideolojiden doğan sosyal liberalizmi anlamamız oldukça önemlidir. Liberalizm ilk ortaya çıktığında mutlak otoriteye bir tepki olarak doğmuştur. Bu akımın temel kaygısı aslında devletin müdahalesine karşı bireye temel özgürlüklerini kazandırmaktır. Liberalizm ilk başta egemen gücü sınırlamak amacındaydı. Bu yolda MagnaCarta (1215) bir ilk adım sayılabilse bile modern liberalizm düşüncesi 17. ve 18. yy.'da ortaya çıkmıştır. Aydınlanmanın ortaya çıkışı, kiliseden kopuş ve feodalizmin çöküşü bu özgürlükçü akımı başlatmıştır. 1688'de yaşanan İngiliz Şanlı Devrimi¹⁰ monarşinin iktidarını gerçek manada sınırlayan ilk tepki olur. Bu durumun Amerikan ve Fransız devrimleri için de bir ilham kaynağı olur. Aynı dönemde John Locke'un doğal haklar felsefesi de, bireyin doğuştan hakları olduğunu ve monarşinin bu hakları elinden alamayacağını savunmuştur. Bu düşüncenin yayılması liberalizmin temellerinin atılmasını ve devrimlerin alt yapısının hazırlanmasını sağlamıştır. Liberalizm bireyi irksal, dinsel, soya dayalı özellikleri ile değil, varlığı, ahlaki değeri ve kişiliği ile tanımlayan bir olgudur. Esas olarak amaçladığı şey ise bireyin kendi potansiyelini gerçekleştirmesinin önündeki engelleyen dış baskıları kaldırmaktır(Berktaş, 2013: 6).

Birçok siyaset bilimciye göre liberalizm otoriter yönetimlere tepki olarak doğmuştur. Bu akımın temel kaygısı, devletin müdahalesine karşı bireylere ve sivil özgürlüklerini ve haklarını vermektir. Özgürlüklerin ve hakların tanımı ise tarihsel dönemlere göre değiştiğinden liberalizm yapısı da belli dönemlerde değişiklik göstermiştir. Ancak nihai hedefi olan özgürlük ve haklar hep aynı kalır liberalizm direği ve bireyin liberalizme göre toplumda bireyin durumunun iyileşmesi için de yeterlidir. Örneğin, liberalizmin öncülerinden

¹⁰Kraliçe I. Elizabeth' ten sonra akrabalık bağları ile tahta geçen I. James parlamento ile yetkilerini paylaşmaya yanaşmayarak Tanrı'dan aldığı güçle otoritesinin sınırsız olduğunu belirtmiştir Hanefi olan I. Charles'ında benzer bir tutum izlemiş olması sebebiyle merkezi otorite giderek daha fazla güçlenmiştir. I.Charles parlamentoyu kapatmayı denemiş, vergi yükümlülüklerini arttırmış, üretimde devlet tekerleri oluşturmuştur. Eski feodal yapının yeniden ortaya çıkması ile hafta ve burjuva sınıfında tepkiler ortaya çıkmış İngiltere'de bir iç savaş patlak vermiştir. Muhalefete boyun eğen Charles Haklar Dilekçesi'ni imzaladı ve İngiliz halkının hak ve özgürlüklerini güçlendirdi. Charles ın bu lütfu fazla uzun sürmedi ve parlamento 10 yıl süreyle olmak üzere bir kez daha kapattı. Bu on yılın sonunda yeniden iç savaş patlak verdi ve I. Charles idam edildi. Hemen akabinde HabeasCorpus yasası ortaya çıktı. Ancak bu yasa sadece Cormwell'in askeri yönetim döneminde geçerli oldu. Cormwell'in ölümünden sonra tahta II. James çıktı ve yeniden parlamento ile monarşi arasında bir iktidar Savaşı ortaya çıktı. Sonunda İngiltere'ye davet edilen Hollanda devlet başkanı İngiltere'yi istila ederek II. James'i tahttan indirdi. 1688 yılında ortaya çıkan bu olaya İngiliz Şanlı devrimi denildi. Şanlı devrimin hemen akabinde Haklar Bildirisi yayınlandı ve kralın yasalara uyması parlamentonun güvencesine verildi. Böylece Amerikan ve Fransız Devrimi'nin etkileyen ilk belge ortaya çıkmış oldu(Sencer, 1990: 12).

John Stuart Mill şöyle demiştir; “Devletin uzun vadede değeri, onu oluşturan bireylerin değerine bağlıdır. Liberalizmin bir diğer öncüsü John Locke ise; insanların doğal hakkının olduğunu ve bu haklara her bireyin sahip olduğunu belirtip, sağlam temelinin ise toplumsal sözleşme olduğunu söylemiştir. Liberalizm temel hak ve özgürlükleri savunmasının yanı sıra soya bağlı statü ve ayrıcalıklara karşı çıkarak, her bir bireyin fırsat eşitliğini savunur. Liberalizm bu bireysel özgürlüğü gerçekleştirme temel amacının bağımsız bireyler arasında hukuksal sınırlar oluşturarak sağlamaya çalışır. Yani liberalizm hukukun üstünlüğünü savunur ve bu amaçla da hakların korunmasının önemine inanır. Siyaset Bilimi bağlamında ise liberalizm egemen iktidara karşı bireyi ve onun haklarını vurgulayan bir yaklaşımı belirlemede kullanılır (Berktaş, 2013: 50-53). Egemen yapıya ilk baş kaldırış Magna Carta adı verilen sözleşme olsa da modern liberal yapıya geçiş 17. ve 18. yy.’da olmuştur. Önce 1688 Şanlı Devrimi, İngiliz monarşisinin iktidarını ciddi anlamda kısıtlamıştır. Şanlı devrim aynı zamanda siyasi yasaklı olan liberalizmin ilk ve en önemli düşünürü olan John Locke’un İngiltere’ye dönme sebebi olmuştur. Locke’un oluşturduğu siyasal iktidar, kuvvetler ayrılığı, mülkiyet, toplum sözleşmesi ve doğal haklar ve sınırlı devlet teorileri yeni bir düşünce sistemi oluşturmuştur. (Locke, 2005: 261-278). Bu devrimden ortaya çıkan anayasacılık, dinsel hoşgörü ve ticari etkinlik 18. yy. Avrupa ve Amerikan liberalleri için bir model oluşturmuştur. İngiliz Devrimi’nden etkilenen Fransız ve Amerikan devrimlerin liberalizm tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi fikri temellerini John Locke’dan alır. (Yayla, 2002: 51) Montesquieu’nun güçler ayrılığı de ilkesini içerir ve halkın iktidarını önemser. John Locke’dan ilham alan David Hume, Montesquieu, Adam Smith teorik çizgisinde ilerleyen anglo-sakson yapı, Amerikan Bağımsızlık bildirgesi ile bütünleşerek liberal anayasacılık çağını başlatmıştır. Bu yeni liberal yapı klasik liberalizm olarak adlandırılır (Berzeg, 1996: 23).

Fransız Devrimi’nden sonra yayınlanan Yurttaş Hakları Bildirgesi bireyin haklarının ve güvenliğini garanti altına almıştır. Elbette liberalizmin gelişimi her bölgede her kültürde ve her ülkede farklı gelişme göstermiştir. Fakat özellikle bu iki devrim liberalizmi başlatan gelişmeler oldu ve feodal yapıları çökertmiştir. Monarşinin yetkilerini ise kısıtlamıştır. 19. yy.’da klasik liberalizm adı verilen bu tür liberalizmin ortaya koyduğu temel amaç bireyin devlet otoritesinden korunmasıdır. Fakat artık yeni bir özgürlük sorunu vardır. Liberalizmle gelen demokrasi ve yeni parlamenter yapı bir soruna yol açmıştır. Çünkü sadece belli bir eğitime ve mülke sahip olanlara siyasal yurttaş olma şansı verilmiştir. İngiltere’de bu durumu engellemek adına çıkan Reform Yasası (1867) yeterli olmamıştır. Fransa’da bile oy hakkı çok sınırlı sayıda kişiye aittir. Özgürlük ve hürriyetin getirdiği değişim toplumun alt tabakalarına

uğramamıştır. Örneğin Victor Hugo bu değişimi gözlemleyen bir edebiyatçı olarak Sefiller romanında durumu şu şekilde anlatır:

“... Paris’te yine ihtilal rüzgârları ediyordu. Kardeşlik, eşitlik, hürriyet vaat eden hiçbir hükümet fakirliğe çare aramıyor, en evvel ezilen yine fakirler oluyordu. İşsizlik, cehalet, sefalet halkı ezmeye devam ediyordu. İş ve ekmek isteyenler hükümete ihanetle suçlanıyor ve hapse atılıyordu. Zulüm ve baskı artıyor, huzursuzluk aileleri parçalıyordu.”(Hugo,2005:227).

Amerika Birleşik Devletleri’nde 1860 yılına kadar oy hakkı mülk sahibi olan beyaz erkeklere ait olmuştur. Daha sonra oy hakkı siyahlara ve kadınlara verilse bile toplumsal statü eşitliğinin sağlaması uzun zaman almıştır. Liberal demokrasiyi, klasik liberalizme karşı savunanlar kamusal yaşama ve oylamalara herkesin katılım hakkı olduğunu savunurlar.

Sonuç olarak liberalizmin kendi savından ortaya çıkan bir bölünme yaşanmıştır. 19. yüzyılda klasik liberaller savundukları hakların belirli bir seçkin azınlık tarafından kullanılmasından pek de rahatsız değillerdir. Halk kitleleri ise henüz buna karşı tepki oluşturmamıştır. (Berktay, 2013:74) Diğer liberal grup ise bu hakların herkese ait olması gerektiğini ve hakları daha doğru şekilde kullanabilmeleri için kişilere devletin pozitif yardımı olması gerektiğini savunmuşlardır. Fakat liberaller arasındaki kesin bölünmeye Sanayi Devrimi’nin yarattığı toplumsal sonuçlar yol açmıştır.

Sanayi Devrimi’nden sonra girişimcileri ihtiyaç duyulan işgücü tarımsal üretim yapan işgücünden sağlanmıştır. Değişen üretim tarzı makineleşmeyi artırmış, işgücünü ise azaltmıştır. Bu yüzden işgücü, düşük ücretlerle sermayedarların emrine girmiştir. Bu emek sahiplerinin yaşam standardında çok ciddi sorunlara yol açmıştır. Fabrika bacası dumanları, sağlıksız ve çarpık işçi mahalleri, gecekondu tipi sefalet yuvaları çürüme fakirleşmenin gözle görülebilen yanıdır. İnsanların yaşam standardı hakkında ise iki farklı görüş vardır. İlk görüş düşen fiyatların ve düzenli istihdamın işçilerin satın alma gücünü ve dolayısıyla yaşam standardını artırdığını savunmuştur. İkinci görüş ise; sanayileşmenin sadece belirli bir gruba refah sağladığını, çalışan yoksul kesimin ise hayat standardının giderek kötüleştiğini savunmuştur. Marks ve Engels bu ikinci görüşü savunan grubun öncüleridir. Sosyalizm akımının başlangıcı da bu görüşten kaynaklanmıştır (Küçükkalay,1997:64-65).

Sanayi Devrimi ile oluşan bu yeni endüstriyel ilişkiler, bazı liberalleri haklar ve özgürlükler hakkında tekrar düşünmeye itmiştir. Liberalizme kaynaklık eden doğal hukuk düşüncesi ve doğal piyasa düzeni sanayi toplumunun ihtiyaçlarına cevap vermemiştir. Yoksulluk had safhadadır. 18. yüzyılın son çeyreğinde, makineleşmenin ortaya çıkmasına paralel olarak, üretim miktarının sürekli artırılma çabaları sonucunda, hayat şartları ve çalışma

koşulları zorlaşmıştır. Çocuk ve kadın işçilerin çalıştırılması, sağlık problemlerinin ön plana çıkması, çalışanların özellikle de işçilerin sosyo-ekonomik bakımdan korunmaları sorununu gündeme getirmiştir (Savaş, 1997: 514).

Günlük çalışma saatleri 19 saate kadar çıkmıştır. Çalışma yaşı 5-6 yaşlarına kadar düşmüştür. Kadınlar ve çocukların ücretleri, erkeklerinkinden daha düşüktür (Başbuğ,2011:23). İşçilerin iş yerlerinde temel iş sağlığı ve güvenliği önlemleri dahi alınmamıştır. Fransa'da 1872 yılında askere alma amaçlı yapılan bir nüfus sayımında erkeklerde de yaklaşık 8/10 oranında bedensel sakatlık görülmüştür. İngiltere'de Sanayi Devrimi'nin yarattığı sefalet parlamento görevlilerin işçilerle yaptığı görüşmelerle de kayıt altına girmiştir. Bu görüşmelerde insanların neredeyse gün ışığı görmeden, 3-4 saatlik uyku uyuyarak hayatını sürdürdüğü görülmüştür (Başbuğ,2010:60). Fakat liberallerin savunduğu devletin ekonomiye hiçbir şekilde müdahil olmaması fikri sorunu büyümeye devam etmiştir. İşçi sınıfının durumu kötüleştikçe sosyalizm hareketleri bu ülkelerde de yayılmayı başlatmıştır. Sanayi toplumun getirdiği bu sosyal problemler, hukukun sosyalleştirmesi, sosyal adalet düşüncesinin yerleştirilmesiyle giderilmeye çalışılmıştır.

19. yy. klasik liberallerinin düşünceleriyle 20.yy. sosyal liberalleri arasında bağ kuran John StuartMill'e göre devlet müdahalesi birey özgürlüğü açısından tehdit oluşturabilir ancak aynı zamanda bireyin kendini gerçekleştirme yolunda devlet müdahalesi de gereklidir. Ayrıca Mill, cinsiyetler eşitliğini de savunuyordu. Cinsiyet eşitsizliğinin, insanlığın gelişmesi üzerinde önemli bir engel olduğunu savunur. Mill, bireyin potansiyelini ortaya koymasının toplumsal ilerleme açısından önemli olduğuna inanan bir düşünürdür (Mill, 1859: 68 akt. Berktaş, 2013:80). John StuartMill meşhur kitabı On Liberty'de eleştirisini en çok, hükümet faaliyetlerinden ziyade, fikir baskısına karşı yönlendirmiş ve dağıtımcı adâlet taraftarlığı ve diğer bazı eserlerindeki sosyalist gayelere yönelik genel bir sempatik tavır ile liberal entelektüellerin büyük bir kısmının ılımlı bir sosyalizme geçişini hazırlamıştır (Hayek,2009:206).

Bu şekilde yavaş yavaş şekillenen yeni tip liberalizm akımının bir diğer öncüsü de T.H. Green'dir.Green, Hegel ve Kant'tan etkilenerek pozitif özgürlük anlayışının esas alan ve devlet rolünü artıran ve ona aktif görevler tanıyan bir liberal anlayış geliştirmiştir. Klasik liberaller özgürlüğü otoritenin negatif kaldığı, müdahale ve kısıtlamalardan uzak olmak şeklinde tanımlar .Green'e göre özgürlük bunun ötesinde bir şeydir. Özgürlük kısıtlanmaktan ibaret olamazdı ve bir şeyleri yapabilme gücüne sahip olmak esas özgürlüktür. Green'e göre bir birey kendini gerçekleştirme özgürlüğüne sahip olduğu anda gerçekten özgürdür. Bu yüzden de devletin sınırlı müdahalesinin gerekli olduğu kabul edilmelidir. Bütün bu negatif-

pozitif ayrımı ve yurttaşların birbirleri karşısında fırsat eşitliğine sahip olması durumu, sosyal liberalizm fikrini yaratmıştır (Berktaş, 2013:82). Sosyal liberallerin etkisiyle bireysel, özgürlük ve negatif devlet üzerine kurulu klasik liberalizm yerini toplumsal özgürlük ve aktif devlet anlayışı almaya başlamıştır. Yeni liberalizmin görevi devletin bireyi özel sektör baskısından kurtarmaktır. Bu ise adil ücret, çalışma, dinlenme, fırsat eşitliği, v.b. anlamına gelir¹¹.

19. yy. sonlarında ve 20. yy. başlarında otoriterinin çekildiği alanların bireysel çıkarlarla fazlasıyla dolduğunu ve devletin olumlu müdahalesinin oldukça gerekli olduğunun düşünülen pek çok modern liberal ve politikacı bu görüşlere katılmaya başlamıştır. Refah anlayışını ve fırsat eşitliğini savunan modern liberaller; “Eğer mevcut sosyal koşullar bireyleri veya grupları zarara uğratiyorsa, o zaman bu sosyal koşulların düzeltilmesi devletin görevidir.” görüşünü savunmuşlardır (Heywood,2014:73).

Sosyal liberalizm, piyasanın başarısız ve yetersiz olduğu durumlarda, toplumsal refahın ve sosyal eşitliğin sağlanması açısından devlete görevler yükleyen, devletin esas görevlerinin yanında, düzenleyici ve denetleyici olarak ekonomiye gerektiğinde müdahalesini öngören bir anlayışı ifade etmektedir. Sosyal liberalizmin ekonomik ve siyasi olmak üzere iki boyutu vardır. Sosyal liberalizmin siyasi boyutu; sınırlı hükümet, demokratik katılım, çoğulculuk ve bireyin kendini geliştirmesi için devlete pozitif görevler yüklemiştir (Sallan Gül, 2006: 23). Sosyal liberalizmin ekonomik boyutu ise; devletin piyasanın işleyişini düzenleme, denetleme, piyasaya müdahale etme, sosyal adaleti sağlama gibi konularda devletin aktif görevler üstlenmesini ifade etmektedir (Tayyar ve Çetin,2013:115).

Sosyal liberalizmin ilk net adımı Avrupa’da oy hakkının genişletilmesiyle atılmıştır. Oy hakkı artık, yetişkin erkeklerin hepsini kapsıyordu ve böylece işçi sınıfı ciddi bir politik güç edinmiştir. Bu sınıfın temsilcileri de sosyal refah devletinin gelişmesini sağlamıştır. Bu da sosyal liberalizm fikrinin yayılmasını da kolaylaştırmıştır (Berktaş,2013:89). Bunun yanında sosyal liberalizm fikrinin gelişmesinin ekonomik sebepleri de vardır. Liberal piyasa da yer alan tekelleşme artık ciddi boyuttadır ve artık bazı liberaller bu tekelleşmenin engellenmesi için devletin piyasaya müdahalesinin gerekli olduğunun düşünüyordu. Hükümetler ise daha sağlıklı iş gücü, verimli üretim ve güçlü ordu sahibi olmak gibi sebeplerden ötürü bu fikre sıcak bakmaya başlamıştır (Heywood,2014:73). Bütün bunlar üzerine liberal piyasanın kaynaklarının lüks tüketimle israf edildiğini düşünen sosyal liberaller artık kaynakların yol, okul, konut altyapı hizmetleri gibi ihtiyaçlara harcanması gerektiğini belirtmişlerdir. Daha sonra işçi ve tüketici örgütler güçlendirilerek, işveren ve

¹¹<http://www.ekodialog.com/Liberalizm/liberalizm-ve-ogretileri-makale.html> (Erişim tarihi: 15.105.2018)

üretici karşısında daha güçlü olmaları sağlanmıştır. Sosyal refahın yayılmasını sağlayan önlemler ülkeden ülkeye değişiklik gösterse bile ana hatlarıyla içeriği benzerdir;

- Aile ve çocuk politikaları
- Sosyal bakım
- Yoksulluğa karşı politikalar
- Emek piyasası ve çalışma koşullarının düzenlenmesi
- Halk sağlığı
- Fırsat eşitliğinden yana ve ayrımcılığa karşı politikalar(Kleinman,2002:159)

İşte T.H. Marshall bu gelişmelerin yurttaşlık açısından nasıl bir getiri yarattığını açıklamak için “Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar” adlı makalesini yayınlamıştır ve bu makalede sosyal liberal akımın getirdiği hakların yurttaşlığı İngiltere’de nasıl etkilediğini anlatmıştır.

2.2. Marshall’ın Yurttaşlık ve Haklar Yorumu

Marshall tarihsel açıdan yurttaşlığı üç ana eksende oluşan bir yapı olarak görür. Bu eksenler medeni haklar, siyasal haklar ve sosyal haklardır. Medeni haklar, bireysel özgürlükler, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülk edinme ve adalet hakkıdır.¹² Sosyal haklar ekseniyse içinde yaşanılan toplumun standartları ölçüsünde refah içinde çağdaş bir birey olarak yaşamayı tanımlar. Ekonomik olarak uygun bir ücretle yaşamak, sosyal hizmetler ve sosyal güvenlik, eğitim hakkı gibi haklar sosyal haklardır. Marshall, medeni hakların oluşumun 18. yüzyıla; siyasal hakların oluşumunu 19. yüzyıla; sosyal hakların oluşumunu ise 20. yüzyıla denk geldiğini söyler (Marshall,2000:21).

Medeni haklar, İngiliz Devrimi ile başlayan bir süreç olmuştur. Öncelikle bazı ekonomik ilkelerin değişmesi birtakım temel davranış ve düşünce kalıplarının değişmesi medeni hakların kabulünü sağlamıştır. Öncelikle tekelleşmeye karşı bir tepki oluşmuştur.. Çünkü yeni liberal anlayışı savunanlar önceki anlayışın bireysel özgürlüğü kısıtlandığını ve sosyal refahı engellediğini söylediler (Marshall,2000:26). Medeni hakların kabul edilmesiyle öncelikle yetişkin erkeklerin statüsünde düzelmegörülür. Daha sonra başta evli olanlar olmak üzere kadınların statüleri de iyileşmiş olur. Önceleri 17. yy.’da kölelik ve doğuştan köylülük statüsü geçerliliğini korusa da bir süre geçtikten sonra bu durum önemini yitirir. (Marshall,2000: 28). Böylece kentsel alanda aynı anlamda kullanılan özgürlükler ve yurttaşlık kavramı, toplumun her bireyi için geçerli olmuştur. Artık ulusal çapta her birey yurttaş statüsüne kavuşmuştur.

¹²Marshall adalet hakkını, bütün bu diğer hakları ve eşitliği güvence altına aldığından daha ayrı bir yere koyar.

Siyasal haklar ekseninin gelişim süreci ise çok daha farklı olmuştur. Genel anlamda yurttaşlık haklarında bahsedilmeye başlanan 18.yy.'da siyasi haklar herkese verilen yurttaşlık statüsüyle uyuşmamaktadır. 1832'de yapılan bir yasal düzenleme bu konuda bir iyileşme sağlasa da yeterli olmamıştır. Seçmen sayısı, yetişkin nüfusun ancak beşte biri kadar olmuştur. 1832 yılındaki bu kanun sadece toprak sahiplerine verilen seçme hakkını ciddi anlamda genişletmiştir. Böylece 19.yy.'da yurttaşlık kurumunun kişilere tam anlamıyla siyasi hak tanımasa da bu yönde bir kapasitesi olduğu görülmüştür (Marshall,2000:30). Marshall'a göre 19.yy.'da kapitalizm toplumu siyasi hakların bir medeni hakların bir uzantısı olarak görüyordu. Yani oy kullanma hakkına sahip olanlar ancak burjuva ve toprak sahipleri olabilir. Elbette Marshall'ın sözünü ettiği bu toplum, klasik liberaller dönemdeki toplumdur.

20. yy. toplumunda ise yeni sosyal liberaller, siyasi hakları tamamen ayrı bağımsız bir aşama olarak görür. 1918 yılına gelindiğinde siyasi hakların yapısı da değiştirmiştir. Artık bütün bireyler ve hatta kadınlar da bu statüye kabul edilerek oy hakkında eşitlik sağlanmıştır. Böylece artık yurttaşlık da her bireyin sahip olduğu bir statü olmuştur. Sosyal hakların temelleri 19. yy.'e kadar dayandırılabilir. Ancak bu dönemde bu haklar yurttaşlığın bir parçası olarak görülmemiştir. 1834 yılında yoksulları koruma yasasına yapılan eklemeler aslında yasayı işlemez ve piyasaya müdahale edemez durumuna getirdiğinden yasa artık anlamını yitirir. Sosyal güvenliğe giden süreç kesintiye uğramıştır. Fakat daha sonra üretim ve eğitim yasalarında da değişiklik yapılması sosyal hakları tersine çevirmiştir. Bu müdahale yoksulları piyasa koşullarında iyice acze düşürmüştür. Fakat kadınlar ve çocuklar bu yasaya yapılan müdahalenin dışında tutulmuştur. Zira o dönemde toplumda kadın ve çocuklar yurttaş statüsünde değildir.

Öncelikle eğitim hakları sosyal hakların önemli bir parçası haline geldi. Eğitim hakları Marshall'a göre devletin sunduğu en önemli hizmettir. Devlet sosyal haklar alanına çocukları iş yükü ve mahkemelerden koruyarak, ayrıca eğitim hakkı tanıyarak müdahil olmuştur. 19. yy.'de çocuklar yurttaş sayılmadığından bu müdahalenin yurttaşlık statüsünü etkilemeyeceği düşünülmüştür. Ancak aslında çocuklar geleceğin yetişkin yurttaşları olduğundan eğitim amacı gelecekteki yurttaşların eğitilmesini sağlamaktır. Aynı zamanda yetişkinlere de çocuklarını eğitime hakkı verilmiştir. 19. yy.'de eğitim bedava olmakla kalmayıp aynı zamanda zorunlu olmuştur. Çünkü 19. yy.'de artık anlaşılmıştır ki; siyasi demokrasi eğitilmiş seçmene, endüstriyel üretim ise yine eğitilmiş işgücüne ve teknisyenlere ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle bireyin kendini eğitmesi sadece bireysel bir hak değil, kamusal bir ödevdir. 19. yy.'de temel eğitimin zorunlu hale gelmesi 20. yy.'de sosyal hakların yurttaşlığın önemli bir bileşeni olması için gerekli koşulları sağlamıştır (Marshall,2000: 34-35).

Marshall bu hakları, yani yurttaşlığı oluşturan eksenleri açıklarken esas ilgilendiği kanunun yurttaşlığı ve yurttaşlığın oluşturduğu toplumsal eşitsizliği incelemek olduğunu belirtir. 19. yy. üzerinde özellikle durmasının sebebi ise bu dönemde eşitsizliğin en fazla olduğunu dönem olmasıdır(Marshall,2000: 37). Yurttaşlık toplumun bütün üyelerine verilmiş bir statüdür. Bu statüye sahip olan her birey, haklar ve ödevler çerçevesinde tam bir eşitliğe sahiptir. Yurttaşlık kurumu içinde bir eşitlik barındırır da kapitalist düzen ister istemez bir toplumsal sınıf yapısı oluşturmaktadır. Fakat yurttaşlığın kurumunun gelişimi de ironik bir biçimde kapitalist toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilmek için geliştirilmiştir.

Toplumsal sınıf yapısı iki türdür. Birinci tür toplumsal sınıf, hiyerarşik bir yapı oluşturur. Toplum birbirinden kesin çizgilerle ayrılır. Soylular, avamlar, serfler, köylüler köleler vb şeklinde ayrılmış bir kast sistemi vardır. (İngiltere için) Bu ayrım doğal ve değişmez kabul edilir. Böyle bir sistemde yurttaşlık kurumunun birleştirici değil, parçalayıcı bir etkisi vardır(Marshall,2000: 38). İkinci tür toplumsal sınıf anlayışı sınıf anlayışı ise, eğitim ve yoksulluk gibi sınıflar nedeniyle ortaya çıkan yapıdır. Yani bir kişi eğitim, sağlık iş ve refah gibi ekonomik koşullara sahip değilse sosyal statü olarak daha alt sınıfta olması sadece bundan kaynaklıdır. Bu statü bu koşullara bağlı olarak değişken olabilir. Eğer bireye bu ekonomik koşullar sağlanırsa sınıflar arası geçiş mümkündür. Yani herkesin fırsat eşitliği vardır.

Yurttaşlık kurumu, ilk ortaya çıkış anından beri eşitlik ilkesiyle hareket etmiştir. Ancak 18.yy.'de ortaya çıkan yurttaşlık biçimini meydana getiren medeni haklar ve onun oluşturduğu piyasa koşulları, eşitsizliği önlemek yerine devamını sağlamıştır. Bireye kendini koruma gücünü veren medeni haklar ancak şartlarla sağlanmış ve bu koruma ekonomik güce sahip olmayan bireyler için bir sosyal koruma öngörülmemiştir. Marshall makalesinde sık sık sosyolog H.S. Maine'den alıntı yaparak medeni haklarla oluşturulan eşitlik kurumunun piyasa ekonomisine katkı yaptığını belirtmiş ve liberal düzen için bir tehlike olduğu görüşüne karşı çıkmıştır. Marshall medeni hakların 18 ve 19.yy.'da kusursuz bir eşitlik sağlanmadığını kabul etmiştir. Bunun nedenini ise sınıfsal önyargıya ve adaletsiz ücret dağılımına bağlamıştır. Bu önyargıların zaman içinde sağduyu yargı sistemindeki tarafsızlıkla dağıldığını, böylece insancıl eşitliğin toplumun tüm kesimlerine yayıldığını belirtir (Marshall,2000: 42).

Fakat ilginç bir biçimde siyasal hakların gelişiminde bu önyargılar tekrar kendini göstermiştir. Alt sınıflardan gelen insanlar öncelikle seçme haklarını kullanmamışlardır. Ayrıca toplumda yerleşik yargı hükümet mensuplarının ve milletvekillerinin elit, eğitilmiş ve varlıklı insanlardan oluşabileceği şeklindedir. Ancak zamanla bu zincir de kırılmış ve mali eşitsizlik sorunu ise kanunlarla aşılmıştır. Parlamentonun kapısını herkese açmak ve eşitlik

sağlamak amacıyla seçim harcamalarına kısıtlama konulmuştur. Avam kamarasında üyelik için mülkiyet şartının kaldırılması ve temsilcilere maaş sağlanmış olması da parlamentoda sınıfsal farkı ortadan kaldırmıştır. Tabii ki medeni haklar noktasında bu eşitliğin sağlanması siyasal haklarda sağlanmasında çok daha zor olmuştur. Bu noktada adalet hakkı ve mahkemelerle çok daha yakından ilişkili olan medeni haklarda eşitliğin sağlanması için mahkemelere ulaşım kolaylaştırılmıştır. Harç ücretleri düşürülmüştür. Ücretsiz yasal danışmanlık hizmetleri sağlanmıştır (Marshall,2000: 45-46). Bunlar tamamen bir eşitlik sağlamaya yetmese de bir altyapı sağlamıştır ya da Marshall'ın deyişiyle; “Yurttaşlık 19. yy.’insonuna dek toplumsal eşitsizliğin ortadan kaldırılmasına çok az katkıda bulunmuş olsa bile 20.yy.’in eşitlikçi politikaların oluşumuna rehberlik etmiştir.”

Marshall, yurttaşlık kurumunun birleştiriciliğiyle ilgili şu tespiti yapar:

“Yurttaşlık kurumu aynı zamanda bireylerin ulusal aidiyet düşüncelerinin gelişim sürecine de katkı da bulunur. Yurttaşlık, aynı uygarlığın üyelerini oluşturan insanlara bir sosyal aidiyet ve sadakat hissi kazandırmak yoluyla, birleştirici bir kurum olarak karşımıza çıkar. Sadakat ve aidiyet onu elde etmek için verilen mücadele ile güçlenir ve hakların kazanımıyla birlikte daha da fazla anlam kazanır.” (Marshall,2000: 40).

Aslında bu aidiyet fikri, biraz da alt sınıfların üstündeki vergi yüküne ve baskı önlemlerine tedbir olarak ortaya atılmış bir fikirdir. Vatanseverlik ve milliyetçilik geliştirilerek ortaya konulan bu güç yurttaşlara bir eşitlik sağlasa da herhangi bir katkıda bulunmamıştır (Marshall,2000: 48). Marshall'ın sosyal hakkı yurttaşlık bazında incelemesi Marshall'ın özellikle önemseydiği, sosyal hakların yurttaşlıkta eşitliğin sağlanmasında önemli bir basamak olmasıdır. Fakat medeni haklar ve siyasal haklardan farklı olarak sosyal hakların yurttaşlık kurumunun bir bileşeni haline gelmesi daha sonraki bir zaman dilimine özellikle 20. yüzyıla rastlar.

Marshall'a göre Booth'un 19. yy.'in sonlarına doğru gerçekleştirdiği “Life and Labour of The People in London and The Royal Commission on The Aged Poor (Londra sakinlerinin Çalışma Hayatı ve Yaşlılara İlişkin Kraliyet Komisyonu)” adlı incelemesi sosyal haklar konusunda önemli bir gelişme olmuş ve yurttaşlık kurumunun eşitlikçi yanı ilk kez ortaya konmuştur.¹³

20.yy.'da ise ortaya çıkan parasal girdilerdeki artış ekonomik farklılığı kısmen azaltmış, işçilerin tasarruf yapmayı başarmış olması da mülk sahipleri ile aralarındaki farkı

¹³ 1886 yılında, çalışanların yaşam koşullarını ve yoksulluk boyutunu araştırmak için Charles Booth tarafından yapılmıştır. Çalışmada minimum temel gereksinimler olarak gıda, giyim gibi harcamalar dikkate alınarak, bu harcamaların maliyeti yoksulluk sınırı olarak kabul edilmiştir.

azaltmıştır. Zamanla zengin ile yoksul arasındaki uygarlık ve alış gücü farkında iç piyasada üretilen ürünlerle birlikte azaltılmasıyla, yurttaşlık kurumun dönüşümü başlamıştır. Sosyal bütünleşme artık duygusallık ve vatanseverlikten çıkıp daha maddi temelli olmuştur. (Marshall,2000:53). Artık belli bir azınlığın tekelinde bulunan medeni ve kültürlü bir yaşantının bileşenleri, çoğunluğun erişebileceği bir duruma gelmiştir. Yaşanan bu durum artık sosyal refah alanındaki eşitsizliğin de giderilmesi isteğini doğurur. Böylece sosyal haklar yurttaşlık kurumu içine dâhil edilir. Fakat Marshall medeni ve sosyal haklar arasında tam manasıyla eşitliğin mümkün olduğuna inanmadığını belirtmiştir. Örnek olarak da adalet sistemindeki durumu ele almıştır. Sosyal adaletin ve piyasa değerinin ayrı sistemde bir araya gelmesi gerektiğini belirterek mahkemelerde söz konusu olan harcamalardan bahseder. Mahkemeye başvurmak için gereken ücretin kişilerin harcanabilir gelirinden daha fazla olmaması gerektiğini savunur. Marshall mahkeme ücretleri için yaratılan ödeme programından bahsederek bu eşitsizliğin giderilmek istendiğini belirtir. Ancak bu noktada da sorun ortaya çıkar:

“... sınıfsal farklılıkların ortadan kaldırılmasına ilişkin alınan önlemler sınıfsal ayrıcalığa da yol açabilir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasıyla yeni yürürlüğe giren düzenlemelerin niteliğine ve davayı kaybeden davacının yaptığı harcamaların mahkeme tarafından geri ödemesine karar verilip verilmemesine bağlıdır.” (Marshall,2000:57).

Bu durumda eşitsizlik sorununun nasıl ortadan kaldırılacaktır? Marshall’ın buna çözümü farklı gelir düzeyindeki bireyleri farklı ödemeler yapmasıdır. Böylece reel gelir, parasal gelire bağlı olmaktan kurtulur. Bu noktada Marshall artık sosyal hakların içerdiği hizmetlerle ilgili araştırmalarından bahseder. Sosyal hizmet sisteminde devlet gelire göre ödemeyi değil, asgari ücret ödemesini yapar. “Devlet, sağlık, eğitim ve barınma gibi alanlara ait bazı mal ve hizmetlerin arzı ile emeklilik, sigorta ve aile yardımını gibi alanda harcama yapılmasını sağlayacak kadar ödemenin bireylere yapılmasını garanti altına almıştır.” Bu ödemeyi üzerine çıkabilecek güçte olan bireyler bu hakları kullanmamakta elbette özgürdür. Bu sistem tam manasıyla eşitlik sağlanmasa da fırsat eşitliğini ortaya koyar. Böylece alt sınıftakilerin üst düzeye yükselme şansları olur (Marshall,2000:58).

Bu konudaki eşitlikçiliğin ölçüsü ise dört unsura bağlıdır:

- Bütün toplumsal sınıflara uyup uymadığına
- Ayni veya nakdi ödeme şeklinde olup olmamasına
- Asgari sınırın yüksek ya da alçak olmasına

- İşsizlik ödemeleri için ayrılan paranın zenginlik ya da yoksulluğa bağlı olarak belirlenmesine (Marshall,2000:59)

Bu tür sosyal güvenlik ödemeleriyle amaçlanan şey, insanların asgari düzeyde de olsa belirli yaşam standartlarına kavuşmalarını sağlamaktır. İşsizlik ve sağlık ödemeleri gibi bu tür sosyal yardımlar, değişik gelir düzeyleri arasındaki farkı ortadan kaldırmaz. Zaten sosyal statüler arasında bir eşitlikten söz edebilir. Ancak esas amaç, bireylerin asgari bir insani düzeyde yaşamasıdır. Yani asgari ücret gibi, sosyal uygulamalarda da amaç, alt sınıflarla üst sınıflar arasındaki farkı en aza indirmektir(Marshall,2000:60). Böylece artık satın alınabilen hizmet değil sunulan hizmet sosyal refahın temel unsuru haline gelmiştir. Fakat yine de bu sosyal yardımlar ya da hizmetler yurttaşlık haklarının sosyal düzeyini henüz tam olarak tanımlamamıştır (Marshall,2000:62).

Sosyal hakların gelişimine dair ortaya çıkan fikir, liberalizmin bireyciliğinden de uzaklaştırmıştır. Artık kolektif hakları, bireysel hakların üzerinde tutmaya başlanmıştır. Buna örnek olarak Marshall, kentsel planlama örneği verir. Konut hakkı bireyin temel haklarından. Kentsel planlama ise insanların yaşam koşullarını iyileştirmek istemiştir. Kent planlanarak dengeli bir toplum oluşturmak amaçlanır ve dengeli toplumla kastedilen şey toplumsal sınıfların, cinsiyetlerin, yaş gruplarının ve diğer unsurların dengeli bir şekilde dağıtıldığı toplum anlamına gelir. Amaç sınıfsız bir toplum değil sınıflar arasındaki farkın meşru (kabul edilebilir) bir düzeye gelmesidir(Marshall,2000:64). Bu noktada orta sınıf bir insanın söylemesi gereken; “Bana talep etme gücünü sağlayabilen bir ücret veriyorsan varım değil, beni bir yurttaş olarak algılıyor ve bana da yurttaş olduğumu hissettirebiliyorsa varım.” cümlesidir.

Sosyal hakların en önemlilerinden biri olan eğitimden bahseden Marshall İngiltere’de eğitimi üç temel aşamaya ayırır. İlk aşamada (ilkokulda) eğitim, kamusal ve eşittir. Fakat bu eşitlik bireylere hakkın yanı sıra yükümlülük getirir. Yurttaşlık artık sadece hak sahibi olmak değil görev sahibi de olmaktı ve bireylerin nu eğitim hakkından yararlanarak nitelikli bir birey olması artık bir ödevdir. Sistemin ikinci aşamasında (ortaokul ve lise dönemi) eğitim resmi açıdan önemli bir unsur olarak kabul edilmiş, bireysel ve kolektif haklar arasındaki denge yine gözetilmiştir. Ancak bu aşama her bireyin sahip olması gereken doğal bir hak olarak görülmemiş, bu yüzden de gençler yeterli olmayan yerler için rekabet etmiştir. (Marshall,2000: 65).Yükseköğrenim olarak kabul edebileceğimiz üçüncü aşama ise herkesin yeteneğine, başarılarına göre yerleştirilmesini öngörür. Bu noktada bireysel haklar öncelikli olsa da Marshall uygulamanın sorunlarının olacağına inanır. Çünkü her ne kadar eğitim de bireysel haklar önemse de eğitim meslek edinmekle, meslek edinmek de toplumla doğrudan

ilişkiydi ve devlet de eğitim planları da mesleki planlarla paralel yapılır. Ancak eğitim sistemi herkese aynı fırsatı verdiğinde yarı profesyonel ve kalifiye eleman ihtiyacını karşılayacaktır. İşte bu sorun eğitimde fırsat eşitliği konusunu gündeme getirir (Marshall,2000:67). Eğitim ve meslek arasındaki bu karşılıklı ilişki, fırsat eşitliği yerine bir sosyal katmanlaşmaya yol açmıştır. Eğitim ile kazanılan sosyal statü bir arada bir sosyal dengesizlik varsa, bu dengesizliğin ortadan kaldırılması sosyal hakların sağlanmasıyla olacaktır(Marshall,2000:69).Marshall'ın bu söylemini şöyle açılabilir: Eğitim sistemi sonunda herkes profesyonel eleman olmasa bile, yarı-profesyonel ve kalifiye elemanlarla arasındaki sosyal güvenlik farkı en aza indirgenerek, bu kişiler arasında yurttaş olarak eşitlik sağlansa soruna bir nebze de olsa çözüm getirilmiş olacaktır. Aksi halde eğitim ve eğitim biçimleri arasındaki farklar yeni statü farkları oluşturulacak ve toplumsal eşitliğe değil eşitsizliğe katkı yapacaktır.

Marshall 20. yüzyılda yurttaşlık ile kapitalist sistemin çatışma halinde olduğunu söyler. Yurttaşlık kurumu ise kesinlikle kapitalist sistem içinde önemli dönüşümlere neden olmuştur. Kapitalizmin deyimi yerindeyse vahşi yönünü törpülemiştir. Elbette yurttaşlık bu hakları var eden kurum olarak düşünülürse bu kurum haklar gibi ödevleri de yanında getirir. Bu ödevler toplum refahı için yerine getirilmesi gereken yükümlülüklerdir ve hakları talep ederken her zaman yanında bir ödevde yükleneceğini unutmamak gerekir (Marshall,2000:71).

Adil ücret hakkına ise kısaca değinen Marshall, ücretin statü kavramı ücret oranlarının tespiti konusunda önemli bir yere sahip olduğunu belirtir. Ücretlerin tespit edilmesi noktasında sadece piyasa koşulları etkili değildir. Bireylerin statüleri ve bu statülerin doğurduğu sosyal haklar da ücret tespitinde önemli bir yer tutar. Marshall'a göre sosyal haklarla bu hakların piyasa değeri arasındaki sorunlarda henüz çözülebilmemiş değildir (Marshall,2000: 73).

Marshall çalışmasında esas olarak yurttaşlık kurumunun yarattığı toplumsal eşitliği ve aynı zamanda eşitsizliği irdelenmiştir. Marshall'a göre toplumsal sınıf ayrımına karşı çıkıp eşitliği savunan yurttaşlık kurumu bile statü eşitsizliği yaratmaktadır. Ancak statüler arası eşitsizlik çok derin değilse, statüler kalıtsal bir nitelik taşıyorsa, bir başka deyişle statüler arası geçiş mümkünse geçerli ve kabul edilebilirdir. Eşitsizlik, ekonomik iyileştirme ve yurttaşlık kurumu ile daha doğru bir noktaya taşınabilir. Yurttaşlık kurumu sosyal adaletin sağlanmasını, ekonomik sistem ise ihtiyaçlara ilişkin sosyal adaletin ağırlanmasını amaçlar. Her iki durumda da amaç meşru olmayan eşitsizliğin yok edilmesidir (Marshall,2000:75).

Bununla beraber yurttaşlık kurumunun verdiği haklar, aynı zamanda ödevleri de beraberinde getirir. Haklar çeşitlidir ve kesin hükümler içerir. Bireyler haklarının neler

olduğunu bilincindedir. Hakların kullanılabilmesi için yerine getirebilmesi gereken ilk ödev ise vergilerin düzenli ödemesidir. Vergiler, eğitim almak, askerlik yapmak zorunlu ödevlerdir. Diğer ödevlerse tam tanımlı değildir. Bu ödevler isteğe bağlıdır ve bireyler yapıp yapmamak konusunda özgürlerdir. Örneğin, çalışma hakkınız vardır ve eğer çalışıyorsanız bu işi en iyi biçimde yapmak ödevinizdir. Ancak çalışmamak da bir seçenektir. Birey bu konuda özgürdür. Ancak bu özgürlüğün sınırı sosyal huzuru bozmamaktır. Yine de Marshall çalışmanın topluma önemli bir katkısı olan bir ödev olduğunu düşünür ve çalışmak eğer ulusal aidiyetlerle sağlanamıyorsa, yerel ya da mesleki aidiyetlerle mutlaka sağlanmalıdır der. Marshall bu durumu endüstriyel yurttaşlık olarak yorumlar ve günümüz yurttaşlığına önemli bir katkı olduğunu savunur. Buna ek olacak Marshall bazı hakların eşitliğe nasıl katkı yapacağını şöyle açıklar;

“Toplumsal eşitsizlikleri mümkün kılan ortak uygarlık, reel ve nominal gelirler arasındaki farkla yaratılır. Bunu sağlık ve eğitim hizmetleri gibi sunulan büyük sosyal hizmetlerde görmek mümkündür. Burslar, yasal yardımlar vs reel gelirin sabit tutulmasını sağlar.” (Marshall,2000:78)

Böylece daha büyük gelire sahip insanların reel gelirleriyle, düşük gelirli kişilerin reel gelirleri arasında adil bir fark sağlamış olur. Tabii ücret farklılıklarının önemi sadece semboliktir. Ekonomik katmanlaşma ve endüstriyel farklılaşmanın göstergesinden başka bir şey değildir. Çünkü emekçiler kalifiye işçilerden ya da patronlarından daha az kazanmasının normal karşılayabilirler. Ancak o kişilerle hak olarak aynı şeylere sahip olmamaya tepki gösterebilirler. Önemli olan kazançlar ve iş kolları arasındaki eşitsizlik değil, yurttaşlar arası eşitliktir. Marshall şu örneği verir:“... eğer yönetici bir futbol karşılaşmasına gidebilmek için izin alabiliyorsa, neden bir işçi de aynı izni alamazın.” (Marshall,2000:79). İşte aslında Marshall’ın bütün çalışma boyunca anlatmaya çalıştığı eşitlik ve eşitsizlik fikrini en iyi bu açıklar. Gelirler eşitlemeyebilir. Statüler eşitlemeyebilir. Sosyal yardımları alan yurttaşların statüsü, almayı tercih etmeyen yurttaşlardan daha aşağı, alamayan yurttaşlardan ise daha yukarı olabilir. Ancak bu örnekteki hak eşitliği bireylere şunu verir: “Gelirim az olsa da haklarım herkesle aynı.” Aslında yurttaşlık kurumunun bireye sağladığı eşitlik tam olarak budur ve yurttaşlık kurumu bu açıdan önemlidir.

Teorinin geneline bakıldığında şunlar öne çıkar; yurttaşlık üç ana eksen oluşturur. Medeni haklar, siyasal haklar ve sosyal haklar. Bu üç eksen birbirini takip eden süreçler olarak ilerler ve zamanla iç içe geçmiştir. Artık birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturur. Medeni haklardan olan adalet hakkı, diğer bütün hakları garanti altına alıyor olması bakımından önemlidir. Yurttaşlık kurumu ilk ortaya çıktığında eşitsizliği gidermek

iddiasından yola çıkmıştır. Ancak zamanla eşitsizliğin kaynağı haline gelmiştir. Bu yüzden de sosyal haklar eksenini önemli bir yer kazanmıştır. Zira eşitsizliği gidermese de, eşitsizliği tetikleyen sorunları gidermek konusunda sosyal haklar bir araçtır. Eğitim hakkı ise bu hakların en önemlisidir. Çünkü hem sınıflar arası geçişi sağlamakta ileriye yönelik olarak etkilidir. Hem de daha bilinçli ve haklarının farkında yurttaşların yetişmesi buna bağlıdır.

2.3. Marshall'ın Teorisine Yönelik Eleştiriler

Marshall yurttaşlığın haklarla ilişkisini açıklaması, sosyal haklar kavramı gündeme getirmesi yurttaşlık ve haklar kavramlarına yeni bir boyut kazandırmış ve onu kendi döneminde bir öncü haline getirmiştir. Ancak yine de belirli hakların biçimlendirilmesinde mutlaka etkisi vardır. Öncelikle Marshall bu teoriyi açıklarken yalnızca İngiltere'yi ve bu ülkedeki gidişatını ele almıştır. Her ne kadar makalesinin önsözünde evrensel bir yurttaşlık biçimi anlatacağını vaat etmemiş olsa da bu yönüyle makalenin eksiklikleri vardır. Kadınlar ve çocukların yurttaş olarak yaşadığı sosyal adaletsizliklere değinilmemiş, sosyal adaletsizliği sadece piyasa özeline indirgemıştır. Sosyal haklara çok önem vererek, toplumsal sınıflar arası farkın azalmasında bu haklara özel bir önem atfetmesine rağmen sosyal hakları tam olarak tanımlamamış, sosyal hakların içerisinde yer alan hakları tam anlamıyla belirtmemiştir. İçeriğinden ve faydalarından yeteri kadar bahsetmemiştir. Kolektif olarak kullanılan sosyal hakları neredeyse hiç açıklamamış, grev, toplu sözleşme gibi haklardan çok az bahsetmiştir. Bireylerin eğitim dışındaki kültürel haklarına hiç değinilmemiştir. Bir bakıma Marshall yeterli süre çalışmamayı ve yeterli ücreti almamayı toplumsal sınıffarkındaki tek sorun olarak görmüştür. Bütün bunlar makalenin teknik sorunlarıdır, bunların dışında en önemli sorun ise Marshall'ın bu kadar özenle üzerinde durduğu sosyal hakların aslında onun için bir amaç değil, araç görevi teşkil etmesidir. Marshall'ın esas amacı yurttaş ya da bireyin hayatındaki sorunları çözmek değil, liberal ekonomik politikanın sorunlarını çözmek ve devamlılığını sağlamaktır. Yurttaşlık kurumuyla sağlanan temel eşitliği ise bu yolda bir basamak olarak görmüştür.

Marshall'a başka sosyolog ve siyaset bilimcilerinde eleştirileri olmuştur. Örneğin Anthony Giddens Marshall'ı teorisini sadece Britanya özelinde tutmakla ve evrensel alana yayılmamış olması yönüyle eleştirir (Giddens, 2008:412). Genel olarak bakıldığında Marshall demokrasi ile kapitalist iktisadi sistemin bir arada yürümesi için gereken koşulların ne olduğu sorusuna cevaplar arar. Onun bu soruya cevabı refah devletidir, ancak bu cevapları verirken ihmal ettiği bazı konular olduğunu söyleyen düşünürler vardır. Bryan Turner Marshall'ın kültürel hakları ihmal ettiğini düşünür Tom Bottomore ise insan hakları ve doğal

çevre konularında gereken önemi vermediğini söyler (Kaya,2000:141) Marshall yurttaşlığın tarihi gelişimini incelerken teleolojik, yani tamamen neden sonuca bağlı bir yaklaşım sergilediği için de eleştirilir. Jessop Marshall'ın bu hakları düz bir çizgide ilerleyen bir süreç olarak tarif ettiğini ancak her ülkede bu sürecin bu şekilde gidemeyeceğini belirterek eleştirir (Turner,2008:111). Çünkü Marshall'ın medeni siyasal ve sosyal hakların ardı ardına ilerlediği teorisi her toplum için geçerli değildir. Marshall'ın çizdiği teorik çerçeveye göre; medeni, siyasal, sosyal şeklindeki sırayla elde edilen bu haklar zaman zaman farklı sıralarla da elde edilebilmektedir. Marshall yine Turner tarafından getirilen bir diğer eleştiri de yurttaşlık hareketlerinin yapısını tabandan tavana doğru bir taleple edildiğini varsaymasıdır. Oysaki hakların tavandan tabana doğru yayıldığı toplum modellerinde yurttaşlara verilen hakların durumu son derece farklı gelişebilir.

2.4. Neoliberalizm ile Birlikte Sosyal Hakların Azalması

II.Dünya Savaşı'nın bitişinden sonra Avrupa'da yayılmaya başlayan ve 1970'lere kadar önemli ölçüde başarılı olan sosyal refah devleti anlayışı, 1970'lere sonuna doğru gözden düşmeye başladı. Sosyal liberal ekonomik yönetim savaş sonrası iktisadi canlandırmayı başaramadı (Berktay,2013:96). Uygulandığı ülkelerde de ciddi ekonomik sorunlar başlamıştı. Kamusal harcamaların, üretim artışından fazla olması bu ekonomik krizin nedeniydi. Bu sebeple, krizi başlıca sorumlusu refah devleti politikaları olarak görüldü. Ekonomik krizler ve sonrasında görülen işsizlik, devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerektiğini savunanların elini güçlendirdi. Bunun üzerine neo-liberalizm adı verilen ve klasik iktisadi liberal düşüncüyü temel alan yeni bir liberalizm şekli ortaya çıktı (Acar,2017:251).

Neo-liberal ideologlar her ne kadar klasik liberalizmle aralarında bir bağ olduğunu savunsalar da ikisi arasında derin bir farklılık vardı. Neo-liberaller iktisadi bir çıkar ilişkisine indirgeyip, bireyi de mutlak iktisadi bir varlık olarak ele alan bir yapı inşa ettiler (Türkbay ve Polat, 2001:90). Neo-liberalizm esasen bir iktisadi liberal bakış açısıydı. İçine girdiği ekonomik bunalımı sosyal haklar ve pozitif özgürlükleri tasfiye ederek aşmaya çalışan bu ideoloji bir tür piyasa köktenciliğidir. Piyasayı ahlaki ve pratik anlamda her türlü denetimin üstünde görür. Tam da bu noktada klasik iktisadi teoriyi bile aşan yeni bir tür haline gelmiştir. Bu anlamda neo-liberalizm denilen yapı, kapitalizmin durdurulamaz bir genişlemesinden ibarettir(Clarke,2007:103). Özünde ekonomik, politik sitem olarak ortaya çıkan neo-liberalizmin öncüleri sermayenin devlet egemenliği ve kontrolünden çıkması emek ve değerinin piyasa koşullarına bırakılması ve ekonomik faaliyetlerini serbest piyasa mekanizmasına devredilmesi gerektiğini belirten bir anlayışı savundular (Acar,2017:253).

Neo-liberalizm bir süre sonra iktisadi düşünce yapısını sosyal ve siyasal hayatı taşıdı. sermaye sahiplerinin artan bir hızla güç kazanması ve küreselleşmesi ekonomi siyaset ilişkisinin farklılaşmasına neden oldu sınıfsal ve siyasal anlamda ortaya çıkan farklılaşmalar devlet yapısını da dönüştürdü sermayenin gelişmesine engel olacak her türlü yapı ortadan kaldırıldı. Kamu hizmetleri özelleştirmeler yoluyla özel sektöre devredilince kamusal ve Özel kurumlar arasında işlevsel fark silinmeye başlamıştır. Bu yüzden neo-liberalizm liberalizmden yani özgürlüğü savunan bir anlayıştan yola çıkmasına rağmen özgürlükleri kısıtlayan yapıyla bir çelişki yaratmıştır. Neo-liberaller ve birey devlet ilişkisi ne klasik liberallerden bile daha farklı bakar. Klasik liberalizm bir bireyin özgürlüğünü diğerinkini son bulduğu noktada tanımlamaktadır, bu sınırın çiğnendiği durumlarda devletin müdahale etmesi gereken durumlardır (Türkbay ve Polat,2000:90).

Ancak Neo-liberaller minimal devletin özgürlük için şart olduğunu ileri sürerler özgürlüğü var olan toplum düzenini üzerinden tanımlarlar görünmez el mekanizmasının tüm sorunları kendiliğinden çözeceğini inanırlar ahlaki açıdan var olan sorunların da bu şekilde kendiliğinden ortadan kalkacağını belirtirler. Bireyin sorumluluğunu devralan her türlü toplumsal dayanışma reddedilir. Zira özgürlük bireyin üstünde hiçbir sınırlamanın kabul edilemeyeceği anlamına gelir bireyin yapmak istediği şeylere devletinki dahil hiçbir müdahale hoş görülmez. Devlet de bu müdahalecilerden biri olduğu için devlet müdahalesi de hoş görülmez sosyal haklarda devlet müdahalesi öngördüğünde sosyal haklar da hoş görülmez. Neo-liberal düzende özgürlüğün önceliği bireylere değil çıkarlara dayanır. Bu nedenle kamusal adaletsizlik, sosyal adalet gibi sosyal hakların arkasındaki düşünceler neo-liberalizm ters düşer (Rawls, 2017:395). Liberal felsefenin birey-devlet ilişkisine bakışını belirleyen bu yapıneo-liberal düşüncede de devam etmiştir. Neo-liberal ideoloji, belirtildiği gibi piyasa mekanizmaları yerine devlet müdahalelerinin tercih edilmesinin kaynak israfına yol açtığını, sürekli büyüyen bürokrasinin bireylerin girişimciliğini körelttiğini savunmuştur. Neo-liberal ideolojinin getirdiği tam rekabet ortamındaki ekonomi politikaları, sosyal güvenlik haklarını zayıflatmakta, bu haklardan herkesin eşit ölçüde yararlanmasını engellemekte, insan haklarının gerçekleşmesini güçleştirmektedir (Uygun, 2002: 266). Aslında Neo-liberalizm iktisadi arzularından hareketle yurttaşları tüketiciye dönüştürmeye çalışmıştır. Bilinen klasik yurttaşlık anlayışı gerileyerek neo-liberalizm devrinde yerini kredi kartlarının gücüne ve alışveriş merkezlerinin hazzına bıraktı. Siyasi yurttaşlık kavramı sıradanlaştırılmış, içi boşaltılmış, yurttaşın rolü sadece oy vermeye indirgenmiştir (Munck,2007:115).

Neo-liberal ideolojinin devleti ise piyasadakinin aksine güçlü devlettir. 80 sonrası anayasal düzenlemeler içinde yürütmenin güçlendirilmesi, yasamanın güçsüzleştirilmesi,

sendikal hareketlerin zayıflatılıp depolitizasyonun politika haline gelmesi bu oluşumun ana hatlarıdır. Bundan yola çıkarak Ataayneo-liberalizmin “demokrasi”, “çoğulculuk” ve “katılımcılık” retoriğinin içini boşalttığını ileri sürmektedir. Ona göre refah devleti ve yeniden bölüşüm politikaları olmaksızın “çoğulcu” bir demokrasiden söz etmek mümkün değildir. Neo-liberalizmin çoğulculuğu bu özelliği ile farklı çıkarlara sahip toplumsal grupların uzlaşısını temsil eden gerçek bir çoğulculuktan çok, ulus-ötesileşmiş finansal sermayenin çıkarları ile özdeşleşen neo-liberal ekonomi politikalarının devamını hedeflemiştir (Ataay, 2008: 45). Neo-liberallerin özgürlük vurgusunun tek tek bireylerin özgürlüklerini ne kadar sağladığı şüphelidir. Neoliberalizmin özgürlük vurgusu, klasik liberalizmin klasik özgürlükler tanımı üzerinden olduğu için negatif özgürlükler anlamına gelmektedir. Bu negatif özgürlük anlayışı içinde sosyal hakların yeri tartışmalı bir alandır. Liberalizmle sürekliliğini her fırsatta dile getiren neo-liberal ideoloji özellikle de özgürlük konusunda süreklilikten ziyade liberalizmden bir kopuşu temsil etmektedir. Liberalizmin özgürlük iddiasını yalnızca piyasalar ve sermaye lehine yorumlayan neo-liberalizm, gerçekte müdahaleyi destekleyen uygulamalara yol açmaktadır. Neo-liberalizmin “özgürlük, bireycilik” gibi söylemleri sınıfsal bağlamda bireylerin ekonomik sorunlara ilişkin itiraz ve eylem kapasitelerini düşürmektedir. Özgürlük uğruna refah devletinin ortaya koyduğu sosyal hakları yok eden neo-liberal özgürlük anlayışı, yeni düzende bireyi farklı müdahale biçimleri ile devlet-sermaye örüntüsü içine hapsedmektedir. Neo-liberal düzenin getirdiği özgürlük bu haliyle küçük bir azınlığın özgürlüğünü koruma refleksiyle büyük çoğunlukların haklarının feda edilmesi anlamına gelmektedir. Neo-liberalizm özellikle 1970’lerden günümüze uluslararası ekonomik politika tartışmalarında gittikçe önemi artan iktisadi liberalizm düşüncesine dayanan iktisadi ve siyasi bir hareket ya da ideoloji olarak nitelendirilebilir. (Neo-liberaller aksini iddia etmektedir.) Amacı liberalizmin 1870’lerden 1970’lere kadar süreç içerisindeki gelişiminin bir eleştirisini yapan ve kendi alternatifini ortaya koymaya çalışan yeni bir liberalizm biçimi olarak kabul edilebilir (Harvey, 2005:2).

Neo-liberalizm, kısmen sosyalist partilerin yükselişine bir tepki olarak gelişmiştir. Zira muhafazakârlar yeni liberallerin sosyalizme fazla ödün verdiğini düşünmüşlerdir. Onlara göre sosyal liberalizm ülkelerde baş gösteren ekonomik krizin başlıca sebebidir. Sosyal liberal ekonomik yönetim savaş sonrası iktisadi canlandırmayı başaramamıştır. Neo-liberalizm 1970’ler ve seksenlerde İngiltere’de Margaret Thatcher ve ABD’de Reagan hükümetleri ile gündeme geldi bu iki liderin gücü sosyal refah Devleti’nin tümüyle ortadan kaldırmaya yetmediyse de bu olgunun önemli ölçüde aşınmasını sağlamıştır (Berktaş,2013: 95-96).Ekonomiye her türlü devlet müdahalesini yanlış bulan bu akım devletin mümkün

mertebe küçülmesi gerektiğini adalet,güvenlik, eğitim ve diplomasi hariç yaşamın ve piyasanın hiçbir yerinde yer almaması gerektiğini savunmuştur. Neo-liberalizmin zeminini Avusturya Okulu oluşturmaktadır, ekonomiye her türlü devlet müdahalesine karşı çıkan Avusturya okuluna göre insanlar özgür eylem ve seçim yapabilen bilinçli canlılardır ve insanların özgür seçimlerine karşılık verebilecek tek mekanizma serbest piyasadır. Yalnızca fiyat mekanizmasıyla arz talep güçlerine cevap veren bir piyasa sistemi ürünler arasında acil bir değişim oranı belirleyebilir ve bireylerin performanslarını artırmaları için gerekli teşviki sağlayabilir. Bu fikirlerle kendini ortaya koyan neo-liberalizm Marshall'ın yarattığı sosyal devlet akımının önünü kesmiştir. Özelleştirmeler ve kesilmiş sosyal politikalarla ekonomide büyük toparlanma yaratan sosyal devlet karşısında yükselişe geçerek Marrshall'ın teorisini kesintiye uğratmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

T.H. MARSHALL'IN TEORİSİNE GÖRE TÜRKİYE'DE YURTTAŞLIĞIN GELİŞİMİ

3.1. Osmanlı'da Devlet-Halk-Sınıf İlişkilerine Genel Bakış

Türk Kültürü'nde yurttaşlık kimliği hali hazırda hâlâ oluşmamıştır. Bunda en yetkili devlet adamlarının bile “kul” yani, iktidarın malı sayılmasının etkisi büyüktür. Siyasal kültürümüz bu anlayışın izlerini Cumhuriyetçi yapıya geçtiğinde bile silememiştir. Orta Asya günlerinden gelen mutlakiyetçi yapı, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu'na kadar kesintiye uğramadan meşruluğunu korumuştur. Mutlakiyetçi yapı bütün dünyada sorunlar yaşarken, Türk kültüründe devamlılık göstermesinin en önemli nedeni “adalet” olgusudur (Ünsal,1998:3).

Osmanlı Devleti'nde yönetim şekli Bizans İmparatorluğu ve Abbasi Dönemi İslam devletinin bir bileşiminden oluşmaktadır(Ortaylı,2010: 113). Bu yüzden de Osmanlı Devleti'nde de hem Türk hem İran hem de İslam Devleti geleneğinde olduğu gibi hükümdar Allah önünde reayasının mutluluğunu sağlamak ve adil bir yönetimi gerçekleştirmekle sorumluydu. Reaya da bu geleneğe göre koşulsuz, şartsız itaat etmelidir (Ünsal,1998:6). Bu yüzden Osmanlı Devleti'nde otorite ve birey arasındaki ilişkiyi incelerken değerlendirme kıstasında en uygun seçenek adalet olacaktır. Ayrıca Marshall teorisinde adaleti hakların garantisi olarak gördüğünden adalet kavramına özellikle önem vermiştir. Bu yüzden de Türkiye'de yurttaşlığı incelerken adalet kavramını göz ardı etmemek yerinde olacaktır.Osmanlı devlet ideolojisinin temel unsuru adalettir. Bu, Hz. Ali'nin belirttiği ve Osmanlı'nın da düstur edindiği “Adalet mülkün temelidir.” sözünde de anlaşılabilir. Burada mülk ile kastedilen şey egemenliktir ve bir sıralama yapmak gerekirse, asker olmadan egemenlik olmaz. Asker toplamak para gerektirir, servet halktan toplanır ve halkın refah içinde olması ancak adaletle mümkündür(Timur,1979: 176-177akt. Tanör, 2017:26).

Ancak, 16. yüzyıla gelindiğinde adalete dayalı düzende bozulmalar başlamıştır. Anadolu reayası (Bunlar en çok çiftçi ve köylülerden oluşmaktaydı.) parasızlık ve sefalet çekmiştir. Üretim düşmüştür. Yönetim bozuktur ve güvensizlik ortamı söz konusudur. Merkez ya da taşra yöneticileri usulsüz vergiler koymuştur ve halkı suiistimal etmiştir.Celali İsyanları başlamıştır. Eşkıyalar halkın can, mal, ırz güvenliğini tehdit ediyordu. Tımarlı sipahiler ve yeniçeriler ise (savaş dışında güvenlikten onlar sorumluydu) asayiş sağlamada yetersiz kalıyordu. Kanuni döneminin ortalarına doğru rüşvet o kadar yaygınlaşmıştı ki, bu durum dönemin şairi Fuzuli'nin mısralarına bile yansımıştır. “Selam verdim, rüşvet değildir

diye almadılar.”¹⁴. Bu bile bozulmanın başladığına dair kanıt kabul edilebilir ki 17.yy.’da Koçibey’de Sultan Murat’a sunduğu risalede çöküntünün nedenleri bu döneme kadar dayandırır. Tımar adı verilen toprakların dağıtıldığı kişilerin beslemekten kaçınması ve toprağı daha az sürmesi, tarım ve asker sistemini bozmuştur. Oysa bu tımar sahipleri hazineye vergi ödemek durumundadır. Bu yüzden halktan haksız ve zorla vergi almaya başlamıştır.

Tanör, devlet-halk ilişkisinde kötüleşen durumu anlayabilmek için “zulüm suçları” kavramını kullanmıştır. Merkezin denetiminden uzaklaşan kamu görevlileri ve iltizam sahiplerinin yaptıkları o kadar aşırı boyuta ulaşmıştı ki bunlar artık zulüm haline gelmiştir. Halktan yasadışı maddi çıkar sağlamak halka karşı zor kullanmak, eşkıya ile işbirliği bu suçların başındadır. Daha önceleri idam cezası ancak politik durumlarda verilen bir cezayken, bir süre sonra Osmanlı hukukuna yerleşmiştir. Artık hükümdarın, vezirin ve diğer devlet yetkililerin halkın canı üzerinde kesin söz sahibidir. Osmanlı’da şeriatın kaynaklanmasından dolayı uyguladığı belli uygulamalar vardır. Örneğin, kadılar izin vermeden birinin evi aranmaz ve kadı karar vermeden kimse tutuklanmaz. Mahkemeler açık görülür. Tanıklar önünde, baskısız ve işkencesiz sorgulama yapılır. Din, mezhep, soy ya da cinsiyet ayrımı yapılmadan yargılama yapılır. Ancak devlet yönetimi bir hastalık gibi saran bozulma mahkemelere de sıçrar. Artık bu yapıda ve cezalandırmalarda da keyfilik baş göstermiştir. Siyasi otoriteler de bunu haklı gösterecek ideolojiler ve söylemlerle gidişatı desteklemiştir (Tanör, 2017:28-30).

Ancak birey haklarını ya da bireysel özgürlükleri geri plana atan sadece kamu görevlileri değildir. Aslında Çiğdem Kağıtçıbaşı’nın ilişkili benlik yapısı teorisi buradaki sorunu anlamamıza yardımcı olur. Bu teori özünde şunu anlatır: Özellikle Doğu toplumlarında görülen toplulukçu kültürlerde, birey olmak değerli değildir. Kişi benliğini değil, topluluğa ait olmayı önemser. Yani toplulukçu kültürde kişinin sosyalleşme şekli ait olduğu gruba uyum göstermesini, başkalarını kendinden fazla önemsemesini ve ondan görev yerine getirmesini sağlar(Kağıtçıbaşı,2006: 362). İşte bu kültür zaten var olduğu Osmanlı toplumunda esnaf loncalarından tarikatlara bireye rehberlerine ve otoriteye baş eğmeyi, “ben” değil “biz” olmayı öğütler (Tanör,2017:31). Böylece bireyler zaten olmayan temel haklarını talep etmez ve otoritenin istekleri de böylece desteklenir. Bu durum dünyanın dört bir yanında mutlakiyetçi yapılara karşı tepkilerin oluşmaya başladığı 17 ve 18. yy.’de de devam etmiştir. Osmanlı’da özellikle Türk-Müslüman toplumunda buna benzer tepkiler hiç yoktur. Batıda kapitalizmin ve burjuvazinin yükselişi siyasal iktidarı paylaşma isteği yaratmıştır. Böylece hak ve özgürlükler ortaya çıkmıştır. Oysa Osmanlı toplumunda böyle bir yapı yoktur.

¹⁴<http://edebiyatsultani.com/sikayetname-fuzuli/> (Erişim Tarihi: 13.03.2018)

Sermaye, kapitalizm yoktur. Dolayısıyla burjuvazi de yoktur. Burjuvazi olamayışının sebeplerinden biri de özel mülkiyet kavramının olmayışdır, Bizans'tan ve Ortadoğu'dan getirdiği bir geleneğin devamı olarak, ülke ve tüm topraklar hanedanın malıdır. Kişilere ait hiçbir yerleşik mülk yoktur. Toprakların ise sadece kullanım hakkı verilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik kurumsal yapısındaki "Tımar Sistemi" sayesinde köylülerin her birine vergi mükellefiyeti yüklendiğinden vergi mükellefi olmanın sınıf olarak bir farkı yoktur. Bu yapı birbirine yakın büyüklükte toprakları elinde tutan ve merkezden atanan memurlara oransal vergi ödeyen bağımsız bir köylü kitlesinin varlığını öngörmekteydi. Bu memurlar ya vergiyi merkeze aktarırlar ya da bunun karşılığında merkeze askeri değil bazen de sivil nitelikte hizmet verirler. Bu memurların temel özelliği de statülerini miras ya da mahalli nüfus yoluyla değil merkezi otorite tarafından tayin edilmiş olmaları dolayısıyla elde etmeleridir. Yani ayrıcalıkları devlete bağlıydı ve padişah onları görevden aldığı anda yeniden reaya seviyesine inebilirler (Keyder,2003:21-22). Bu yüzden de Osmanlı Devletinin köklü bir sınıfsal yapısı ve bundan ileri gelen liberal talepleri olmamıştır, ilerleyen yıllarda da ortaya çıkan hak talepleri ise asla çoğunlukçu ve köklü bir yapıya sahip olmamıştır.

O halde hak ve özgürlükler bizim siyasal yaşantımıza nasıl ve neden girmiştir? Tebaa olmayı bırakıp eşit yurttaşlar olmaya nasıl başladılar? Ve neden bu durum bizde Batı'dakinden çok farklı sonuçlara yol açtı? İşte bu çalışmanın devamında bu konular incelenecek ve bu sorulara cevap aranacaktır. Bunu anlamak için de Türkiye'deki anayasal gelişmeler yurttaşlık kurumunu, hak ve özgürlükleri nasıl etkilediği, Marshall'ın teorisinin baktığı yönden bakılarak ortaya konulmaya çalışacaktır.

3.2. Medeni Haklar Dönemi

Marshall'ın teorisinde bahsettiği hakların temelinin atıldığı dönem bu dönemdir. Türk Anayasa tarihinde de medeni hakların ortaya çıkışı,III. Selim'in başlattığı reformlarla başlar ve bu dönem Meşrutiyet'in ilanına kadar devam eder. Bu dönemde başlayan reformlarla beraber Osmanlı tebaası da ilk kez medeni haklarına yakınlaşmış ve zaman içinde de bunları çeşitli ferman ve reformlarla elde etmiştir.Marshall teorisinde İngiltere'de bu dönemin 18. yy. da başladığını söyler. Türkiye'de ise bu dönem 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlar. Yani bu dönem Türkiye'de 100 yıl kadar geriden gelmiştir.

3.2.1. III. Selim ve Reformların Başlangıcı

Osmanlı Devleti'nde ilk anayasal hareketler 1789-1807 arasında hüküm süren III. Selim dönemine rastlar. Aslında 3. Selim dönemi, Osmanlı'da reform döneminin başlangıcıdır. III. Selim şehzadeligi döneminde tahta çıkmadan önce de saray dışındaki

dünyaya ve Avrupa'da yaşanan olaylara ilgi göstermiştir. Bu dönemde XVI. Louis ile yazışmış olduğu bilinmektedir (Zürcher,2009:43). Onun tahta çıktığı yıl, aynı zamanda Fransız İhtilali'nin olduğu yıldır. İhtilâlden birkaç yıl sonra Osmanlı Devleti'nde ulusal amaçlı başkaldırılar görülmeye başlamıştır. Ayrıca Anadolu isyanları devam etmiştir ve reaya adalet talep etmeye devam etmiştir. Bütün bunların üstüne gelen Rusya yenilgisi III. Selim'in kafasında reformların fikrini uyandırmıştır. Bütün bu sorunların reformlarla çözülebileceğine inanan III. Selim, Ebu Bekir Ratıb Efendi Viyana'ya gözlem yapması için elçi olarak göndermiştir. Ebu Bekir Ratıb Efendi ona Avrupa'daki idari, siyasi ve askeri yapılanmalardan ve yayılan düşüncelerden bahsetmiştir. Aynı zamanda posta sistemleri, hastaneler gibi sosyal ve teknolojik konularla da ilgili ayrıntılı bir rapor sunmuştur. Sultan Selim Batı başkentlerine tayin ettiği diğer elçilerine de aynı şekilde gözlem ve bildirim yapmalarını emretmiştir. Aynı zamanda yerli- yabancı âlimlerden ve hizmetindeki önde gelen memurlardan uygun buldukları reform tekliflerinin kendisine sunmalarını istemiştir (İnalçık,2013:51).

Böylece Nizam-ı Cedit adı verilen dönem başlamıştır. III. Selim Dönemi'nde Meşveret Meclisi toplantıları düzenli hale getirilmiştir. Daha öncede Osmanlı'da var olan Meşveret Meclisi önemli ve olağanüstü durumlar hakkında tartışmak için var olan bir danışma meclisidir. Bu mecliste devletle ilgili önemli konular tartışmak için, konu ile ilgili uzman ya da bilgi sahibi kişiler çağrılır. Çağrılacak kişiler padişah tarafından belirlenir ve her seferinde farklı olabilir. Ancak bu meclise her kim gelirse gelsin, rahatça konuşabilmesi için padişah tarafından teşvik edilir. Mecliste alınan kararlarsa genelde uygulanır. İşte bu meclis artık düzenli toplanan bir meclis olmuştur. Yabancılara bile açılacak kadar geniş kapsamlı hale getirilmiştir (Tanör,2017:34-35).

Bu meclisin gündemine gelen meselelerden sonra siyasi, idari, adli, askeri, diplomatik alanlarda ıslahatlar yapılmaya başlanmıştır. Usulsüz vergiler yasaklanmıştır. İdarecilerin atama şeklini değiştirmiştir. Yargıda usulsüzlüğün önüne geçmeye çalışılmıştır. Yurt dışında elçilikler açarak diplomatik reformlar yapmıştır. En önemli yeniliklerse askeri alanda yapılmıştır. Batı tipi ordu kurmak için askeri eğitime önem vermeye başlanmıştır. Bütün bu yenilik ve gelişmeler bir bakıma Osmanlı'da Nizam-ı Cedit adıyla anılan ordunun kurulmasıdır. Esasen III. Selim döneminde yapılan yeniliklerin tamamına Nizam-ı Cedit adı verilmektedir. Ancak zamanla yeni kurulmaya çalışılan batılı ordu Nizam-ı Cedit adıyla anılmaya başlamıştır. Artık Osmanlı yeni bir düzen kurmaya hazırdır. Altyapı oluşturulmaya başlanmıştır.

Fakat bu yenilikler tepki çekmiştir. Denetimsiz kalmaya alışmış idareciler ve askerler aniden gelen bu disiplinden rahatsız oldular. Özellikle devlet adamlarına her istediğini

yaptırmaya alışmış olan Yeniçeri Ocağı yeniliklerin ciddi anlamda karşısına çıkmıştır. Yıllardır isyan etmeye alışan askerler, bu yeniliklere de isyan ederek askeri yeniliğin de önüne geçmiştir. Yenilikler karşısındaki bu ciddi muhalefet sonunda III. Selim'i tahttan indirmeye kadar gitmiştir. Nizam-ı Cedit tamamen kaldırılmıştır. Ancak elbette bu dönemin izleri tamamen silinememiştir. Çünkü III. Selim sayesinde eğitim almış, batılı dünyayı yakından gözlemlemiş askeri ve sivil aydınlar oluşmuştur. Artık her şeye rağmen Osmanlı'da reform fikri doğmuştur.

3.2.2. II. Mahmut Dönemi: Eşit Yurttaşlık ve Haklar

III. Selim tahttan indirilince Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Alemdar Paşa bir direniş başlatmıştır. Bab-ı Ali'yi bastı ve sadrazamlık mührünü ele getirmiştir. Ancak IV. Mustafa'nın III. Selim'i öldürmesi, onu yeniden tahta geçirme fikrini ortadan kaldırınca II. Mahmut tahta çıkmıştır. Aslında II. Mahmut kalan tek erkek varis olduğundan onun tahta çıkmasından başka seçenek kalmamıştır. Ancak yine de onun tahta çıkmasına vesile oldukları için Alemdar ve destekçileri bir süre için siyasi güç kazanmış oldular (Karal,1983: 87-88akt.Tanör,2017: 41). Alemdar Mustafa Paşa ve beraberindekiler reformların devamı için merkezileşmenin gerçekleşmesini ve bunun de ayanlarla anlaşmak gerektiğini düşünmüştür. Bu yüzden ayanları merkeze çağırdı ve Sened-i İttifak adı verilen bir protokol yapılmasını sağlamıştır.

Sened-i İttifak merkezileşmeyi sağlamıştır. Ayanlar padişaha ve sadrazama bağlılık mali buyruklara uyma, yeniçerinin itaatini sağlamak gibi garantiler vermiştir. Ayanlara ise sadrazamın keyfi uygulamalar yapmayacağını ve yönetimlerinin çocuklarına geçmesinin yani hanedanlaşmasının garantisi verilmiştir. Ancak anayasal açıdan esas önemli olan nokta kullara, yoksullara ve reaya sağlanan güvencelerdir. Genelde Türk anayasa hukuku literatüründe Sened-i İttifakın merkez ve âyanları ilgilendirdiği, halkı alâkadar etmediği ileri sürülmüşse de bu doğru değildir. Sened-i İttifakta ki halk ile ilgili şartlar da vardır. Sened-i İttifak, “fukara ve reaya”nın korunmasını, “fukara ve reayanın” vergilendirilmesinde ölçülü davranılmasını ve keza reaya zulmedilmemesini öngörmüştür. Görüldüğü gibi Sened-i İttifak yoksulları ve yönetilen halkı da koruyucu şartlar içermektedir. Halkı koruyucu özel artların yanında, Sened-i İttifakta genel koruyucu şartlar da vardır. Sadrazamın kanuna aykırı işlere girişmemesi suç işlenmesi durumunda soruşturma yapılmadan ceza verilmemesi gibi. (Gözler,2000:7) Bu da bir bakıma insan hakları açısından önemli bir belge niteliği taşıdığı ortaya çıkarır. Reaya zulmünün yasaklanması haksız verginin yasaklanması,

soruşturması zıdam cezasının yasaklanması bunlara birer örnektir. Kapsamlı olarak bakıldığında bir anlam ifade etmese de, haklar açısından önemli bir ilk adımdır.

Sened-i İttifak belgesi bazı hukukçulara göre İngiliz tarihindeki MagnaCarta ile benzerlik göstermektedir. Bazı hukukçulara göre hiçbir benzerliği yoktur. Aslında yerel otorite ile monarşik yapı arasındaki bir hukuki anlaşma olması bakımında MagnaCarta ile benzeşir. Ancak MagnaCarta oldukça ciddi bir isyandan sonra monarşiye zorla kabul ettirilen bir yapıdır. Oysa Sened-i İttifak imzalanırken yerel otoriteler merkeze çağrılmıştı ve bu belge monarşinin isteğiyle imzalanmıştır. Sened-i İttifak'ın arkasından bir monarşi zayıflaması ya da sistem değişikliği yolu açılmamıştır. Aksine monarşi güçlenmiştir. Monarşinin gücü kısıtlanmamış güvence altına alınmıştır. Bu çalışma açısından önemli olan kısım reyaya yani halka kazandırdıklarıdır.

Sened-i İttifak halka bazı kazanımlar sağlamış olmasına rağmen, II. Mahmut Dönemi'nde hala Fransız İhtilali'nin yarattığı ulusçuluk sorunları devam etmitir. Çok uluslu bir devlet olan Osmanlı'da Türk ve Müslüman olmayan uluslar bu ulusçuluk akımından etkilenmeye devam edilmiştir. II. Mahmut da III. Selim gibi, toplumsal çalkantıların ve devlet yönetimindeki çözülmeyi reformlarla atlatılabileceği inancındadır. Ancak II. Mahmut reformları başlatmadan önce bunun için ortamı hazırlamayı daha uygun bulmuştur. Önce feodalite sorunun çözmek için ayanları baş eğdirmiş; Sened-i İttifak'ı iptal ettirmiştir. En önemli atılım olarak da yeniçeri ocağının kaldırdı. II. Mahmut böylece yeniliklerin önündeki en büyük engelleri önünden çekmiştir (Tanör,2007: 35).

II. Mahmut'un esas amacı merkezi yapıyı güçlendirmektir. Bu yüzden de taşraya yeni yöneticiler atadı. Ulemanın mali ve idari özerkliğini sonlandırmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın yerine Asker-i Mansure-i Muhammediye adı verilen ama aslında tamamen Batılı bir ordu olan yeni ordu kuruldu. Aslında bu Nizam-ı Cedit ordusunu yeniden kurgulanmasıdır. Bu ordunun yenilenmesi ve eğitim içinde yeni bir tıp okulu yeni bir harp okulu açmıştır. Bunlar eğitim alanında oldukça büyük yeniliklerdir. Avrupa'ya da öğrenciler gönderilmiştir. Bu Batı'daki yeni ideolojilerin Osmanlı'ya geçmesi bakımından önemli bir adımdır. Bu da Batılı tarzı yurttaş ve hak anlayışının Osmanlı topraklarına gelmesine vesile olmuştur. Bu noktada Marshall'ın eğitime yaptığı vurguya dikkat etmek gerekmektedir. Marshall'ın teorisinde bahsettiği iyi eğitilmiş bireylerin, iyi ve bilinçli yurttaşlar olacağını iddiasının burada kısmen de olsa doğrulandığı görülebilir. Zira bu dönemde iyi eğitim alan öğrencilerin ilerleyen zamanlarda yeniliklerin öncüleri olmuştur. Fakat II. Mahmut dönemine dair bizi esas ilgilendiren konu devlet ve halk ilişkileri, kişiler ve haklarıdır. Henüz yurttaşlık olgusu tam olarak oturmasa da idare ve halk arasında düzenlene bazı ilişkiler en azından eşitlik ve hak

fikrinin oluşmaya başladığına işaret eder. Çünkü bu dönemde devlet-halk-idare ilişkileriyle ilgili yenilikler yapılmıştır. Kamu hizmeti yapanlar, yani memurlarla ilgili yasalar düzenlendi. 1838 tarihli Tarik-i İlmiye'ye dair Ceza Kanunname-i Hümayunu, kadıların yetkilerini kötüye kullanmalarını önlemek ve rüşveti ortadan kaldırmak için çıkarılmıştır(Kubalı,53akt.Tanör,2017: 68). Memurların işleyebilecekleri ve bunlara verilebilecek cezaları tek tek sayan bir kanun çıkarılmıştır. Bu kanunda kanunsuz ceza verilemeyeceği ve keyfi cezaların kaldırdığını belirtilmiştir. Bu metinler zulüm suçu ve idam cezasında sınırlandırma yapılmasını sağlamıştır. Böylece reayaya haksız muamele resmen yasaklanmıştır. II. Mahmut devlet hizmetinde bulunan kişilerin öldüğünde veya gerek görüldüğünde mallarına el konulmasını öngören müsadere usulünü kaldırmıştır. Böylece mülkiyet ve miras hakkını tanımış, ayrıca memurların hukuki ve ekonomik durumunu düzenlemiştir.

Bu dönemde uyruklar arasında din ve mezhep ayrımı yapılması yasaklandığında din ve vicdan özgürlüğü ve eşitlik gibi hakların gözetildiği düşünülebilir. II. Mahmut bizzat zikrettiği sözler de bu durumu ispatlar. Örneğin bir konuşmasında “Ben Müslüman tebaamı camide, Hıristiyan tebaamı kilisede, Musevi tebaamı da havrada fark ederim. Aralarında başka türlü bir fark yoktur.” diyerek din ve vicdan hürriyetini vurgular. Bir diğer konuşmasında ise; “Siz Rumlar, Ermeniler, Yahudiler hepiniz Müslümanlar gibi Allah’ın kulu ve benim tebaamsınız, başka başkadır, fakat hepimiz kanununun ve irademizin himayesindeyiz. Size tarh edilen vergileri ödeyiniz, bunların kullanılacakları maksatlar sizin emniyetiniz ve refahınız içindir.” diyerek de Osmanlı tebaası arasında eşitliği vurgular ve verginin de bir ödev olduğunu belirtir(Tanör,2017: 69). Genel olarak II. Mahmut Dönemi hukukta çağdaşlaşmanın yaşandığı bir dönemdir. Bu dönem Batı’nın taklitçi bir gölgesi olmakla beraber kesinlikle Türklerin yönetim mantığında bir şeyleri değiştirmiştir. Hak ve özgürlüklerin eşit yurttaşlığın temelleri bu dönemde atılmıştır.

3.2.3. Tanzimat Dönemi

Tanzimat Dönemi, II. Mahmut ölümünden sonra yapılan reformlardan I. Meşrutiyet’in ilanına kadar olan dönemi kapsar. Tanzimat’ın altında yatan siyasal düşünce, devlet ile tebaa arasında doğrudan bir ilişkinin gerçekleştirilmesidir (Heper,2012:77). Bu yüzden bu dönem yurttaşlık açısından oldukça ciddi gelişmelerin olduğu ve artık yurttaşlığın temelleri resmi olarak atıldığı dönemdir. III. Selim ve II. Mahmut döneminde ciddi yenilikler yapılmış olmasına rağmen kulluk sistemi etkisini devam ettirmektedir. Yani bireysel haklar ve özgürlükler bu durumda hala yoktur.

Müslüman olmayanları ise millet sistemi¹⁵ sayesinde dinsel özgürlüklerine sahiplerdir. Ancak yasa önünde eşit değillerdir. Uyrukların can güvenliği hala yöneticilerin takdirindedir. Yargılamada idam etmeme ilkesi sadece kâğıt üzerinde kalmıştır. Müsadere uygulaması hala sonlandırılmamıştır. Bu yüzden de ne yöneticilerin ne de sıradan halkın mal-mülk güvenliği sağlanmamıştır. Sıradan halk, mal güvenliği olmadığı için üretim yapmaktan uzak duruyor ve yalnızca geçinebileceği kadar üretmiştir. Vergiler hala ağır ve keyfidir. Yalnızca, onları toplayanları zengin ediyordu. Angarya ve halk sömürsünün sürmesi, tarımın ve diğer üretimin gelişmesini engellemiştir. Bu yüzde üretim ve sermaye birikimi de gerçekleşmiyor. Modern sınıflar da gelişmiyordu. Batı tarzı liberalizm ve özgürlük hareketlerinin Osmanlı topraklarında görülmemesinin altında yatan nedenlerinden biri de budur. Askerlik hizmetlerine alınmada keyfilik söz konusudur. Ordunun halka ve silah altındakilere karşı muamelesinde zorbalık egemendir. Osmanlı İmparatorluğu'nda sadece Müslümanlar askere alınır diğerleri cizye adı verilen bir vergi ödeyerek askerlikten muaf olabilir. Bütün Müslümanlar da askerlik yapmaz. Askere alımlar zamana, ihtiyaca göre keyfi yapılmıştır. Askerlik süresi çok uzun ve yükümlülük de herkes için eşit olmadığından, insanlar vergi gibi bu yükümlülüğü de yerine getirmek istememiştir (Tanör,2017:76-77). Özetle Osmanlı'da Tanzimat öncesi hak ve özgürlükler çok kötü durumdadır.

Yeni haklar ve tebaanın düzeyi konusunda yeterli bir aşamaya ulaşılamamıştır. Siyasi ve idari alanda ciddi yeniliklere ihtiyaç vardır. Uyruklar arasında eşitliğin sağlanması gerekir. Gayr-i Müslim tebaa, Müslüman tebaadan daha aşağı tabakadaydı. II. Mahmut bu durumu daha önce belirttiğimiz sözleriyle düzenlemeye çalışmıştır. Ancak söz yeterli güvence değildir. Ciddi ve kanuni değişiklikler şart olmuştur. Bu değişiklik de Gülhane Hattı Hümayunu adı verilen bir fermanla ortaya çıkmıştır. Bu ferman Osmanlı'da anayasal belge olarak kabul edebileceğimiz ilk belgedir. Zira bu fermanla devlette belirli kurallar oluşturmuş ve bunlara uyulması artık resmi bir belgeyle şart koşulmuştur. Artık kurallar, gelenekten değil, kanunlardan kaynaklanmaktadır. Bu ferman elbette Osmanlı Devleti'nde ciddi değişiklikler yaptı ama bu çalışma açısından esas önemli olan kişi hak ve özgürlüklerinde yaptığı değişikliklerdir. Bu ferman kişi hak ve özgürlüklerini eksik de olsa sıralayarak kanunlaştıran ilk belgedir. Düşünce hürriyeti, basın, dernek, sözleşme, ticaret, sanayi, toplanma gibi haklar bakımından eksiktir. Fakat zaten o dönemde bu hakların kullanılması

¹⁵ Millet sistemi: Osmanlı'da din ve mezhebe göre yapılan bir sınıflandırma sistemidir. Bu yapı etnik durumu kapsamıyordu. Örneğin, Ermeniler'in hepsi Ermeni değil; Gregoryen Ermeni, Protestan Ermeni ya da Katolik Ermeni olarak ayrılıyordu. Millet bir kavram değil, bir aidiyeti tanımlama şekliydi. Millet sistemi, bir topluma, bir cemaate bir aileye ait olmayı içerirdi. Bu gruptan her birinin milletbaşı vardı. Milletbaşı, mali ve iltizam görevlerini yerine getirerek Osmanlı toplumunda idareye yardımcı olurlardı. Bu toplumlarda yaşayan bireyler din ve vicdan hürriyetine sahipti. Kendi inançlarına göre yaşayabilir ve ibadet edebilirlerdi. (Ortaylı, 2010 :459)

için gereken endüstriyel ve sosyal yapı oluşmamıştır. Tanınan hak ve özgürlüklerin başında kişi dokunulmazlığı ve güvenliği gelmektedir. Yasadışı nedenlerle suçlamama ve cezalandırmama adil ve açık yargılama, şeref, haysiyet ve ırzın korunması gibi esaslar yasaya geçmiştir. Padişah da kendine ait olan örf-i yargılama yetkisinden vazgeçerek, bunu mahkemeye veriyordu. Kişilerin maddi ve ekonomik varlığın korunması için de müsadere yasağı konulmuş, mülkiyet güvencesi verilmiştir. Vergileme sistemi düzenlenmiştir. Askerlik hizmetiye aynı şekilde adalet ve eşitlik ilkelerine göre tekrar düzenlenmiştir. Fermandan sonra yapılan açıklamalarda “Vezirden çobana kadar herkesin eşit olduğu” bildirilmiştir. Böylece toplumdaki her bir bireyin durumu eşitlenmiştir (Tanör,2017:89). Tanzimat Fermanı bir temel haklar beyannamesi olarak görülebilir. Yukarıda görüldüğü gibi birçok temel hak ve özgürlük tanınmıştır. Yaşama hakkı, mülkiyet hakkı, insan onuruna saygı ilkesi, kişi dokunulmazlığı gibi temel haklar ve ilkeler kabul edildiği gibi, vergilendirmeden askerliğe ilişkin birtakım temel ilkeler de kabul edilmiştir (Gözler,2000:16). Ferman uygulamaya geçtikten sonra halk kesimlerinde mutluluk ve sevinçle karşılanmıştır. Böylece artık köylüler ek vergi ödemelerini, angarya çalıştırmayı reddedip, toprak sahibi yöneticilere karşı çıkmıştır. Ancak halk arasında ortaya çıkan bu benimseme davranışı, kendi haklarında eksilme olacağını düşünen yönetici kesimlerinde aynı şekilde ortaya çıkmamıştır. Bu sorunlarla başa çıkabilmek adına Gülhane Hattı Hümayunu’na ek olarak başka reform fermanları da çıkarılmıştır. Bu ek fermanlardan en önemlisi Islahat Fermanı’dır. Islahat Fermanı, Gülhane Hattı Hümayunu tamamlamak amaçlı çıkarılmış bir fermandı. Aslında bu fermanın amacı 1856 Paris Konferansı’na katılmak ve konferansın öncesinde Avrupa Devletleri arasında kabul görmek ve avantaj elde etmektir(Karpat, 1996:34). Temelde hedeflenen ise Müslüman ve Gayr-i Müslimler arasında her yönden eşitlik sağlamaktır. Artık Müslümanlar mal ve mülk edinebilecek, bütün devlet memurlarına atanabilecek, yerel meclislerde temsil edilebilecektir. Islahat fermanı, Tanzimat’ı bir adım daha ötesine taşımış ve Tanzimat Dönemi’nin son büyük atılımı olmuştur.

Tanzimat Dönemi’ni genel hatlarıyla ele alırsak hak ve özgürlüklere katkısını bir liste olarak şu şekilde sıralanabilir:

- Sadece taşra yönetiminde de kısıtlı olsa seçme hakkı verilmiştir.
- Ceza adaleti sağlanmıştır
- Kölelik yasaklanmıştır
- Askere alınma usulü değiştirildi ve süre sınırlaması getirilmiştir. (Hristiyanlar’ın da askere alınması kabul edilmiş, ancak uygulanmamıştır.)
- Din ve vicdan özgürlükleri konusunda düzeltme ve iyileştirmeler yapılmıştır.

- Kamu hizmetlerine alınmada Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar arasında eşitlik sağlanmıştır.
- Vergilendirmede Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar arasında eşitlik sağlanmıştır
- Vergilendirmede servete göre oranlama yapılarak adalet sağlamıştır.

Bütün bu değişiklikler sadece halk içinde değil; siyasi yapıda da değişiklikler yaratmıştır. Artık sarayın yanında bir de bürokratik yapı oluşmuştur. Artık yasal olma, meşruluk ve eşitlik fikri halk arasında da yerleşmişti. Ancak yine de Tanzimat Dönemi beklenen başarıyı vermemiştir. Kurumsal destekten yoksundur. Tanzimat destekçileri ise bir siyasi ideolojiye, gruba ya da kitlesel bir tabana dayanmamaktadır. Bu reformları devam ettirecek bir kurum ya da temsili organ yoktur. Bu dönemde yapılan reformlara rağmen yükselen ulusçuluk hareketleri devam etmiş ve Gayr-i Müslim tebaadan hala kendi ulusal birliğini kurma talepleri yükselmiştir. Bu gayr-i Müslimleri destekleyen diğer ülkeler (Avrupa ülkeleri ya da Rusya gibi) reformların önünde bir engeldir. Reformların halka verdiği haklardan fazlasıyla rahatsız olan mültezimler, voyvodalar ise en önemli muhalefetlerdendir. Zira Tanzimat reformlarının uygulaması onların para kaynakların kurmasından başka bir anlama Gelmemek dedim. Bu yüzden Tanzimat reformları istenilen sonucu vermemişsin

Olumlu açıdan bakıldığında ise; Osmanlı'da "birey" kavramı artık oluşmaya başlamıştır. Bu iki fermanla birlikte yeni bir siyasal görüş ortaya çıkmıştır: Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan herkese yurttaşlık sıfatı altında, devletin İslami yapısına zarar vermeksizin, eşit hak ve görevler tanımak. (Karpata,1996:35) Bireyin haklarının önemli olduğu ve siyasal sürecin önemli bir parçası olduğu fikri oluşmuştur Osmanlı'da siyasal egemenlik yapısı değişmeye başladı. Yöneten-yönetilen ilişkisi yazılı kurallara bağlanmıştır. Temsil etme sürecinin önünü açılmıştır. Hukuk açıdan bu dönemde çıkan fermanlar hukuksal temele oturtulan devletin alt yapısını oluşturmuştur. Elbette ki bu fermanlar birer anayasa niteliği taşııyordu. Ancak kesinlikle bu belgelerin anayasal gelişmeleri hızlandırıcı bir etkisi oldu (Tanör,2017:118). Bu fikir azınlıkları imparatorluğa bağlamayı ve onların bağımsızlık isteklerini yatıştırmayı da amaçlamıştır. Fakat başarılırsa Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren var olan "millet sistemi" de bitecektir. Bu alt yapıların oluşması sayesinde alınan sonuçlar başarısız olsa da daha yeni ve daha kapsamlı gelişmelerin önü açılmış ve Osmanlı Devleti'ni Meşrutiyet sürecine taşımıştır.

3.3. Siyasal Haklar Dönemi

Siyasal haklar dönemini Marshall, siyasal karar alma sürecine seçmen ve seçilen olarak katılmak olarak tanımlar. Teorisine göre bu dönem İngiltere’de 19.yy. da başlar. Türkiye’de bu dönem Meşrutiyet dönemi ile başlar. Bir parlamentonun oluşturulduğu ve halkın yönetimde etkisi olabilen ilk dönem bu dönemdir. Meşrutiyet dönemlerde tamamen oturmuş bir siyasal katılımdan bahsetmek zordur. Zaten Marshall’da teorisinde siyasal haklar dönemine geçildiğinde herkesin bu hakkı kullanma şansı olmadığını belirtmiştir. Bu açıdan Türkiye’de Marshall’ın kalıbına uymaktadır.

3.3.1. I. Meşrutiyet Dönemi

Tanzimat Dönemi yukarıda saydığımız sebeplerden ötürü kesintiye uğramış olsa da yenilikçilik fikri Osmanlı toplumunda özellikle elit ve aydın kesimlerde yerleşmiş ve kamuoyu artık oluşmuştur. Artık, Batı kaynaklı demokratik ve liberal fikirler yayılmaya başlamıştır. Özellikle 1860’lardan sonra yaygınlaşan basın ve yayın hayatı ciddi bir canlanma sürecine girmiştir. Şinasi, Namık Kemal, Ali Süavi, Ziya Paşa gibi bazı aydınlar, basında yayınlanan makaleleriyle bu fikirlerin yayılmasına katkıda bulundular. Mühendishane(mühendishane-i bahr-i hümayun), Tıbbiye vb okulların öğretmen ve öğrencilerinden başlayıp Hayriye Esnafi’na kadar uzanan genişçe bir grup kamuoyu oluşturmaya başlamıştır. Daha önce bahsi geçen Marshall’ın eğitilmiş bireylerin bilinçli ve haklarının farkında olmasına yaptığı vurgu burada da karşımıza çıkmaktadır. Tanzimat döneminde açılan iyi eğitim kurumlarında eğitim gören genç ve aydın kesim yeniliklere öncü olmuştur.

Genç Osmanlılar Tanzimat Dönemi’nin kazandırdıklarını inkâr etmemektedir. Ancak yine de Tanzimat’ı gerçekçi değil; dışa karşı bir göz boyama olarak görmüşlerdir. Onlara göre Tanzimat, yabancılara ekonomik haklar tanıyarak iktisadi çöküntü yaratmıştır. Eşitlik uygulaması bir süre sonra Müslüman halkı zararına sonuçlar yaratmıştır. Bu yüzden Genç Osmanlılar özgürlüğün gerçekleşmesi için ulus bilicini destekleyen ve yeniliklerin yürütülmesini denetleyen meclise sahip anayasal rejime geçişi savunmuşlardır (Tanör,2017:123). Aslında, Genç Osmanlılar devrim yaratacak değişiklikler istemiyorlardı. Amaçları düzeni yıkmak değil, daha kapsayıcı ve Avrupa’nın genişlemesine daha dayanıklı hale getirmektir. Genç Osmanlılar aydınlar grubuna aitlerdi ve seçkinlerden ayrı olarak hareket edecek bir toplumsal dayanakları yoktur. Eğitimleri ve kültürleri onları köylülerden, kentlerdeki esnaf ve zanaatkarlardan ayırmıştır. Devrimi tetiklemek bir yana, gerçek değişim

getirmenin tek yolunun fikirlerine sempatik yaklaşan bir hükümdarı tahta çıkarmak olduğuna kanaat getirmişlerdir (Ahmad,2006:58).

Genç Osmanlılar cemiyet kurarak bir örgütlenme yarattılar. Bu cemiyet bir süre sonra siyasal baskılar yüzünden dağıldıysa da artık Meşrutiyet'e dair ilk fikirlerin temelini atmış ve bir kamuoyu yaratmaya başlamıştır. Genç Osmanlılar Örgütü'nün dağılmasına sebep olan Abdülaziz tahttan indirilmiştir. V. Murat'ın da ruh sağlığı bozuk olunca yerine Mithat Paşa ile yapılan pazarlıklar sonucu II. Abdülhamit tahta çıkarılmıştır (Tunaya, 1983:28). Bu pazarlığın konusu bir anayasa yapılmasıdır Devletin belirli kademelerine de Meşrutiyet yanlısı memurlar getirildi. Bu olaylar gerçekleşirken Batı'da yeni devrimler olmuştur. Bu olaylar üç yeni akım yaratmıştır: Ulusçuluk akımı, siyasal seçme ve seçilme haklarının yaygınlaşması ve sosyal hakların ortaya çıkışı. Aynı zamanda ulusal akımların etkisindeki azınlıkları dışarıdan destekleyen Avrupa ülkeleri de Osmanlı'yı sık sık baskıcılıkla kutlamış; bu mazeretlerle de içişlerine karışmıştır. Hatta daha sonradan Mithat Paşa sırf bu sebepten Meşrutiyet'in ilanını Tersane Konferansı'na denk getirerek bu iddiaları sonlandırmayı denemiştir (Tanör,2017: 128).

Kanun-i Esasi üyeleri padişah tarafından seçilip atanan 28 kişilik Cemiyet-i Mahsusa adı verilen bir komisyon tarafından hazırlandı. Cemiyet-i Mahsusa adındaki bu kurul, daha önce tasarlanan bazı anayasaları ve Sait Paşa'nın çevirdiği 1814, 1830 ve 1875 tarihli anayasaları kullandı. Bunlardan notlar çıkarılarak hazırlanan taslak son olarak dönemin ünlü ismi olan ve Genç Türkler'in de önderi olan sadrazam Mithat Paşa ve bakanlar kurulundan geçerek son hali verildi. Padişah tarafından onaylanıp, ilan edildi.

Nitelik olarak Kanun-i Esasi, Tanzimat ile kıyaslandığında daha taban kaynaklı bir yenilik sayılabilir. Önceden gelen tarihsel bir birikimden yararlanmış, belirli bir kamuoyunun etkisi ile oluşmuştur. Ancak yine de bu hareketin, geniş bir tabandan kaynaklandığını söylemek imkânsızdır. Burada tabanı daha ziyade genç, zengin ve aydın kesim oluşturmakta yine daha geniş halk kesimlerinden uzak kalınmıştır. NitekimTanör de bu anayasayı bir Ferman Anayasa olarak niteleyerek padişahın tek taraflı bir işlemi olarak açıklar. Zira Kanun-i Esasi'nin oluşumunda halkı temsil eden bir meclis ya da yasama organı yoktur. Anayasa halk oylamasından da geçmemiştir(Tanör,2017: 134).

Ana hatlarıyla Kanun-i Esasi, başkentin İstanbul olduğunu ve devletin başında Osmanlı soyunun üyesinin bulunacağı yazılı olarak da belirtmiştir. Devletin dininin İslam olduğunu, padişahın aynı zamanda halife olduğunu ve şeyhülislamın hükümette yer aldığını, yeni devletin teokratik bir yapısı olduğunu tescil etmiştir. Ancak bizim esas incelememiz gereken maddeler vatandaşlara verilen temel haklar ve siyasi haklardır. Kanun-i Esasi'de

egemenliğin kime ait olduğuna dair açık bir hüküm bulunmamaktadır. Oysaki esinlendiği ve temel aldığı kaynak olan bu anayasada egemenin padişah olduğu açıkça vurgulanmıştır. Ancak Kanun-i Esasi’de bunu belirtmekten özellikle kaçınılmıştır. Ancak yasama, yürütme ve yargı organlarının belirtildiği bölümlerde padişah yürütme organının bizzat kendisi olarak belirtilmiştir. Parlamentoyu da feshetme yetkisine de bizzat sahip olduğundan egemenliğin padişahta olduğu açıktır. Yasama organı ikili yapıya sahiptir. Heyet-i Ayan’ın üyeleri padişah tarafından ömür boyu seçilir. Heyet-i Mebusan’ın üyeleri ise dört yıllığına erkek nüfus tarafından seçilir. Padişah her iki meclisin başkan seçiminde ise söz sahibidir. Padişahın kutsal hakları adı verilen anayasa maddesiyle de parlamentoda olması gereken birçok yetki padişah tarafından alıkonulmuştur. Padişah heyet-i vükela adında bir kurul kurarak, parlamento ile ilgili önemli konuları görüşmek ve parlamentonun konuşacağı konulara izin vermek adına bir kurul kurmuştur. Bu bile başlı başına padişahın parlamento üzerindeki yetkisini göstermek adına yeterlidir. Bütün çıkan kanunlar önce padişahın seçtiği Heyet-i Ayan’dan sonra bizzat padişahın onayından geçmek zorundadır. Yani yasalar hem görüşülmeden hem de görüşmeden sonra padişahın denetimindedir. Fakat bunun yanı sıra Meclis-i Mebusan’ın benimsemediği kanunları da padişah çıkaramamaktadır. Denetim ve sorumlulukta ise sadrazam, şeyhülislam, bakanlar ve vekillerin hepsi padişaha karşı sorumludur. Yetkililer her an padişah tarafından görevden alınabilir. Ve meclisler de feshedilebilir. Bütün bu durumlardan anlayacağımız üzere halka verilmiş siyasal hak sınırlı ve denetimden uzaktır. Ayrıca zaten kadınlarda oy kullanamadığından bütün tebaaya yayılmış değildir. II. Abdülhamit tahta çıkarken son derece hürriyetçi bir görünüm verse de, anayasadaki kamu hürriyetler ile ilgili konularda pek aynı eğilimi göstermemiştir (Tunaya, 1983:28).

Temek Hak ve Özgürlükler “Tebaa-i Devlet-i Osmaniye’nin Hukuk Umumiyesi” başlığı altında toplamıştır. Maddeler halinde listelersek;

- Vatandaşlık Hakkı.- Bu maddeye göre, Osmanlı tâbiyeti, din ve mezhebe bağlı değildir. Osmanlı tâbiyeti “kanunen muayyen olan ahvale göre” kazanılır ve kaybedilir. Kanun-u Esasî Osmanlı tabiiyetinde bulunan herkesin dinî veya mezhebi ne olursa olsun “Osmanlı” olduğunu ilân etmektedir (Gözler,2000:27).
- Kişi Hürriyeti ve Kişi Güvenliği.- Maddeye göre, “Osmanlıların kâffesi hürriyet-i şahsiyetlerine malik ve aherin hukuk-u hürriyetine tecavüz etmemekle mükelleftir”. Ve “hürriyet-i şahsiye her türlü taarruzdan masundur. Hiç kimse kanunun tayin ettiği sebep ve suretten maada bir bahane ile mücazat olunamaz”. Yani Osmanlılar

kişi özgürlüğüne ve kişi dokunulmazlığına sahiptir yasanın gösterdiği yollar dışında cezalandırılmazlar (Gözler,2000:28).

- İbadet Hürriyeti.- Asayışı bozmamak ve genel ahlaka aykırı olmamak kaydı ile her türlü ibadet serbesttir.
- Basın Hürriyeti.-“Matbuat kanun dairesinde serbesttir”.
- Şirket Kurma Hürriyeti.- Osmanlı tebaası nizam ve kanun dairesinde ticaret ve sanat ve için her tür şirket kurabilir.
- Dilekçe Hakkı.- Osmanlı tebaasından bir veya birkaç kişi gerek kendilerini gerek geneli ilgilendiren bir konuda yetkili makamlara ve meclis-i Umumîye dilekçe vermeye ve memurları hakkında şikâyette bulunmaya hakları vardır.
- Öğretim Hürriyeti.- Genel ve özel öğretimin kanuna uymak şartıyla serbesttir ve okullar devlet gözetimi altındadır.
- Eşitlik İlkesi.- Bütün Osmanlılar kanun önünde haklar ve ödevler bakımından eşittir.
- Devlet Memurluğuna Girme Hakkı.- Herkes “ehliyet ve kabiliyetlerine göre münasip memuriyetlere” girme hakkına sahiptir.
- Malî Güce Göre Vergi İlkesi.- Vergiler herkesin gücüne göre alınacaktır ve kamu yararını gerektirmedikçe ve bedelinin peşin ödenmedikçe bir kişinin tasarrufunda bulunan mülkün alınamayacaktır. Ayrıca kanunla belirtilen haller haricinde vergi alınmayacaktır.
- Müsadere, Angarya Yasağı.- Savaş hali dışında müsadere ve angarya yasaklanmıştır.
- Konut Dokunulmazlığı.- “Herkesin mesken ve menzili taarruzdan masundur” denilerek “mesken masuniyeti” tanınmıştır (Gözler,2000:28).
- Kanunî Hâkim Güvencesi.- 23’üncü madde “hiç kimse kanunen mensup olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye gitmeye icbar olunamaz” diyerek kanunî hâkim güvencesini kabul etmiştir (Gözler,2000:28).
- İşkence Yasağı.- İşkence ve eziyet kesinlikle ve tamamen yasaktır.

Görüldüğü üzere hak ve özgürlükler ayrı bir başlık altında toplanarak ve yasalaştırılarak önemli bir adım atılmıştır. Artık yurttaşlık hakkı tam anlamıyla tanımlanmıştır. Din özgürlüğü net olarak tanınmış ancak düşünce özgürlüğüne değinilmemiştir. Basın için ise kanun dairesinde serbesttir hükmüne yer verilmiştir. Temel eğitim hala zorunludur. Yasalara uymak kaydıyla özel ve genel öğretim yapmak serbesttir. Ancak okulların devletin gözetimi ve denetimi altında olduğu kabul edilmiştir. Ekonomi

alanındaki yasalarla mal ve mülk güvenliği anayasalaştırılmıştır. Anayasa hükmüne göre kamu yararı olmadan ve parasını peşin ödemedi hiçbir mülke el konulamayacaktır. Ticaret, zanaat ve tarım alanında ortaklık yapma serbestliği verilmiştir. Vergilere ise tam bir düzenleme yapılmıştır. Herkes vergi verecek ve vergiler ödeyebilme gücüne göre alınacaktır (Tanör,2017:146). Ödeyebilme gücüne göre vergi alınabilmesi konusuna Marshall'ın teorine dolaylı olarak değinilmiştir. Marshall başka haklardan faydalanırken yapılan harcamaların, reel gelirden fazla olmasının yanlış olduğunu belirtmiştir. Böylece Türk anayasalarında da artık sosyal adaletin gözletilmeye başladığı anlaşılmaktadır.

Değişikliklerin en önemlilerinden biri de adalet hakkındaki değişikliklerdir. Marshall'ın teorisinde belirttiği adaletin diğer hakların garantisi olduğu teorisi burada karşımıza çıkar. Adalet hakkında nasıl değişiklikler olduğunu görebilmek açısından yargıda ne gibi güvenceler getirildiği ve yargı alanındaki değişikliklere bakmak yerinde olacaktır. Sanıklara işkence ve eziyet yasaklanmıştır. Mahkemelerde herkes istediği yollarda kendini ve davasını savunma hakkı tanınmıştır. Her davaya ait olduğu mahkemede bakılması emredilmiş ve mahkemelerin davalara bakmaktan kaçınması yasaklanmıştır. Ayrıca yargıda adaletin sağlanabilmesi için de yargıçların yükselmeleri, emekli olmaları ve tayinleri kanuna bağlanmış, suç işlemedikçe azledilmeleri yasaklanmıştır. Yargı mercileri sınıf görev ve yetkilerine göre düzenlenmiştir. Ayrıca meclis üyelerini ve yüksek yargıçları yargılayabilmesi için bir Yüce Divan yani yüksek yargı organı kurulmuştur. Sosyal haklar açısından bakıldığında ise anayasada bir yenilik ya da bir madde görülmez zira bu dönemde dünyada liberal düşünce egemendir. Bu yüzden örnek alınan metinlerdeki gibi devletin ekonomiye müdahil olmadığı bir anayasal düzen söz konusudur (Talas,1982: 54).

Anayasal bir adım olarak oldukça ileri ve önemli bir adım olmakla beraber yine uygulamada sorunlar yaşamaya başlamıştır. Yeterli özgürlüğe sahip olmayan parlamento bir süre sonra padişah karşısında oldukça zayıf kalmıştır. Seçmenler arasında kadınlar yoktur, bir de bunun üstüne seçmen olabilmek için belirli bir servet sahibi olarak görülmektedir. Zaten seçmenler de doğrudan mebusları seçmemektedir. Öncelikle seçmenler, mebusları seçecek olan kişileri belirler, mebuslar daha sonra bu kişiler tarafından seçilir. Bu yüzden siyasal haklar bütün yurttaşlara verilmemiştir. Yenilikler de halk tabanına bu yüzden yayılmamıştır. Ayrıca, Tanzimat yeniliklerine kıyasla bir tabandan gelmiş olsa da Meşrutiyet hareketi hala geniş halk kitlelerinin ne talep ettiği ne de takip ettiği bir konudur. Zamanla muhafazakârlık ve monarşi yanlıları karşısında zayıf kalan meşrutiyet hareketi iyiden iyiye küçülmüştür. Osmanlı topraklarında ise süre gelen savaş ve karışıklılık hali sürmeye devam etmiştir. Zaten bir süre sonra savaş koşulları nedeniyle meclis feshedilmiştir. Vekillerin çoğu sürgün

edilmiştir. Kısa ömürlü ve eksik olsa da Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet, imparatorluğa parlamento deneyimi getirmiştir. Böylece yönetime katılma ve hukuk devleti olma yönünde önemli bir adım atıldı. Bugüne kadar yalnızca padişahın egemenliği altında yaşayan kitleler ilk defa egemenliğe ortak olmuşlardı. Aslında bu sadece Osmanlı toplumu için değil, bütün Türk devlet geleneği için bir ilktir. Artık, meclisi eksik de olsa Osmanlı toplumuna her şeyin üstünde yer alan bir anayasa vardır.

3.3.2. II.Meşrutiyet Dönemi

I.Meşrutiyet'in kaldırılması, Abdülhamit Dönemi ve II. Meşrutiyet'in ilanına kadar olan dönem Türk Tarihi'nde ciddi siyasi çalkantıların olduğu bir dönemdir. Jön Türkler, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile saltanat arasında yaşanan çekişmeler bu döneme damgasını vurmuş olsa da; bu çalışma için önemli olan kısım yurttaş kavramının temellerinin atılmaya olması ve az da olsa sosyal haklarla ilgili gelişmeler yaşanmaya başlanmış olmasıdır. Dönemin siyasal olayları ise hak ve özgürlüklerin gelişim şeklini de önemli ölçüde etkilemiştir.

Sultan Abdülhamit'in Meşrutiyet'i askıya alınmasından sonra izlediği yol ne kadar baskıcı da olsa, kurumsal modernleşme devleti ayakta tutmak açısından önemli görülmüş, askeri ve sivil eğitim alanında bazı atılımlar yapılmıştır. Yeni orta ve yüksekokullar açılmıştır. Bu okullarda pozitivist bir eğitim uygulanmıştır. Yine eğitimin verdiği aydınlanmacı etki burada göze çarpar. Bu da çağda ve yeni fikirlerin gençlerde yaygınlaşması, bilimselliğe inanılması ve tutucu fikirlere tepkiler oluşmasına yol açmıştır. Tıbbiye'de başlayan İttihad-i Osmani gizli örgütlenmesi bir süre sonra Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti oldu. Orta sınıf asker, memur ve sivil aydınlardan oluşan bu grup basın yoluyla propaganda yapıyordu. Jön Türklerin de Genç Türkler gibi belirli bir ideolojisi yoktur ancak mutlak monarşiye karşı çıkmak, anayasanın yeniden yürürlüğe konmasını istemek imparatorluğun bütün halkları için eşitlik ve özgürlük talep etmek (ki buna daha sonra "Osmanlıcılık" adı verilecekti.) gibi temel noktalarda birleşmişlerdir. Jön Türklerin tüm bu isteklerle esas olarak amaçladığı şey özgürlük değil; imparatorluğu kurtarmaktır. Çünkü onların fikrine göre; Osmanlı ulusunun kaynaşması için en iyi araç özgürlük, anayasal yapı ve adalettir. Jön Türkler'in muhalefeti zamanla iki kanada ayrılmıştır. Bunlardan ilki İttihat ve Terakki Cemiyeti(İTC), seçkinlerin rolüne inanıyor; devletçi merkezîyetçi bir yapı istemişlerdir. Prens Sabahattin'in öncülük ettiği diğer grup; özel teşebbüs, bireycilik, yerinden yönetim ve bölgesel özerklik gibi konuları savunmaktadır (Tanör,2017:168-171). 1905 sonrasında Jön Türkler kanadı daha etkili olmaya başladı. Fikirleri zamanla bütün ülkeyi etkisi altına aldı. Propaganda aracı olarak

orduda fikirlerin yayılması, pasif direnişi silahlı-silahlı direnişler yapılması ve greve gidilmesi gibi yöntemler vardır. Bu olay zamanla toplumda devletten hak talep etme bilincine dönüşmesine bir adım olmuştur. Bütün bu çabalar Reval'de İngiltere Kralı ve Rus Çarı'nın yaptığı görüşmeler sonrasında meyvesini verdi. Bu görüşmeler Almanya ve Avusturya hakkında olsa da özellikle Almanya'nın dikkatini çekmek istemeyen Rusya ve İngiltere görüşmenin içeriği hakkında açıklama yapmadı. Görüşmenin Osmanlı Devleti hakkında olduğu görüşünün yayılmasına izin verdiler. Avusturya'nın Makedonya faaliyetleri hakkında da görüşmeler yapan tarafların Makedonya hakkında konuşması merkezi Makedonya olan ve Makedonya'da çok büyük teşkilatlanması olan İTC'lileri tedirgin etmiştir (Armaoğlu,2006:601). Çünkü İTC üyeleri bu görüşmenin Osmanlı İmparatorluğu'nu dağıtmak için toplandığını düşünmektedirler. Bu düşünce yayılarak bir panik havası yaratmıştır. Daha sonra dalga dalga başlayan eylemler İttihat ve Terakki'nin Manastır şehrinde hürriyet ilan etmesiyle devam etmiştir. Aynı gün (23 Temmuz 1908) sultan Abdülhamit de Meşrutiyet'i ikinci kez ilan etmiştir(Tanör,2017:176).

II. Meşrutiyet'in ilanı çok önemli değişiklikler yaratmıştır. İttihat ve Terakki hareketinin lideri Ahmet Rıza Bey Meclis-i Mebusan başkanlığına atanmıştır. Bu atama padişah tarafından yapılmış olsa da artık parlamentonun daha etkili olduğunu göstermektedir. Daha sonra Ahmet Rıza Bey'in konuşmasında milli egemenliğe vurgu yapması da halk egemenliğine doğru bir gidiş olduğunun göstergesi kabul edilebilir(Tanör,2017:185). Meşrutiyet ilan edildikten hemen sonra İTC siyasette ve iktidarda oldukça etkin bir konuma gelmiştir. Aslında meşrutiyet fikriyle ilk yola çıktıklarında amaçları sadece padişahı anayasal yönetime zorlamak olan bir siyasi dernekti. Ancak zamanla bütün Osmanlı da yönetim onların himayesinde gerçekleşmeye başlamıştır (Karpas,1996:38). II. Meşrutiyet ilanının hemen sonrasında tebaada da önemli bir siyaset yapma heyecanı görülmüştür. Siyaset yapma olayı böylece iktidara iştirak halinde ortaya çıkmaya başlamıştır (Üstel,2008:28). Ancak II. Meşrutiyet daha ilk yılı dolmadan 31 Mart ayaklanması ile kesintiye uğramıştır. Toplanan isyancılar meclisin varlığına karşı çıkmışlardır. Bu ayaklanma Selanik'ten gelen hareket ordusunun bastırmasıyla son bulmuştur. Ancak ayaklanmayı desteklediği düşünülen Abdülhamit'in tahttan indirilmesine neden olmuştur. Bu olayda hemen sonra Kanun-i Esasi'de ciddi değişiklikler yapılmıştır. Bu yüzden de çoğu tarihçi tarafından yeni bir anayasa olarak değerlendirilmektedir. Bu değişiklikler özellikle siyasal hakları garanti altına alması açısından son derece önemlidir. II. Meşrutiyet'in ilanı siyasal haklar bilincinin oturmasını sağlamıştır.

Bu yeni anayasanın kişi hak ve özgürlüklerinde yaptığı değişiklikler ise şu şekildedir:

- Kişi güvenliği ile ilgili yeni değişiklikler yapılmıştır. İlk anayasa metninde kanunsuz ceza verilemez ibaresi, “kanunsuz tutuklama ve ceza olamaz” olarak değişmiştir.
- Padişaha tanınan, istediği kişileri sürgünle cezalandırma hakkı kaldırılmıştır.
- Basın özgürlüğü genişletilmedi ancak basının ön denetime tabi olması yasaklanmıştır.(Düşünce özgürlüğü)
- Evrak ve mektupların hâkim kararı olmadan açılmayacağı hükmü getirilmiştir.(Düşünce özgürlüğü)
- Toplantı ve dernek özgürlüğü getirilmiştir.

Özellikle bu son maddedeki değişiklik her ne kadar temel bir hak olsa da Osmanlı’da işçi hareketlerinin başlamasına da öncülük etmiştir. Bazıları sendika bazıları dernek şeklinde olmak üzere işçi örgütleri kurulmuştur. Yabancı sermayeli şirketlerin çalışanlarının bazılarında grevler görülmüştür. Ancak bir süre sonra çıkan Tatil-i Eşgal kanunu kamuda sendikaları yasaklanmıştır. Kamuda çalışan işçilerin de iş bırakmalarına yasak gelmiştir. Ancak özel sektörde çalışan işçilere böyle bir yasak yine de getirilmemiştir (Talas,1982:53). Tatil-i Eşgal kanunu her ne kadar olumsuz bir gelişme de olsa artık sosyal hakların filizlenmeye başladığının apaçık bir göstergesidir.

Kanun-i esasi de yapılan ve yurttaşlık açısından sağlanan en önemli değişiklik ise egemenliği monarşi ve millet arasında paylaşırması olmuştur. Bu dönemde artan ulusçuk akımları ise artık Osmanlı içinde sadece Türk olmayanları değil, Türkleri de etkilemeye başlamıştır. Vatan sevgisi, vatana bağlılık gibi argümanlarla türeyen anlayış artık yurttaş-vatandaş olma kavramını Türklerin bilinçaltına yerleştirmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra devlette yenilik ve laikleşme mantığı Türklerin hayatına girmiş, iktisadi ve siyasi bağımsızlık önemsenmeye başlanmıştır. Bir süre sonra İTC’nin hakim iktidarına dönüşen II.Meşrutiyet dönemi ise 1. Dünya Savaşı’na kadar sürmüştür. Kanuni Esasi ise varlığını uygulanmadığı istibdat dönemi de dahil olmak üzere Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin yeni anayasasının ilan edildiği kurulduğu 1924 yılına kadar sürdürmüştür. Yani yaklaşık 48 yıl boyunca yürürlükte kalmış ve bu süre içerisinde 1921-1924 yılları arasında ise iki anayasalı bir düzen sürdürülmüştür. Bu anayasa bu dönemde meşrutî monarşiye, totaliter bir rejime, parlamenter döneme, otokratik döneme ve son olarak cumhuriyet rejimine tanıklık etmiş. Bu süreçlerde tam anlamıyla uygulama alanı bulmamış olsa bile anayasal düzenin başlaması açısından önemli bir yere sahip olmuştur (Tunaya,1983:39).

3.3.3. 1921-1924 Arası Dönem

3.3.3.1. Savaş Dönemi ve 1921 Anayasası

1914’de Avrupa’da başlayıp, sömürge rekabeti yüzünden bütün dünyayı saran 1.Dünya Savaşı Osmanlı topraklarına da sıçramış ve zaten dağılmakta olan devleti sona sürüklemiştir. 1919 yılında resmi anlamda sona ermiş de olsa Türk topraklarında 1923’de Lozan Barışı imzalanana kadar devam etti ve büyük değişikliklere yol açmıştır. Savaş Avrupa, Asya ve Orta Doğu’da ülke sınırlarını değiştirmiştir. Çok uluslu imparatorlukların sonunu getirmiştir. Rusya ve Osmanlı’da rejim değişikliğine yol açmıştır. Savaş sonunda çok ağır barış antlaşmaları imzalanmıştır. Bunlardan birisi de Sevr Antlaşması’dır. Ancak Türk direnişi tarafından kabul görmeyerek savaşın Türkiye’de devam etmesine neden olmuştur ve böylece direnişçilerin önce yeni bir meclis, sonra yeni bir anayasa ve en sonunda yeni bir devlet kurmasına neden olmuştur.

Bu yeni devleti anlatırken kurucu lider olan Mustafa Kemal ve fikirlerinden bahsetmemek imkânsızdır. Çünkü bu devlet kuruluşunda en büyük rol ona ve arkadaşlarına aittir. Mustafa Kemal İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin en etkin faaliyet gösterdiği Rumeli topraklarında büyümüştür. Askeri eğitimini yine bu topraklarda almıştır. İttihat ve Terakki’nin 2. Meşrutiyet dönemlerinde Ordu’ya yaptığı propagandaları ve bilinçlendirme çabaları o dönem çoğu askerin üzerinde olduğu gibi Mustafa Kemal’in de üzerinde etkili olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan vatan sevgisi vatani kurtarma çabası Türk milliyetçiliği gibi fikirler Mustafa Kemal’i derinden etkilemiştir. Zaten bir süre sonra kendisi de İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bir üyesi olmuştur. Hatta 31 Mart ayaklanmasını bastıran komutanlardan biri olarak aktif görevlerde de yer almıştır. Ancak zaman içerisinde Cemiyet’le askerin siyasete dâhil olmasının yanlışlığı, yeniliklerin devam etmemesi ve parti despotizmine karşı çıkması gibi sebeplerden fikir ayrılığına düştü ve üyelikten ayrılmıştır. Yine de yaşanan bu durumların ve fikirlerin etkileri daha sonra meydana gelen gelişmelerde kendisini göstermeye devam etmiştir. Savaş sırasında direnişin önderi haline gelen Mustafa Kemal savaş koşullarını rağmen bir meclis toplamıştır, bir Anayasa kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye (1921 Anayasası) yayınlandı ve seçim yapılmıştır. Bu anayasa savaş koşullarını yönetmek adına yapıldığından temel hak ve özgürlüklere yer verilmedi ancak daha ilk maddesinde “Egemenlik kayıtsız milletindir” diyerek egemenliği halka dayandırmasından ve o sırada zor koşullara rağmen bir parlamento toplamasından anladığımız üzere; demokrasi ve siyasi haklara büyük önem verilmiştir. Bu dönemde temel hak ve özgürlükler açısından ise Kanun-i Esasi hükümleri temel alınmaktadır. Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet ilan edilmesi ve Hilafet makamının

da kaldırılmasından hemen sonra hem yeni rejime uygun olması için hem de iki anayasalı devam eden muğlâk duruma son vermek için yeni bir anayasa ilan edilmesine karar verilmiştir.

3.3.3.2. 1924 Anayasası

Demokratik yapısını anlayabilmek açısından 1924 anayasasının hazırlanış ve kabul edilme şekli önem arz eder. 1.TBMM'nin yaptığı 1921 Anayasası'nda, onun nasıl değiştirileceğine dair bir hüküm yoktur. Fakat saltanatın kaldırılması, hilafetin kaldırılması ve Lozan'dan sonra yeni devlet şekline uygun düzenlemeler yapılması şarttır. Artık savaş koşulları olmadığından yeni ve daha adil bir seçim yapma yoluna gidilmiştir. Sonrasında yeni bir anayasa gereği dillendirilmeye başlanınca Kanun-i Esasi Encümeni onlardan böyle bir talep yöneltmediği halde bir tasarı hazırlamıştır, bu tasarı görüşülmüştür ancak genel kuruldan onay alamamıştır. Daha sonra anayasa taslağını hazırlamakla görevli komisyon kurulmuştur. Bu komisyon yerinde bir görüş benimsemiş, 1921 metnini değiştirip genişleterek tutarsız bir metin yazmak yerine, yeni bir anayasa hazırlanmasını daha doğru bulmuştur (Gözübüyük ve Sezgin, 1957:1 akt. Mumcu, 1986:387). Komisyon çalışmalarını sürdürürken Meclis, kurucu güç olduğunu gösteren önemli bir karar alarak, Anayasa'nın kabul çoğunluğunu belirlemiştir. Böylece kurucu güç, kendini kendi isteğiyle sınırlamıştır. Anayasa, mutlak çoğunluğun üçte ikisinin oyu ile kabul edilebilecekti ve artık Anayasa, sıradan bir kanun gibi yasalaşamayacaktır. Meclis, bu konuda kendi yetkisini sınırlamıştır, Anayasa'nın da diğer bütün kanunların üzerinde olduğunu, kendi iradesine dayanarak göstermiş olmuştur (Mumcu, 1986:387). Komisyonun hazırladığı taslak genel kurula gittiğinde genel kurulda bazı tartışmalar olmuştur. Öncelikle tasarıda başlık sistemine benzer bir yönetim biçimi önerilmiştir, fakat meclis buna karşı çıkmıştır. Cumhurbaşkanı'nın meclisi feshetme yetkisi kesinlikle ve oldukça sert tepkilerle reddedilmiştir. Cumhurbaşkanı'nın görev süresi yedi yıl değil bir seçim dönemi olarak belirlenmiştir. Veto yetkisi kabul edilmemiş, tekrar görüşmek üzere geri gönderilme ilkesi kabul edilmiştir. Başkomutanlık cumhurbaşkanı'nın yetkisi değil temsili görevi kabul edilmiştir. Başbakanın hükümeti kurması için meclis bildirmesi tasarı da yeterli görülürken, meclis bakanları ve hükümet programını güvenoyuna bağlanmıştır (Soysal ve Sağlam, 1983:25). Cumhurbaşkanı'na tanınmak istene yetkilere karşı, meclisin bu çabası, millet kararlarının her şeyin üzerinde olduğu düşüncesinin bir yansımasıdır. Aynı zamanda mecliste özgür bir tartışma ve eleştiri ortamı olduğunun göstergesidir (Koçak, 1990:95).

Komisyon metninde kadınlara da seçme ve seçilme hakkının verilmesi son derece ilginçtir. Bu hükümler üzerinde de ateşli görüşmeler yapılmıştır. Sonunda Meclis'in

çoğunluğu, “her Türk”ün seçme ve seçilme hakkına sahip olduğunu kabul etmeyerek maddedeki ifadeyi, “her Türk erkeği” şeklinde değiştirdi. Gözübüyük ve Zengin (1957:109) bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Bu konudaki genel kurul görüşmeleri ilginçtir. Seçme hakkını içeren 10. madde aynen kabul edilmişti ve bu durumda kadınlara oy hakkı verilmesi de kararlaştırılmış oluyordu. Madde üzerinde hiçbir tartışma da yapılmamıştı. Milletvekilleri, seçilme hakkını içeren 11. maddeye gelince “uyandılar”. Kadınlarla ilgili tartışma başladı. Garip olan durum şudur: Ateşli tartışmalardan sonra 11. maddedeki “her Türk” ibaresi, “her erkek Türk” yapılmış, başkan maddeyi böylece oylamış, ama 10. maddeyi tekrar oylamamıştır. Böylece kadınlara seçme hakkı tanınmış oluyordu. Bu “yanlışığın” ne zaman düzeltildiğini mevcut yayınlarda bulamadık.”(Akt.Mumcu,1986:388)

Genel kurulda Bazı milletvekilleri, ikinci bir meclis kurulmasını önermişlerdir. Çoğunluk, bu öneriyi kabul etmemiştir. Genel kurul, belirtilen bu önemli konular dışında, komisyon metnini neredeyse aynen kabul etmiştir.

1924 Anayasası 5. Bölümde yer verdiği Türklerin Kamu Hakları başlığının altında temel hak ve hürriyetleri ile yurttaşlık durumunu belirlemiş, böylece yeni kurulan devletin yaptığı yenilikler açıkça görülmüştür.

68. maddedeki; “Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet, başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir. Tabii haklardan olan hürriyetin herkes için sınırı, başkalarının hürriyeti sınırıdır. Bu sınırı ancak kanun çizer.” ibaresi temel özgürlükleri düzenlemiştir. 69. maddede “Türkler kanun karşısında eşittirler ve ayrıksız kanuna uymak ödevindedirler. Her türlü grup, sınıf, aile ve kişi ayrıcalıkları kaldırılmıştır ve yasaktır.” Sözleri ise eşitlik olgusuna kesin bir vurgu yapmıştır. Bu cümle özellikle o dönemde yer alan bazı ayrıcalıklı aileler, din adamları, ulemalar ya da ayanlar gibi kemikleşmiş, ayrıcalıklı grupların durumunu eşitlemek adına düzenlenmiştir. Her ne kadar fiiliyata tam yansımaya da bu toplumsal statülerin eşitlenmesi açısından çok önemli bir adımdır. Özellikle yurttaşlık bağına vurgu yapma açısından; “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın yurttaşlık bağı ile bağlı olmak kaydıyla Türk denir” ibaresi yurttaşlığın sadece siyasi ve idari bir anlam taşıdığını anlatması açısından önemlidir. Bu tasvir, son derece kapsayıcı ve birleştirici bir bağ olarak tanımlanabilir.

“Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağıt, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarındanandır.” 70.maddede tek tek belirtilen bu haklar temel hakları vurgulamıştır. Anayasa da belirtilen maddelerden bir çıkarım yapmak gerekirse; özgürlüklerin sınırı olarak devlet ya da toplum çıkarları gibi bir sınırlama yoktur. Sınır,

başkalarının özgürlüklerine müdahale edinen durumlar olarak açıklar ki bu da Fransız ilkelerinin liberal ve bireyci etkisini gösterir. Bu anayasa klasik bireysel liberal özgürlüklerin hemen hemen hepsine yer vermiştir. Yasa önünde eşitlik, ayrıcalıkların yasaklanması, kişi dokunulmazlığı, vicdan hürriyeti, yayın, seyahat, sözleşme, çalışma, mülk edinme, toplantı ve dernek kurma haklarının her biri tabii haklar tanımlanmış ve Anayasa’da tek tek sayılmıştır.:

“Cana, mala, ırza, konuta hiçbir türlü dokunulamaz.(Madde 71) Kanunda yazılı hal ve şekillerden başka türlü hiçbir kimse yakalanamaz ve tutulmaz.(Madde 72) İşkence, eziyet, zoralm ve angarya yasaktır.(Madde 73) Kamu faydasına gerekli olduğu usulüne göre anlaşılmadıkça ve özel kanunları gereğince değer pahası peşin verilmedikçe hiç kimsenin malı ve mülkü kamulaştırılmaz. Çiftçiye toprak sahibi kılmak ve ormanları devletleştirmek için alınacak toprak ve ormanların kamulaştırma karşılığı ve bu karşılıkların ödeneşi özel kanunlarla gösterilir. Olağanüstü hallerde kanuna göre yükletilecek para ve mal ve çalışma ödevleri dışında hiçbir kimse başka hiçbir şey yapmaya ve vermeye zorlanamaz.(Madde 74) Hiçbir kimse felsefi inanından, din ve mezhebenden dolayı kınanamaz. Güvenliğe ve edep törelerine ve kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü din törenleri serbesttir.(Madde 75) Kanunda yazılı usul ve haller dışında kimsenin konutuna girilemez ve üstü aranamaz.(Madde 76)Basın, kanun çerçevesinde serbesttir ve yayımından önce denetlenemez, yoklanamaz. (Madde 77)Seferberlik ve sıkıyönetim hallerinin veyahut salgın hastalıklardan dolayı kanun gereğine alınacak tedbirlerin gerektirdiği kısıntıların dışında yolculuk hiçbir kayıt altına alınamaz. (Madde 78)Bağışların, çalışmaların, mülk edinme ve hak ve mal kullanmanın, toplanmaların, derneklerin ve ortaklıkların serbestlik sınırı kanunlarla çizilir. (Madde 79) Hükûmetin gözetimi ve denetlemesi altında ve kanun çerçevesinde her türlü öğretim serbesttir. (Madde 80) Postalara verilen kağıtlar, mektuplar ve her türlü emanetler yetkili sorgu yargıcı veya yetkili mahkeme kararı olmadıkça açılmaz ve telgraf ve telefonla haberleşmenin gizliliği bozulamaz. (Madde 81)”¹⁶

86.maddede ise bu özgürlüklerin hangi durumlarda kısıtlanabileceği açıklanmıştır:

“Harb halinde veya harbi gerektirecek bir durum baş gösterdikte veya ayaklanma olduğunda yahut vatan ve Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma olduğunu gösterir kesin belirtiler görüldükte Bakanlar Kurulu, süresi bir ayı aşmamak üzere yurdun bir kesiminde veya her yerinde sıkıyönetim ilan edebilir ve bunu hemen Meclisin onamasına sunar. Meclis sıkıyönetim süresini, gerekirse uzatabilir veya kısaltabilir. Meclis toplanık değilse hemen toplanmaya çağılır. Sıkıyönetim süresi ancak Meclisin kararıyla uzatılabilir. Sıkıyönetim, kişi ve konut dokunulmazlığının, basın, gönderi, dernek, ortaklık hürriyetlerinin geçici olarak kayıtlanması veya durdurulması demektir. Sıkıyönetim bölgesiyle bu bölgede hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği harp halinde de dokunulmazlığın ve diğer hürriyetlerin nasıl kayıtlanabileceği veya durdurulacağı kanunla gösterilir.”¹⁷

¹⁶<https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm> (Erişim Tarihi:15.05.2018)

¹⁷<https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm> (Erişim Tarihi:15.05.2018)

Adalet ve yargısal güvenceler ise şu şekilde sıralanabilir; açık yargılama hakkı, savunma hakkı, yasayla görevli mahkemede dava açabilme hakkı ve yasayla görevli mahkemede yargılanma hakkı bunlardan bazılarıdır. 53-54-55-56-57-58-59-60.maddeler yargının ve yargılanmanın güvenliğini garanti altına almıştır. 83. Maddede ise “Hiç kimse kanunca bağlı olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye verilemez ve yollanamaz.” denilmiştir. Siyasal ve kamusal haklar ise; devlet memuru olabilme hakkı ve seçimlere seçmen ya da seçilen olarak katılabilme hakkı ve dilekçe hakkını kapsar. Bu anayasa ilk hazırlandığı sırada kadınlara verilmeyen bu haklar zamanla aşamalı da olsa kadınlara da verildi. Kadınlar önce muhtarlık, sonra belediye ve en son 1935 yılında milletvekilliği seçimlerine katılma hakkı kazanmıştır. Böylece siyasal haklar bütün topluma yayılmıştır. Ekonomik haklar kapsamında; bireysel girişimler ve mülkiyet hakkı korunmuştur. Bu noktada anayasanın oldukça liberal bir tavır aldığı görülmektedir. Ancak bu durum oldukça doğaldır. Zira bu sırada bütün dünyada anayasalar liberal niteliktedir. Bu sebeptendir ki sosyal haklar konusu bu anayasada hemen hemen hiç ele alınmamıştır. Sosyal hak adına bu anayasada sadece zorunlu ilköğretim hakkına yer verilmiştir. Ayrıca 82. ve 83. maddeler ise vergileri düzenleyerek kanunileştirmiştir. Ekonomik anlamda yurttaş korunmak istenmiştir.

Genele bakıldığında 1924 Anayasasının döneminde yeni bir ülke kuruluyor olmasının etkisiyle medeni hakların ve siyasi hakların yeniden düzenlendiği görülmüş, genel olarak ülkenin yönetim yapısı ile ilgili konulara daha fazla ağırlık verildiği görülür. Yurttaşlık açısından bakıldığında yeni bir konumlandırma yapılırken, haklar açısından bakıldığında aynı hakların genişletilmesinden fazlası yoktur.

Uygulama aşamasına gelindiğinde ise hak ve özgürlükler çok farklı gelişim göstermiştir. 1924 Anayasası Tek Parti Dönemi ve Çok Partili Dönem olmak üzere iki dönemde farklı şekillerde uygulanmıştır:

Tek parti döneminde hak ve özgürlükler anayasada belirtildiği halden daha baskıcı bir çizgi ile sınırlandırılmıştır. Bireysel hak ve özgürlüklerin durumu özellikle kişi özgürlüğü ve güvenliği açısından olumsuzluklarla doludur. İstiklal ve Sıkıyönetim Mahkemeleri bu hakların çiğnendiğini kanıtlar. Bir süre sonra Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile ortaya çıkan “düşünce suçları” da düşünce özgürlüğünün apaçık bir kısıtlanması olmuştur. Sosyal haklara temel oluşturan kolektif hak ve özgürlüklerde oldukça kötü durumdadır. Zira işçilerin toplu olarak hak savunmalarına imkân olmağı gibi sendikal örgütlenme sınırlı grev ise yasaktır. Basın ciddi anlamda sansüre uğramıştır. Takrir-i Sükûn Kanunu ile gericiliğe isyana yol açabilecek, güvenliği etkileyebilecek olan yayımlar hükümetin ve cumhurbaşkanının onayından

ve denetiminden geçmektedir. Bir süre sonra zaten gazeteler Basın Birliği adı altında yerleştirilip partili yöneticilerin denetimine sokulmuştur. Dernekler, siyasi partiler gibi izne tabi olarak kurulmuştur. Anayasa'da var olan "serbestlik ilkesi" idari uygulamalarda geçersiz kalmıştır. Toplantı ve gösteri yürüyüşü yapabilmek için idareye 48 saat öncesinden haber vermek yeterli olmuştur. Fakat bu özgürlük de fiili olarak askıdadır (Tanör,2017:318-320).

Bir süre tek partili rejimle devam eden bu durum zamanla değişmiştir. II. Dünya Savaşı ve savaş dönemindeki ekonomik bunalım toplumun yapısını değiştirmiştir. Devletçilik politikası, girişimciye devlet desteği özel kesimde sermaye birikimine yol açmıştır. Diğer kesimler, ekonomik bunalım yüzünden güçsüz düşmüştür. Bu yüzden toplumsal sınıflar arasında uçurum iyice büyümüştür. Köylü ciddi anlamda mağdurdur. Ekonomik sorunların en büyüğünü onlar çekmiştir. İşçi sınıfının ise zaten sayısı azalmıştır. Orta sınıf ve toprak sahipleri zenginleşmiş ve güçlenmiştir. Bu yüzden köylüyü rahatlatmak adına yapılacak toprak reformuna muhalefet etmişlerdir. Zira bu reform onların zenginlik kaynağının erimesi demektir. Aydınlar ve memurlar ise enflasyon ortamında sabit gelirlili olmaktan ötürü rahatsızdır ve bu kesimlerin de demokratik talepleri vardır (Tanör,2017: 326-327).

Bütün bu dinamikler çok partili hayata geçişi tetiklemiştir ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nden kopan bir grup milletvekili Demokrat Parti(DP)'yi kurmuştur. Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün başını çektiği bu muhalif grup, dönemin cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün de izin vermesiyle birlikte partiyi kurmuştur. Ancak CHP, Demokrat Parti'yi zor durumda bırakabilmek adına erken seçim yaparak 1946'da seçime gitmiştir. Her şeye rağmen Demokrat Parti seçimlerden ciddi bir oy ve milletvekili sayısı ile çıkmıştır. Demokrat Parti belki kazanamamıştı ancak mecliste 64 milletvekilleri vardır. Böylece resmen Türkiye çok partili döneme geçmiş olmuştur. DP muhalefette olduğu sürede anayasanın durumu sık sık tartışmalara konu olmuştur. Çünkü DP anayasanın özellikle seçim sistemiyle ilgili maddelerini anti-demokratik bulmuştur. 1950 seçimlerinden hemen önce bu kanunda değişmiş ve demokratik hale gelmiştir. Yine, DP'nin muhalefet olduğu dönemdeki baskılarla ve daha sonra iktidara gelmesiyle anayasada ciddi değişiklikler yaşanmıştır.

Düşünce suçları kaldırılmadı ancak değiştirilmiştir. Basın kanunu ise nispeten iyileştirilmiştir. Hükümetin dergi ve gazete kapatma yetkisi kaldırılmıştır. Basın suçlarında düzeltmeler yapılmıştır. Üniversitelere bilimsel ve idari özerklik tanınmıştır. Toplantı ve gösteri yürüyüşleri bildirmek şartıyla serbest bırakılmıştır. Çalışma haklarında ise düzeltme olmamıştır. Grev hala yasaktı ve sendikalaşma sınırlıdır. Kişi dokunulmazlığı açısından,

yargılamalarda herhangi bir düzelme olmamıştır. Tek olumlu gelişme, İstiklal Mahkemeleri'nin kaldırılmasıdır.

1950'de iktidara gelen Demokrat Parti, bu anayasayla ülkeyi devralmış ve 10 yıl boyunca bu anayasayla yönetmiştir. Ancak bir süre sonra CHP'de eleştirdiği hatalara kendisi de düşmüştür. Çünkü tek parti yönetimine elverişli olan kanunlar artık Demokratik Parti'nin tek parti iktidarını beslemektedir. DP başta kendisini liberal bir parti olarak tanımlamıştır, ancak DP'nin gündemi, gerçekleştirmek istediği toplum düzeni, liberal ideallerle benzerlik taşımaktadır. Parti öncelikle temel hak ve özgürlüklerin korunması ve genişletilmesi talebiyle ortaya çıkmış, “Yeter! Söz milletindir.” demiştir ve siyasi iktidarın belirlenmesinde söz sahibi olmayan kitleyi temsil etmeyi amaçlamıştır. DP iktidarı ile birlikte o güne kadar siyasal hayattan dışlandıkları hissine kapılan kesimler artık devlet kademesinde bir karşılıkları olduğunu fark ettiler ve devletten somut elle tutulur hizmetler alabileceklerini fark ettiler. Böylece halkın önemli bir kesiminin desteğini arkasına alan DP askeri ve sivil bürokrasinin keyfi davranışlarını da sınırlamayı başarmıştır. Bu noktada halkın hakları devletin önünde daha geniş temsil şansı bulabilmiştir. Ancak DP'nin özgürlükçü çizgisi çok uzun devam etmemiştir. Birçok DP'li için CHP'nin iktidardan uzaklaştırılması ile zaten Hürriyet ve özgürlükler sağlanmıştır, dolayısıyla daha fazla genişlemeye ihtiyaç duyulmamıştır. Eleştirilen CHP iktidarının politikaları bir süre sonra aynen takip edilmeye başlanmıştır(Demirel, 2005: 496-498).

1954-57 döneminde sıkıntılar başlayınca DP iktidarını yitirme endişesine kapılmaya başlamıştır. Bu sebeple muhalefete karşı da sertleşmeye başladı. 1957 genel seçimlerinden sonra bu eğilim tırmanarak devam etmiştir. Çünkü DP muhalif partilerin toplamından daha az halk desteği alabilmiştir. 1958 yılı içerisinde ekonomik bunalım yoğunlaşmıştır. Piyasada birçok mal bulunamamış, kuyruklar ve karaborsa ortaya çıkmış, fiyat artışları çoğalmıştır. 1959 yılı yaz sonunda Türk lirasının değeri de düşürülmüştür. Enflasyon da %20'lere kadar tırmanması DP'ye karşı muhalefeti artırmıştır. Bunun üzerine DP 1960 Nisanında bir tahkikat komisyonu kurmuş ve her türlü siyasal faaliyeti ve çalışmalarıyla ilgili haber ve yorumları yasaklamıştır(Tunçay, 1990:184-187). Baskılar arttıkça muhalefet artmaya devam etmiştir. Yine de anayasanın değişikliği gibi bir talep iki parti tarafından da söz konusu değildi. Onların tek arzusu belirli maddelerde değişiklik yapılmasıdır. 1924 Anayasası'nın yürürlükten kaldırılıp 1960 darbesinin yapılmasını ve 1961 Anayasası'nın yürürlüğe konmasını sağlayan sebepler ise politik değil daha ziyade sosyal ve ekonomiktir.

3.4. Sosyal Haklar Dönemi

Marshall'ın teorisinde sosyal haklar ile ifade edilen şey herkesin toplum standartları ölçüsünde ekonomik refah ve sosyal güvenlik gibi haklara sahip olarak, çağdaş bir birey gibi yaşamasını sağlayan haklardır. Bu haklar Türkiye'de hayatımıza 1961 anayasası ile birlikte girmiştir. Zira dönemi itibari ile bu anayasanın ilan edildiği yıl dünyada sosyal refah devletlerinin de yükselmeye başladığı yıldır. Bu dönemde olanlar Marshall'ın teorisinde anlatılanlar paralellik gösterir. 1950 yılından itibaren iktidara gelmiş olan DP'nin serbest piyasa ekonomisinin savunucusu olduğu bilinmektedir. Bu fikri hemen uygulamışlardır. Devlet piyasanın önünden çekildiğinde ekonominin kendiliğinden düzeleceğine inanmaktadırlar. Ancak onların düşündüğünün aksine piyasa yeterli yatırımı almamıştır. Makineleşme ise köylerde işsizliği artırdı. Köyden kente göçün başlaması sosyal politikalarda yenilik gerektirmiştir. Çünkü bu yeni göç akımıyla gelen insanların yaşadığı mahallelerde su, elektrik, yol, kanalizasyon alt yapıları yoktur. Medeni yaşantının bileşenleri artık her kesim tarafından talep edilir hale gelmiştir. Orta sınıftakiler ise yaşadıkları refah kaybının telafisini istemektedir. Yurttaşlık kurumu içinse sosyal hakların da dâhil edilmesinin zamanı gelmiştir. (Zürcher,2009:327-330) Marshall da teorisinde refah talebinin artık insanlar tarafından talep edildiğini belirtir. Devletin bunu sosyal haklar yoluyla sağladığını anlatır. Bu haklarla gelir durumunda eşitlik sağlanmasa da, bireylerin asgari bir yaşam düzeyinde yaşaması temel amaçtır.

3.4.1. 1961 Anayasası

1961 Anayasası Türkiye Cumhuriyeti halkının hayatına bir askeri müdahale sonucunda girmiştir. Müdahalenin sebeplerinden en önemlisi ülkedeki sosyo-ekonomik durumdur. Geçtiğimiz bölümde de belirtildiği gibi asker, memur, aydınlardan oluşan kesim sosyal ve politik anlamda güç kaybına uğramıştır. Diğer yanda ise DP iktidarında ortaya çıkan burjuvazi ve toprak sahipleri hızla yükselmiştir(Nurov-Rozaliyev,1970:75akt. Tanör,2017:365). Özellikle genç subaylar ülkede yaşayan diğer kesimlerin kendileriyle özdeşleştiremedikleri yeni kültür ve hayat tarzından hoşlanmamıştır. Bu subayların her biri askeri okullarda Atatürk'ün karizmasının altında eğitim görmüştür. Bu yüzden de onun ölümünden sonra iktidara ve sıradan kişilerin geçtiğini düşünmüşlerdir. Menderes ise ordu ile karşı karşıya gelmek istenmediğinden yüksek rütbeli askerle arasını iyi tutmaya çalışmıştır. Müdahalenin daha alt kademelerden geleceğini hiç düşünmemişti (Ahmad,2008:148). DP'nin baskıcı rejim kurma çabaları ve buna karşı giderek güçlenen muhalefet ve gençlik hareketleri en sonunda orduyu müdahaleye itmiştir. Politikleşen orta rütbeli subaylardan oluşan bir grup

27 Mayıs 1960 tarihinde devlet yönetimine el koymuştur (Tanör,2017:336). Sonrasında Milli Birlik Komitesi adı verilen bir komite kurulmuş ve ülke bir yıl süreyle bu komite tarafında idare edilmiştir. Bir yıl sonra hukukçu ve siyaset bilimcilerden oluşan bir komisyon tarafından taslak olarak hazırlanıp ortaya konan Anayasa halk oylamasına sunulurken kabul edilmiştir. 6 Ocak 1961 ve 27 Mayıs 1961 arasında 4 ay gibi kısa bir sürede hazırlanan anayasa tasarısı,1960 darbesinden önce ve hemen sonra Türkiye'de rejim krizine yol açan sorunlar açısından düşünülebilen hemen hemen bütün çözüm önerilerini toplamaya çalışan bir anayasa olmuştur. 1961 Anayasası her anayasa gibi bazı gelişmelerin özel durumların ve uzlaşmaların yarattığı bir belge, bir tepki Anayasası olarak ele alınmıştır (Özdemir,1990:204).

1961 Anayasası büyük ölçüde birey hak ve özgürlüklerini düzenleyen, hatta özellikle bu amaçla ortaya konan bir anayasadır. Temel hak ve özgürlüklerin en geniş ve ayrıntılı düzenlediği anayasa olarak Türk tarihinde yerini almıştır. 1961 Anayasasında temel hak ve özgürlükler ikinci kısımda düzenlenmiştir. Bu kısmın birinci bölümünde temel hak ve özgürlüklere ilişkin genel hükümler, ikinci bölümde kişinin hakları ve ödevleri, üçüncü bölümde sosyal ve iktisadî haklar ve ödevler, dördüncü bölümde ise siyasî haklar ve ödevler düzenlenmiştir. Sosyal hak ve ödevler, ilk defa sistematik olarak 1961 Anayasasında düzenlenmiştir. 1961 Anayasasının, 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu göre, temel hak ve özgürlüklere daha geniş bir yer verdiği hemen görülmektedir. Bu Anayasa temel hak ve özgürlükler sınırlandırılmasını oldukça güvenceli bir sisteme bağlamıştır (Gözler,2000:86). 1961 Anayasası devlet karşısında birey ve toplumu önemseyen bir felsefeye sahiptir insanı ve bireyi yüceltmekte yer toplumun hak ve özgürlüklerinin geliştirilmesini ana hedef olarak belirlemektedir. Gerçekten de 1961 Anayasası'nın başlangıç bölümünde, genel esaslar kısmında temel hak ve özgürlüklerden bahsederken bu liberal yaklaşımı bulgularını görmek mümkündür. Örneğin başlangıç bölümünde Türk toplumunu bağımsız hak ve özgürlükler için savaşmış olarak tanımlamakta meşruluğunu yitiren iktidara karşı direnme hakkını kullanmış olduğundan söz etmektedir. Daha sonra insan hak ve hürriyetlerini ve demokratik hukuk devletinin bütün hukuki ve sosyal temelleri ile kurmak noktasına ağırlık vermekte ve anayasanın güvencesinde hürriyet ve adalet öngörmektedir. Genel esaslar başlığında cumhuriyetin nitelikleri sayılırken, ayrıca insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan milli demokratik laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğu ibaresi konularak insan ve birey eksenli felsefe yansıtılmıştır(Tanör,2017:378-379). Aslında 2.Dünya Savaşı sonrasında insan haklarını ve sosyal devletin kazandığı önemin Türkiye'deki yansıması bu anayasada açıkça görülebilmektedir. Evrensel insan hakları beyannamesini uygun olarak yaratılan anayasa da farklı olarak sosyal haklar da geniş yer bulmuştur. Anayasa kişi

dokunulmazlığı, özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, haberleşme, seyahat ve yerleşme özgürlüğü, din ve vicdan hürriyet, düşünceleri açıklama hürriyeti, bilim ve sanat yapma hürriyeti, basın ve yayın hürriyeti toplantı ve gösteri yapma hürriyeti, dernek kurma, hak arama, kişi güvenliğini sağlama, yargı yoluna başvurma cezaların yasallığı ve şahsiliği mülkiyet hakkı çalışma ve sözleşme hakkı kişi güvenliği gibi hakları tek tek saymış bu haklar karşısında devletin görevinin de bunlara karışmama olduğu belirtilmiştir.1961 Anayasası'nda 1924 Anayasası'ndan farklı olarak” her Türk” ifadesi terk edilmiş “herkes” sözcüğü ile bu haklardan bahsedilmiştir. Böylece yurttaşlık bağı olsun olmasın her insanın belli haklara sahip olduğu kabul edilmiştir. Ancak madde 13'de “Bu kısımda gösterilen hak ve hürriyetlerin yabancılar için milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlandırılabilir.” ibaresi eklenmiştir.

Bu anayasa da sosyal haklara da geniş olarak yer verilmiştir ve devlete bu hakları korumak ve bireylerin kullanabilmesi için önlemler almak gibi görevler yüklenerek bu haklar karşısında devletin konumu belirtilmiştir. İş hakkı, uygun ve sağlıklı koşullarda çalışma hakkı, dinlenme hakkı, adil ücret, sosyal güvenlik, sağlık, öğrenim görme hakkı bu haklardan bazılarıdır. Son olarak katılma hakları ya da aktif statü hakları denen hak ve özgürlükler de 1961 Anayasası'nda yerini bulmuştur Fakat bunlar klasik ve sosyal haklardan farklı olarak sadece yurttaşa tanınmıştır. Yurttaşlık seçme seçilme siyasal parti kurma ve bunlarla çalışma kamu hizmetlerine gitme yurt savunmasına katılma, dilekçe hakları gibi haklar 1961 Anayasası'nda yer alan siyasi haklardır bu anayasanın getirdiği klasik, sosyal, siyasal hak ve özgürlükler listesi oldukça dolgundur. Daha önceki anayasada bu hakları tek tek sayarak yasallaştırmış oluyordu ancak bu anayasa her maddede oldukça ayrıntılı ve tanım ve güvenceler kullanmıştır. Örneğin basın ve yayın ile ilgili koruyucu hükümlerini çokluğu toplantı dernek kurma, siyasal partiye katılma veya kurma, sendika hakkı gibi kolektif özgürlüklerin sadece bildirim yoluyla kullanılmasına olanak tanınması bunlara birer örnektir. Elbette anayasa özel durumlarda bu hakların sınırlandırılması öngörmüştür ancak bu sınırlandırmaya da belirli sınırlar getirmiştir. Şu 4 Kural esas alınmıştır;

- Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olmalıdır.
- Anayasanın öngördüğü sebeplere dayanmalıdır.
- Kanunla yapılmalı ve idareye bırakılmamalıdır.
- Hak ve özgürlüklerin özüne dokunulmamalıdır.

Fakat 1961 Anayasası'nın şöyle bir problemi vardır, anayasanın sınırlandırıldığı ve özel durumların hangi durumlar olabileceği anlatılmamıştır. Bu anayasanın bir diğer kusuru da sosyal haklara bir sınır çizmesi ancak bu sınırı belirsiz hale getirmesidir. Anayasanın 53.

maddesi şöyle der; “Devlet bu bölümde belirtilen iktisadi ve sosyal amaçlara ulaşmak ödevlerini ancak iktisadi gelişme ve mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.” Bu muğlâk ifade devlete bu hakları vermek veya vermeme konusunda rahat bir hareket alanı bırakmıştır (Tanör, 2017: 382-383). Bu anayasa ile ilgili bir diğer ilginç nokta ise şudur; kendisinden çok daha sonraki bir dönemde evrensel literatüre giren üçüncü kuşak hakları da bazılarında yer verilmiştir, kıyıların ormanların korunması toprağın korunması gibi gelişme ve çevre hakları henüz dünyada yayılmamışken 1961 Anayasası'nda yer bulmuştur. 1961 anayasası insan haklarına dayalı demokratik ve sosyal hukuk devleti ilkesinin Türk yönetim kültürüne yerleşmesini sağlamıştır.

Ne var ki bütün bu olumlu gelişmelere rağmen anayasadaki hak ve özgürlüklerim ömrü pek de uzun olmamıştır. Aslında demokratikleşme sağlanmıştır. Düşünce basın-yayın hürriyeti oturmaya başlamış, sendika ve siyasal parti hareketlerinde büyük canlanma olmuştur. Artık kalkınma, toplumsal sınıflar gibi sosyal konular toplumda konuşulmuştur. Ancak bu demokratikleşmenin önünde bir takım siyasal ve askeri sorunları vardır. Öncelikle soğuk savaş ve onun getirdiği iki kutuplu dünya düzeni tabii Türkiye Cumhuriyeti’ni de etkisi altına almıştır. Bu durum toplumda bir kutuplaşma yaratarak sağ liberaller ve sol sosyalistler şeklinde ayrıma yol açmıştır. Bu bakış açısı kitleleri ayrıştırarak kutuplaştırmıştır. Meclisteki partilerde (özellikle iki büyük parti olan CHP ve Adalet Partisi) oy tabanı kaygısıyla mecliste bir uzlaşmaya yanaşmadığından, gruplar arası gerginlik sokaklara kadar taşınmıştır.

Askeri engel ise çok daha ciddidir. Zira müdahaleyi yapan ve anayasayı oluşturan asker, kendini yeni düzenin bekçisi ve denetçisi olarak görmektedir. O kadar ki hemen müdahaleden sonra yapılan özgür seçimlerden sağ kanat galip çıkmasına rağmen hükümetin kurulmasına ve cumhurbaşkanının seçilmesine bile müdahale etmiştir. Nitekim 1971’de tekrar bir muhtıra yayınlanmasına karar verildi ve devlet bunun üstüne iki askeri müdahale tehlikesi daha atlattı. 12 Mart 1971’de yayınlanan muhtıra anayasada değişiklikler yapılmasını dayatmıştır. 1971 ve 1973 yılları arasında anayasa birçok değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikler ise yeni anayasanın en geniş kapsama sahip olduğu yurttaş hak ve özgürlüklerini derinden etkilemiştir. Bu değişiklikler temel olarak, devlet iktidarının yeniden düzenlenmesi ve temel hak ve özgürlüklerin yeniden düzenlenmesini kapsamıştır. Anayasa değişikliği ile hak ve özgürlükleri sınırlı olma sebepleri çoğaltılmıştır, devletin ülkesi ve milletin bütünlüğü gibi yuvarlak ifadelerle sınırlamaları daha da geniş hale getirilmiştir. Daha önce sınırlanması izin verilmeyen özgürlüklerde sınırlanması mümkün hale, kişisel özgürlüklerin temel direği olan kişisel güvenlik kısıtlanmış, kişilerin ödev ve yükümlülükleri genişletilmiş, ilan edilme koşulları yumuşatılmıştır. Bazı sosyal kesimlerin bazı hak ve özgürlüklerden yararlanmasının

önüne set çekilmiştir. Örneğin memurların sendika kurabilmeleri üniversite öğretim üyelerinin veya yardımcılarının siyasi partilere üye olmaları yasaklanmıştır. Yargısal güvenceler gevşemiştir. Örneğin hak ve özgürlüklerin münferit durumlarda sınırlandırılması için gereken yargıç izninden uzaklaşmıştır, yetkili makamlardan izin alabilme kuralı getirilmiş, gözaltı süreleri uzatılmıştır.

3.5. Türkiye’de Neo-Liberalizm Etkileri ve 1982 Anayasası

3.5.1. Türkiye’nin Neo-Liberal Dönüşümü

Türkiye’de merkez sağ biçiminde ifade edilen liberal-muhafazakâr siyasetin sosyolojik temellerini, muhafazakârlık, din, milliyetçilik ve liberalizm meydana getirmektedir. Türkiye sağının dayandığı bu değerler, DP’nin iktidara gelmesi ile birlikte bir kimlik özelliği kazanmaya başlamıştır (Uluç, 2014:113). Fakat 1960’daki darbeden sonra Demokrat Parti’nin politikalarının hepsinden geri dönüldüğü gibi liberalizm politikasından da geri dönüş yaşanmıştır. Tam anlamıyla bir devletçilik yapısı söz konusu olmasa da, etkin bir liberalizm de ortaya konmamıştır. Genelde 70’lerin sonuna kadar da ithal ikameci, devletçi politikalar izlenmiştir. Ancak Süleyman Demirel ve partisi hükümeti daha sanayi yanlısı bir tarafa çekmek istemiştir. Bu sebeple 14 Ekim 1974’de iktidara gelen Adalet Partisi daha liberal politikalar izlemek adına 24 Ocak 1980’de “24 Ocak Ekonomik Kararlarını” almıştır. 24 Ocak kararları, ekonomide köklü dönüşümü gerçekleştirecek bir dizi yapısal reformlar içermektedir. Bu programa göre; Türk Lirası yabancı paralara karşı devalüe edildikten sonra kontrollü bir şekilde serbest bırakılacak, ithalat serbest bırakılırken, ihracat teşviklerle özendirilecek, piyasa arz ve talep güçlerine bırakılacak ve birçok maldaki kamu sübvansiyonları kaldırılacak, faiz oranları piyasa koşullarına bırakılacak, ekonomide kamu kesiminin ağırlığı azaltılacaktır. Ekonomide alınan bu yeni kararlar liberal politikaların bütün dünyada tekrar gündeme geldiği bir dönemde ortaya çıkmıştır. Yani dünyada yükselen neo-liberalizm etkileri Türkiye’de görülmüştür.

24 Ocak kararlarından 8 ay kadar sonra askerler yönetime el koydu. Demokratik siyaset kurumları tasfiye edilirken, 21 Eylül 1980’de Bülent Ulusu yeni bir askeri hükümet kurdu ve bu hükümette 24 Ocak kararlarının mimari Turgut Özal’da ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcı yardımcılığı görevini üstlenmiştir. Turgut Özal askere 24 Ocak kararlarının uygulanmasının ekonomi için faydalı olacağını belirttikten hemen sonra, kendisine ekonomi alanında tam bir teknokratik yetki tanınmıştır. Yani ülkenin ekonomik sorunlarını halletmek konusunda alacağı kararlar da serbesttir. 24 Ocak kararları zaten Türkiye’nin kapitalistleşmesini ve dünyadaki diğer ekonomilerle birleşmesini amaçlamıştır.

Askerin istediği de aşağı yukarı budur. 1983 yılında başbakan olduktan sonra da Özal Türkiye'de neo-liberal tutumu devam ettirmiş, iktidarı boyunca özelleştirmeleri artırmış ve sermaye sahiplerini desteklemiştir (Bora, 2017: 550). 1980 sonrasında ekonomi piyasa fikri siyasi yönetim üzerinde daha önce hiç olmadığı kadar belirleyici olmuştur. Türkiye'de Devlet toplum ilişkilerini belirleyen otoriter devletçi gelenek ile 1980 sonrasında özgür liberal dönüşüm arasındaki bağlantı oldukça farklıdır. 1980 sonrasında oluşan Devlet toplum ve devlet ekonomi ilişkileri, ciddi hegonomik kriz eğilimlerini harekete geçirmiştir. Zira bu neo-liberal döneme geçişte piyasa toplumu bizzat devlet müdahalesi ile hatta devlet zoruyla kurulmaya başlanmıştır. Sonuçta ekonomi neo-liberal doğrultuda yapılandırma girişimi siyasi egemenler ile sermaye çevreleri arasında organik ilişkiler kurulmasına yol açmıştır. Devletin ekonomi ve toplama müdahalesi azalmamış, tersine son derece merkezileşmiş, kişiselleşmiş, siyasallaşmış ve büyümüştür. Bu da Türkiye'deki neo-liberal yapının ne derece çelişkili olduğunu gösterir (Özkazanç,2005:638-640). Sosyal haklarda görülen gerilemeler ise “hayırseverlik” ile ikame edilmiştir. Halk arasında “Fakir Fukara Fonu” ya da “Fak Fuk Fon” olarak tabir edilen “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu” çıkarılmıştır. Bu kanun sosyal yardım alanında yer almakla beraber, sosyal adalet kavramına yaptığı atflar, yurttaşlık ile bağlantılı değildir.

Kanunun açıklanan gerekçesinde Türk Vakıf hayatının canlandırılmak istendiği ve orta sınıfın altındaki sosyal güvenlikten mahrum kişilere devletin yanı sıra hayırsever vatandaşların da destek olmasının istendiği açıkça belirtilmiştir(Buğra,2016:204-205). Böylece sosyal yardımlar vatandaşa bir hak değil bir lütuf olarak sunulmuştur.

3.5.2. 1982 Anayasası

1982 Anayasası ortaya yeni bir askeri darbe ile ortaya çıkmıştır. Bu askeri darbenin sebepleri 1960 ve 1971 askeri müdahalelerini ortaya koyan sebeplerin aşağı yukarı aynıdır. Doğruluğu tartışmalı olmakla beraber, 1980 darbesi için gösterilen resmi sebepler anlaşmayan siyasilerin yarattığı kutuplaşmanın sokağa taşmış olması, şiddet içeren ve toplumun güvenliğini tehdit eden eylemlere dönüşmüş olması sunulan gerekçelerdir. Son olarak meclis aylar süren denemelere rağmen uzlaşamayarak cumhurbaşkanını seçememesi 12 Eylül 1980 darbesinin gerekçesi olmuştur (Ahmad,2008:216).12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra 1961 Anayasası'nın ülke için fazla liberal olduğu ve ülkeyi askeri darbeye getiren süreçte etkisinin bulunduğu gerekçesiyle yeni bir anayasa hazırlanmıştır (Şentürk,2008:37). Yeni anayasa, 61 Anayasası'nda olduğu gibi çok yönlü bir anayasa olmak yerine askerlerin seçtiği muhalif olmayan siyasetçiler ve muhalif olmayan siyaset bilimciler tarafından yapılmıştır.

Devlet yönetimi yetkileri kendisinde toplayan Milli Güvenlik Konseyi tarafından tutuklanmıştır. Anayasanın yürürlükte olmadığı bu süreçte de yönetimi ele almıştır. Konsey başkanı aynı zamanda devlet başkanı kabul edilmiştir. Bu şartlar altında yapılan yeni anayasa Türkiye Cumhuriyeti'nin en ayrıntılı Anayasası olarak Türk anayasacılık tarihine geçmiştir. Bu anayasa Aslında 1961 anayasasına karşı yapılmış bir tepki Anayasası'dır. Onun verdiği çoğu hakkı geri almıştır. Bu anayasa döneminin ruhunu yansıtır.

1982 Anayasası, anayasacılık kavramının gerektirdiği gibi bireyi devletin üstün otoritesi karşısında korumaya odaklanan bir ruhla hazırlanmamıştır. Tam aksine, bu Anayasa, aşındığı düşünülen devlet otoritesini güçlendirmek ve bu otoriteyi özgürlükler karşısında korumak niyetiyle hazırlanmıştır. 1982 Anayasası, klasik haklar, siyasal haklar ve sosyal hakları, uluslar arası sözleşmelere paralel bir çerçevede düzenlemiş olmakla birlikte, hürriyetlere yaklaşımı ve getirdiği sınırlamalar itibariyle, hürriyet-otorite dengesinde otoriteden yana olmuştur. 1982 Anayasasında devlet sözcüğünün 154 kez, vatandaş sözcüğünün ise yalnızca 17 kez Anayasada geçiyor olması bunun işareti olabilir (Ulutaş,2014:94). 1982 Anayasasının neo- liberal yapısı mülkiyetle ilgili maddesinde açıkça görülür. 1961 anayasası mülkiyet ve miras hakkını sosyal ve iktisadi haklar kısmında ele almıştır. 1982 Anayasasında ise bu hakları kişi hak ve özgürlüklerinde yani temel haklar kısmına almıştır. 1961 Anayasası'nda bu hak kamu yararına sınırlandırılabilirken, 1982 Anayasasında sınırlandırılmamıştır. Buradan hareketle 1982 Anayasası'nda neo-liberal etkiler göze çarpabilir. Zira 1961 Anayasası bu hakkı kişinin en gerekli hakkı olarak görmezken, 1982 Anayasası bu hakkı “devletten önce de var olan bir gerçek” olarak niteleyerek bu hak ile ekonomik sistem tercihi arasında doğrudan ilişki kurmuştur (Kaboğlu,1999:281).

1982 Anayasası maddelerinde insan haklarına dayalı devlet yerine insan haklarına saygılı devlet ifadesini kullanmıştır. Bir önceki anayasada geçen insan haklarına dayalı devlet ibaresi insan haklarının dışına çıkmayı engellerken, insan haklarına saygılı ifadesi saygı çerçevesinin dışına çıkabileceği şeklinde anlaşılabilir.

80 darbesinin etkilerini 1982 Anayasası'nda görmek oldukça mümkündür. Bu anayasanın siyasal felsefesi incelendiğinde merkezine bireyi değil devleti aldığı açıkça görülmektedir. 1982 Anayasası'nda 1924 anayasasındaki doğal haklar anlayışı ya da 1961 anayasasındaki insan hakları anlayışı yer bulmamıştır. Anayasadan şöyle bir sonuç çıkar; Türk vatandaşı evrensel insan haklarından ya da doğal haklardan değil bu anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden yararlanır. Yeni anayasadaki Türk yurttaşı, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde insan haklarına saygılı olmak zorundadır. Anayasada hiçbir kişi ya da kuruluşun anayasada gösterilen hürriyeti demokrasi ve bunun icatları ile

belirlenmiş hukuk düzeni dışında çıkamayacağı belirtilir. Yani üstünlük evrensel ilkelerde ya da genel olarak hukukta değil sadece anayasadadır. Anayasa genel ve siyasal felsefesini ortaya koyduğu başlangıç bölümünde hürriyeti demokrasi anlayışını haber verir. Bireyin, dolayısıyla toplumun, düşünsel, ideolojik, kültürel, siyasal, hatta psikolojik bütün faaliyetleri incelenmiştir. Bu yeni anayasada Türk vatandaşının onurlu bir hayat sürme, maddi manevi varlığını bu yönde geliştirme ve anayasadaki hak ve hürriyetlerden yararlanabilmesi de milli kültür çerçevesi içinde kalınması şartına bağlıdır. Anayasanın başlangıç bölümünde anlatılan bütün bu durumlardan anlıyoruz ki yeni anayasa hürriyeti demokrasi anlayışını kendisi ile özleştirip, bunun dışında her türlü yorumu kesinlikle yasaklamıştır. Anayasanın devlet-birey, devlet-toplum ve toplum-birey ilişkilerinin hepsinde devleti toplumunda bireyin de üzerine tuttuğu açıkça görülmektedir (Tanör,1994:132-133).

Anayasanın temel hak ve özgürlüklerle ilgili düzenlemeleri yukarıda anlattığımız çerçeveye uygun bir yapıdadır. Yeni anayasa 13. maddede özgürlüklere genelde sınırlama kuralı getirmiştir ve bu maddede yer alan sınırlama sebepleri temel hak ve hürriyetlerin tümü için geçerlidir. Bu durum 1982 devrinde sınırlamaları kural, özgürlükleri istisna durumuna getirmiştir. Temel hak ve özgürlükler zaten kendi özel sınırlama sebepleri ile de sınırlandırıldığından artık hak ve özgürlüklere hiçbir esneklik bırakılmamıştır yine bu anayasada Temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılması durumunda genel bir yasaklama ve yaptırım yapılabileceği belirtilmiştir. Bu muğlak ifadeyle de özgürlüğün sınırları iyice daraltılmış ve her an ortadan kaldırılabilir duruma gelmiştir (Tanör,1994:135). 1961 Anayasası'nda özgürlüklerinin güvencesi sayılan temel hak ve özgürlüklerin özüne dokunulmadan sınırlama yapılması ilkesine 1982 Anayasası'nda yer verilmemiştir. Ayrıca temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması yetkisi yargının ile beraber idarenin de yetkisine verilmiştir. Gecikmesinde sakınca bulunan hallerde idarenin de bu özgürlükleri kısıtlayabileceği belirtilmiştir. Ancak bu durum bir süre sonra kişisel ve kolektif hakları sınırlandırmak için kullanılmıştır. 1982 anayasasının döneminde İnsanlar toplantı, dernek, görev ve benzeri başka haklardan yararlanamaz olmuşlardır.

Bu dönemde hak ve özgürlüklerin durumunu inceleyecek olursak 1982 Anayasası hak ve özgürlüklerle ilgili oldukça uzun bir metin hazırlamıştır. Ancak listenin sayıca dolgunluğu yeni güvenceler getirilmek istemesinden değil hak ve özgürlükleri ne şekilde kısıtlanabileceğinin ayrıntılı açıklanması yüzündendir (Tanör,1994:138). Kişi özgürlüğü, güvenliği, özel hayatın gizliliği konut dokunulmazlığı haberleşme hürriyeti gibi özgürlükler artık yargıcın, idarenin ve kolluk güçlerinin istediği zaman bireylerin elinden alabileceği birer hak olmuştur. Düşüncüyü açıklama özgürlüğü yasayla sınırlanmıştır. Düşünce suçları kavramı

yaratılmıştır. Bilim ve sanat özgürlüğü kısıtlanmış basın özgürlüğü engellenmiştir. Basında yapılacak yayınların ön denetime tabi tutulmasının önü açılmıştır. 1982 Anayasası özellikle topluca kullanılan kolektif hak ve özgürlüklere karşı özellikle duyarlıdır. Toplantı ve gösteri yürüyüşü, dernek kurma hakkı ve benzeri gibi toplu çalışma ve eylem biçimlerine getirilen aşırı ve yeni kısıtlamalar bunu göstermektedir. İdareye bu eylemleri müdahale etme ve durdurma yetkisi vermiştir. Toplu olarak dilekçe verme hakkı kaldırılmıştır. Aynı şekilde bu anayasada kolektif sosyal haklarda daralmıştır. Sendika, grev, toplu sözleşme söz konusu olduğunda kısıtlamalar çok daha ileri boyutlara ulaşmaktadır. Grev yasaklanırken lokavt anayasal haklarının içinde kalmaya devam etmiştir (Tanör,1994:140-41).Son olarak 1982 Anayasası siyasal hakları da daraltmıştır Dernek, sendika, kooperatif, vakıf kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları gibi tüzel kişiliklere siyasal faaliyet yasaklanmıştır, siyasi partilerin yurt dışında kadın ve gençlik kolları vakıf dernek sendika meslek kuruluşlarıyla siyasal ilişki ve işbirliği içinde olmaları yasaklanmıştır bu dönemde bazı siyasetçiler içinde siyasal faaliyet yasağı getirilmiş olması, belirli yurttaşların siyasal haklarının doğrudan elinden alınmasının birer örneğidir.

1982 Anayasası'nın bu kararları Türkiye'de sosyal ve siyasal hakların gerilemeye, medeni hakların ise kısıtlanmaya başladığı bir süreci başlatmıştır.

3.5.3. 1982 Anayasası'nda Değişiklikler

1982 Anayasası kabul edildiğinden beri, temel hak ve özgürlüklerle birçok değişiklik olmuştur. Temel hak ve özgürlükler ilk başta kamu yararı, kamu düzeni, genel asayiş genel ahlak gibi ucu açık durumlarda sınırlandırılabilirken, 2001 de yapılan değişiklikle ancak kanunla sınırlandırılabilceği belirtilmiştir.Temel hak ve hürriyetlerin yeni bir devlet düzeni kurmak için kullanılması yasakken, 2001 de yapılan değişiklikle, demokratik ve laik Cumhuriyeti ortadan kaldırmak için kumlanılamaz şeklinde değiştirilmiştir. 2004 yılında yapılan değişiklikle ölüm cezası infazı hükmü de kaldırılmıştır. Kişi hürriyeti ve güvenliği ile ilgili bölüme 2001 yılında kişilerin 48 saat içinde hâkim karşısına çıkarılması ve tutuklandığının yakınlarına bildirilmesi hükmü eklenmiştir. Özel hayat gizliliği, konut dokunulmazlığı, üst arama ve haberleşme hürriyeti ancak hâkim kararıyla kısıtlanabileceği, yetkili mercii tarafından kısıtlansa da, hâkimin 48 saat içinde onayı gerektiği belirtilir. Vatandaşın yurt dışına çıkması ancak soruşturma ve kovuşturma durumunda engellenebileceği belirtilmiştir.

Düşünceyi Yayma ve açıklama hürriyeti bölümünde “Düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir kullanılamaz, bu yasağa aykırı yazılı

bayan basılı kağıtlar plaklar ses ve görüntü bantlarıyla diğer anlatım araç ve gereçleri usulüne göre verilmiş hâkim kararı üzerine gecikmesinde sakınca bulunan hallerde kanunla yetkili kılınan mercilerin ile toplatılır, toplatma kararı veren Merci bu kararını 24 saat içinde yetkili hâkime bildirir, hâkim bu uygulamayı 3 gün içinde karara bağlar.” fıkrası çıkarılmış, bunun yerine düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin kullanılmasında uygulanacak şekil şart ve usuller kanunda düzenlenir ibaresi getirilmiştir. Basın ve yayınla ilgili hükümler de yine kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayın yapılamaz ibaresi kaldırılmıştır. Basın araçlarının milli güvenlik aleyhine işlenmiş suçlar da bile suç aleti sayılamayacağı belirtilmiştir. Toplantı ve dernek hürriyetlerin de derneklerin izinle değil bildirimle kurulması değişikliği yapılmıştır, derneklerin kanunun öngördüğü hallerde hâkim kararıyla kapatılabileceği belirtilmiştir. Herkesin önceden izin almadan silahsız ve saldırısız toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına sahip olduğu 1982 anayasasına getirilen değişikliklerdendir.

Sosyal ekonomik hak ve ödevler de ailenin korunması devletin görevi olarak belirtilmiş eğitim öğrenim hakkı ve ödevi olarak ise, her kız ve erkek vatandaş için ilköğrenimin devlet okullarında parasız ve zorunlu olduğu belirtilmiştir. Bireylerin çalışma hakkı ile ilgili hükümlerde ise, işçi ve işverenin ulaşmasını sağlayan görevler devletten alınmış, devlet çalışanların hayat seviyesini yükseltmek çalışma hayatını geliştirmek ve çalışanları korumak çalışmayı desteklemek işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak ve çalışma barışını sağlamak için gerekli tedbirleri alır ibaresi ile değiştirilerek bir anlamda işçi ve işveren arasındaki ilişkileri sendikalara bırakmıştır. Çünkü maddenin ilk halinde işçi ve işveren arasında barış sağlama devlet görevi olarak belirtilmiştir.¹⁸

2001 yılında sendika hakkı düzenlenmiş, toplu iş sözleşmesiyle ilgili bir dönemde bir defa sözleşme yapma şartı kaldırılmıştır. Ve aşağıdaki özellikler eklenmiştir.

“İşçiler ve işverenler, karşılıklı olarak ekonomik ve sosyal durumlarını ve çalışma şartlarını düzenlemek amacıyla toplu iş sözleşmesi yapma hakkına sahiptirler. Toplu iş sözleşmesinin nasıl yapılacağı kanunla düzenlenir. Memurlar ve diğer kamu görevlileri, toplu sözleşme yapma hakkına sahiptirler. Toplu sözleşme yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması halinde taraflar Kamu Görevlileri Hakem Kuruluna başvurabilir. Kamu Görevlileri Hakem Kurulu kararları kesindir ve toplu sözleşme hükmündedir. Toplu sözleşme hakkının kapsamı, istisnaları, toplu sözleşmeden yararlanacaklar, toplu sözleşmenin yapılma şekli, usulü ve yürürlüğü, toplu sözleşme hükümlerinin emeklilere yansıtılması, Kamu Görevlileri Hakem Kurulunun teşkili, çalışma usul ve esasları ile diğer hususlar kanunla düzenlenir.”

¹⁸ Bu maddenin ilk halinde de neo-liberal ekonomi politikalarının etkisi gözlemlenmektedir.

1982 anayasası ilk kabul edildiğinde grev sırasında işçi ve Sendikanın davranışları sonucunda işyerinin uğradığı maddi hasarın giderilmesi Sendikanın sorumluluğundayken 2010 yılında bu sorumluluk kaldırılmıştır. Siyasi amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grev ve lokavtı, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, iş yavaşlatma, verim düşürme ve diğer direnişler ilk anayasada yasakken, bu durum 2010 yılında değiştirilmiştir. Adil ücret sağlanmasında ülkenin ekonomik durumunun yanı sıra çalışanların geçim şartları da göz önünde bulundurulması ibaresi getirilmiştir.

Siyasi hak ve ödevler kısmında oldukça köklü değişiklikler yapılmıştır. Örneğin yurttaşlıkta yabancı erkek ve Türk anneden olan çocuğun vatandaşlığının kanunla düzenlenmesi söz konusuysen, 2001 yılında bu durum değiştirilerek Türk annenin veya Türkbabanın çocuğunun Türk olduğu belirtilmiş, böylece kadın erkek eşitliğine vurgu yapılmıştır. Oy kullanma yaşı ve milletvekili seçilme yaşı 18 yaşına kadar düşürülmüştür.

82 Anayasası'nda siyasi partilere üye ile ilgili oldukça farklı değişiklikler yapılarak (Örneğin yüksek öğretim öğrencilerinin ve yüksek öğretim elemanlarının siyasi partilere üye olma şartları gibi) siyasi haklar da genişletmeye gidilmiştir. Siyasi partileri kapatmak zorlaştırılmıştır. Dilekçe hakkı hem vatandaşları hem de Türkiye'de ikamet eden yabancılara tanınmıştır¹⁹.

Görülebileceği 1982 Anayasası'nda hak ve özgürlüklerde oldukça fazla değişiklik yapılmış olsa da genel anlamda, anayasanın yapısı korunmuştur. Bu yüzden yayınlandığı günden bu yana anayasada özellikle hak ve özgürlükler konusunda aynı tarzın korunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

¹⁹<http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/1982ilkson.pdf> (Erişim Tarihi:01.11.2018)

SONUÇ

Bu tez çalışmasında iki temel konunun üzerinde durulmuştur. İlk olarak Thomas Humphrey Marshall'ın yurttaşlık ve haklar teorisi ayrıntılarıyla incelenmiştir. İkinci olarak da Osmanlı Devleti'nde süreç ve anayasal olarak yurttaşlık ve haklar incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan konu Marshall'ın teorisidir. Yurttaşlığı haklardan ayrı tutmayan Marshall'ın Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar makalesinde üzerinde durduğu iki temel tespit söz konusudur. Birincisi; 18,19 ve 20. Yy.'lerde yurttaşlığın haklara bağlı olarak gelişimi. İkincisi; 20.yy.'da sosyal hak kavramının yurttaşlık üzerindeki etkileri. O halde karşılaştırmayı bu iki başlık üzerinden yapmak en doğrusu olacaktır. Marshall medeni hakların oluşumunun 1688 Şanlı Devrimi'nden itibaren başladığını belirtir. Şanlı devrim İngiliz Haklar Bildirisinin yayınlanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu olaydan itibaren 19. yy sonlarına kadar medeni hakların oluşum dönemidir. Medeni hakları oluşturan unsurlar; bireysel özgürlük, konuşma özgürlüğü, düşünce ve inanç özgürlüğü ve adalet hakkıdır. Adalet hakkı önemi ise Marshall için farklıdır. Çünkü Marshall adalet hakkının bütün diğer hakların garantisi olduğunu düşünmektedir.

19.yy dönemi Marshall'a göre siyasal hakların oluşumunun başladığı dönemdir. Bu dönemde medeni haklar ise aşağı yukarı oluşumunu tamamlamış ve günümüzdeki haline evrilmiş ve yurttaşlık anlayışı artık her kesimi kapsayacak şekilde yayılmıştır. 19.yy'da ortaya çıkan Reform yasası Marshall için siyasal hakların başlangıcı sayılır. Gerçekten 1832'de çıkan bu yasa oy hakkını oldukça geniş bir kesime yayan atılımların başlangıcı olmuştur. Ancak bu yasaların sadece erkeklere oy kullanma hakkı tanıdığını da unutmamak gerekir.

Siyasal hakların gelişim süreci medeni haklardan farklı olmuştur. Yurttaşlık haklarından bahsedilmeye başlanan 18.yy.'da siyasal haklar herkese verilen yurttaşlık statüsüyle uyumamaktadır. 1832'de yapılan bir yasal düzenleme bu konuda bir iyileşme sağlasa da yeterli olmamıştır. Seçmen sayısı, yetişkin nüfusun ancak beşte biri kadar olmuştur. 1832 yılındaki bu kanun sadece toprak sahiplerine verilen seçme hakkını ciddi anlamda genişletmiştir. Bu durum 19.yy.'da yurttaşlık kurumunun kişilere tam anlamıyla siyasal hak tanımasa da bu yönde bir kapasitesi olduğunu göstermiştir. Bu dönemde siyasal hakların bir yönü bulunmaktadır. 19.yy. toplumu oy kullanma hakkına sahip olanlar ancak burjuva ve toprak sahipleri olabileceğini düşünmektedir. Marshall medeni hakların 18 ve 19. yy.'da kusursuz bir eşitlik sağlanmadığını kabul etmiştir. Bunun nedenini ise sınıfsal önyargıya ve adaletsiz ücret dağılımına bağlamıştır. Bu önyargıların zaman içinde sağduyu

yargı sistemindeki tarafsızlıkla dağıldığını, böylece insancıl eşitliğin toplumun tüm kesimlerine yayıldığına belirtmiştir. Fakat ilginç bir biçimde siyasal hakların gelişiminde bu önyargılar tekrar kendini göstermiştir. Alt sınıflardan gelen insanlar ilk başlarda seçme haklarını kullanmamışlardır. Ayrıca toplumda yerleşik düşünce hükümet mensuplarının ve milletvekillerinin elit, eğitilmiş ve varlıklı insanlardan oluşabileceği şeklindedir. Ancak zamanla bu önyargı da kırıldı. Mali eşitsizlik sorunu ise kanunlarla aşılmıştır. Parlatonun kapısını herkese açmak ve eşitlik sağlamak amacıyla seçim harcamalarına kısıtlama konulmuştur. Avam kamarasına üyelik için mülkiyet şartının kaldırılması ve temsilcilere maaş sağlanmış olması da parlamentoda sınıfsal farkı ortadan kaldırmıştır. Bunlar tamamen bir eşitlik sağlamaya yetmese de temel anlamda bir altyapı sağladı ya da Marshall'ın deyimiyle; yurttaşlık 19. yy'ın sonuna dek toplumsal eşitsizliğin ortadan kaldırılmasına çok az katkıda bulunmuş olsa bile 20.yy'nın eşitlikçi politikaların oluşumuna rehberlik etmiştir. Tabii ki medeni haklar noktasında bu eşitliğin sağlanması daha kolay, siyasal haklarda sağlanmasında çok daha zor olmuştur. Marshall bu hakları, yani yurttaşlığı oluşturan eksenleri açıklarken esas ilgilendiği kanunun yurttaşlığı ve yurttaşlığın oluşturduğu toplumsal eşitsizliği incelemek olduğunu belirtir. 19. yy. üzerinde özellikle durmasının sebebi ise bu dönemde eşitsizliğin en fazla olduğunu dönem olmasıdır. Yurttaşlık toplumun bütün üyelerine verilmiş bir statüdür. Bu statüye sahip olan her birey, haklar ve ödevler çerçevesinde tam bir eşitliğe sahiptir. Fakat yurttaşlık kurumu içerisinde bir tür eşitlik barındırır da kapitalist düzen ister istemez bir toplumsal sınıf yapısı oluşturmaktadır.

İngiltere'de 20.yy.'a gelindiğinde yeni sosyal liberaller, siyasal hakları tamamen ayrı bağımsız bir aşama olarak görmüştür. 1918 yılına gelindiğinde siyasal hakların yapısı da değişmiştir. Artık bütün bireyler ve hatta kadınlar da bu statüye kabul edilerek oy hakkında eşitlik sağlanmıştır. Böylece artık yurttaşlık da her bireyin sahip olduğu bir statü olmuştur. Bu dönemde varlık göstermeye başlayan sosyal hakların temelleri 19.yy.'a kadar dayandırılabilir. Ancak bu dönemde bu haklar yurttaşlığın bir parçası olarak görülmemiştir. 1834 yılında İngiltere'de Yoksulları Koruma Yasası'na yapılan eklemeler aslında yasayı işlemez ve piyasaya müdahale edemez durumuna getirdiğinden yasa artık anlamını yitirmiştir. Sosyal güvenliğe giden süreç kesintiye uğramıştır.

Fakat daha sonra üretim ve eğitim yasalarında da değişiklik yapılması sosyal hakları yeniden gündeme getirmiştir. Buna rağmen yurttaş olarak görülmeyen iki grup kadınlar ve çocuklar bu düzenlemenin dışında tutulmuştur. Öncelikle eğitim hakları sosyal hakların önemli bir parçası haline geldi. Eğitim hakları Marshall'a göre devletin sunduğu en önemli hizmettir. Devlet sosyal haklar alanına çocukları iş yükü ve mahkemelerden koruyarak, ayrıca

eğitim hakkı tanıyarak müdahil olmuştur. 19. yy.'de çocuklar yurttaş sayılmadığından bu müdahalenin yurttaşlık statüsünü etkilemeyeceği düşünülmüştür. Ancak aslında çocuklar geleceğin yetişkin yurttaşları olduğundan eğitim amacı gelecekteki yurttaşların eğitilmesini sağlamaktır. Aynı zamanda yetişkinlere de çocuklarını eğitme hakkı verilmiştir. 19. yy.'de eğitim hem bedava hem de zorunlu hale gelmiştir. Çünkü 19.yy.'de artık anlaşılmıştır ki; siyasal demokrasi eğitilmiş seçmene, endüstriyel üretim ise yine eğitilmiş işgücüne ve teknisyenlere ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle bireyin kendini eğitmesi sadece bireysel bir hak değil, kamusal bir ödevdir. 19. yy.'de temel eğitimin zorunlu hale gelmesi sosyal hakların gelişmesini sağlamış ve 20.yy.'de sosyal haklar yurttaşlığın önemli bir parçası haline gelmiştir. Çünkü bu yüzyılda artık yurttaşların ve toplumsal sınıfların eşitliği toplumun birliği açısından önemli bir hale gelmiştir. II. Dünya Savaşı'nın sonunda son derece perişan durumdaki ekonomilere rağmen sosyal politika önlemleri devreye girmiştir. Sağlık sektörlerinde düzenleme yapıldı, yoksulluk ve aile yardımları ortaya çıkmıştır. 20.yy. başında başlayan sosyal devlet akımı dönemin sonlarına doğru yurttaşlığın önemli bir parçası haline gelmiştir.

Marshall'ın teorisin bir diğer savı toplumsal sınıflar arası ayırmda sosyal hakların rolüdür. Marshall' a göre yurttaşlık kurumu eşitlik amacıyla ortaya çıkmış ama zamanla eşitsizliğin kendisini yaratmıştır. Marshall sosyal hakların toplumsal sınıflar arası farkı kapatmadığına ama azalttığına inanır. Bu farkın azalması da bireylerin yurttaş statüsünü güçlendirir ve devlete olan bağlılıkları da kan bağından (milliyetçilikten) farklı bir hal alarak artar. Teorisinin son savı ise bu hakların artık kimseden geri alınamayacağıdır.

Medeni haklar, siyasal haklar ve sosyal haklar. Bu üç eksen birbirini takip eden süreçler olarak ilerler ve zamanla iç içe geçmiştir. Artık birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturur. Bu hakların oluşum süreçleri geriye çevrilemez. Kazanılmış olan bu haklar artık toplumda yok sayılamaz.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Türkiye'de ki yurttaşlık ve hakların gelişiminin incelemesi anayasal belgeler üzerinden yapılmıştır. Bu 17.ve 18. yy.'da bakıldığında henüz Osmanlı'da olan gelişmelere bakacak olursak henüz hiçbir hak ve yurttaşlık oluşumu görülmemiştir. Ancak bu dönem savaşlarından istediği sonuçları alamayan Osmanlı Devleti Avrupa'daki askeri ve mali üstünlüğü fark etmiş ve bu ülkeleri örnek alarak gelişmek istendiğinden topraklarına Avrupalı uzmanları çağırmıştır. 18.yy. sonlarında reform dönemini başlatan III. Selim ise Avrupa'da elçilikler açmıştır. Bu durum da; sosyal etkilenmelerin de yolunu açmıştır. 18.yy. da ve öncesinde Osmanlı'da var olan tek hak adalet hakkıdır. Zira

İslam ve Türk kültüründe adalet ve adil devlet olma geleneği zaten vardı ve imparatorlukta farklı kültürleri bir arada tutan şey de bu adil düzenin varlığıydı.

Osmanlı toplumu da çalışma içerisinde medeni haklar dönemi kategorisinde tanımlananın dönemde büyük bir değişim içerine girmiştir. Bu dönemde Türk topraklarında medeni hakların inşasına dayanan yenilikler yapılmaya başlanmıştır. II. Mahmut döneminde bu konuda önemli reformlar yapılmıştır. Henüz yurttaşlık olgusu tam olarak oturmasa da idare ve halk arasında düzenlenen bazı ilişkiler en azından eşitlik ve hak fikrinin oluşmaya başladığına işaret eder. Mülkiyet ve miras hakkı güvenceye alınmıştır. Kanunsuz ceza verme ve keyfi cezalar kaldırılmıştır. Uyruklar arasında din ve mezhep ayrımı yapılması yasaklandığından din ve vicdan özgürlüğü ve eşitlik gibi hakların gözetildiği düşünülebilir. Hemen akabinde Tanzimat Fermanı yayınlanarak toplum bireylerine temel haklar verilmek istenmiştir. Bu ferman ve sonrasında gelen tamamlayıcı Islahat fermanı toplumda ceza adaletini sağladı, kölelik yasaklandı, din ve vicdan özgürlükleri konusunda düzeltme ve iyileştirmeler yapıldı. Kamu hizmetlerine alınmada Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar arasında eşitlik sağlandı. Vergilendirmede Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar arasında eşitlik sağlandı ve vergilendirmede servete göre oranlama yapılarak adalet sağlandı. O dönemde Osmanlı'da en önemli toplumsal sınıf bu iki grup olduğundan bu denemeler eşitlik sağlama açısından önemli bir adımdı. Ama esas amaç imparatorluğun karma millet yapısını dünyada var olan ulusçuluk akımlarına karşı korumaktı.

Fermanların ilanının üzerinden 40 yıl kadar bir süre bile geçmeden meşrutiyet ilan edilmiştir. Osmanlı topraklarında siyasal haklara da oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde halk doğrudan meclis seçiminde oy kullanamıyordu ancak, meclis seçimi öncesinde yapılan oy kullanacakları belirleme seçiminde yine de kadınlar hariç herkesin oy kullanma hakkı bulunmaktadır. Bu nedenle oy hakkının sorunsuzca bütün topluma yayıldığını söylemek mümkündür. Bu durumun İngiltere'de ve diğer Avrupa devletlerinde olduğu gibi aşamalı olarak gerçekleşmemesinin aslında basit bir sebebi vardır. Osmanlı Devleti sanayi devrimi aşamasını yaşamamıştır. Öncesinde güçlü bir ticaret ekonomisi olmadığı için bu devlette zenginleşen bir burjuva sınıfı oluşmamış, haliyle yönetime ortak olmak isteyen bir toplumsal sınıf ortaya çıkmamıştır. Osmanlı'da hayata geçirilen bu yeniliklerin temel sebebi piyasa yapısı ve kapitalist düzen değil, imparatorluğun çok uluslu yapısını bir arada tutmaya çalışmaktır. Bu yüzden de parlamento oluşumu toplumsal kaynaklı taleplerle değil tepeden gelen müdahalelerle oluşturulmuştur. Bu oluşumda taban hareketi sayılabilecek tek grup Genç Osmanlılar ise sadece iyi eğitim almış, ülke meseleleriyle ve dış dünyada yaşananlarla ilgilenen, vatansever kimlikle tanımlanan aydınlardan oluşmaktadır.

Meşrutî yönetime geçişin ana unsurlarından olan Kanunuesasi bireysel hakları tanımış, yurttaşlığı kanunlaştırmış, basın hürriyeti getirerek düşünce özgürlüğünü sağlamış, inanç özgürlüğünün yolunu açmıştır. Aynı zamanda mülkiyet hakları ve sözleşme hakları sağlanmış ve adalet hakkı da yargıç güvencesi ve işkence yasağı ile güvence altına alınmıştır. Ayrıca anayasada eğitim hakkına da yer verilerek sosyal haklar konusunda bir adım atılmıştır. Fakat 19.yy.'ın sonunda monarşinin müdahalesiyle meşrutî yönetim rafa kaldırılmasıyla hak ve özgürlükler ile yurttaşlık kurumunda yeniden gerileme yaşanmaya başlamıştır.

20.yy. Türk topraklarında her açıdan çalkantılı bir dönemdir. Yüzyılın başında meşrutî yönetim yeniden getirilerek önemli bir adım atılmış yeniden yürürlüğe konulup temel haklar ve siyasal haklar genişletilmiştir. Fakat temel haklar ve siyasal haklar daha olgunlaşmadan Osmanlı topraklarında savaş çıkmıştır. Öncelikle Balkanlarda başlayıp (Bu savaşlar Meşrutîyetin askıya alınmasının bahanesi de olmuştur.) daha sonra I. Dünya Savaşı ile devam eden, sonunda Türklerin İstiklal Savaşı haline gelen ve neredeyse 10 yıl süren bu savaş dönemi, temel hak ve özgürlükler açısından durgunluğa, siyasal haklar açısından gerilemeye yol açmıştır. Zira bu on yıllık savaş döneminde hayati olan şey hak ve özgürlüklerin durumundan ziyade yurttaşların yaşayacağı toprakların varlığını korumaktır. Savaş sonunda Osmanlı Devleti resmi olarak ortadan kaldırılmış, monarşi yönetimine tamamen son verilmiştir. Cumhuriyet yönetimine geçiş yapılmıştır. Yeni yönetim yapısını düzenlemek için tamamen yeni bir anayasa hazırlanmış ve yürürlüğe konmuştur. 1924 yılında yayınlanan bu yeni anayasada yurttaşın temel hakları vurgulanmış bu temel haklarının sınırının bir başka yurttaşın haklarının başlangıcı olduğu açıkça belirtilmiştir. Bireylere klasik liberal hakların hemen hepsi tanınmıştır. Siyasal haklar ise sadece erkeklere tanınmış ancak anayasanın oluşum sürecinde kadınlar da bu hakların tanınması ciddi anlamda tartışılmıştır. Yeni bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin esaslarını belirleyen bu anayasa sosyal haklara fazla yer vermemiştir. Zira bu dönemde (her ne kadar ilk ekonomik gelişim programı devletçi olsa da) bütün dünyadaki liberal akımlar yasa koyucuları da etkilemiştir. Ancak yine de eğitim hakkının anayasada yer bulduğuna dikkat çekmek gerekir. Bunun sebebi yeni ülkeyi kuranların eğitim sisteminin devletin geleceği üzerindeki önemine inanmaktaydılar.

Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulduktan sonra ilk demokratikleşme adımları 40'lı yıllarda başladı. 1945'de çok partili hayata geçilmiştir. Muhalafet partisi olan DP iktidara geldiğinde daha liberal politikalara geçiş yapılmıştır. Bu dönemde ekonomide büyüme sağlanırken, sosyal yapıda bir soruna yol açmıştır. Sermaye sahipleri ve toprak sahipleri zenginleşirken orta sınıflar (aydınlar, memurlar, askerler ve işçiler) fakirleşmiştir. Durumdan duyulan rahatsızlık bir süre sonra Türkiye'de bir askeri darbeye ve yeni bir anayasa

yapılmasına yol açmıştır. 1961 Anayasası'nda 1924 Anayasası'nın yarattığı temel hak ve özgürlükler ilkesine bağlı kalınmıştır. Yani Marshall'ın deyişiyle “medeni haklar” mevcut anayasanın içinde yine vardır. Siyasal haklar da bu anayasada varlığını korumuştur ama en önemli yenilik sosyal hakların bu anayasaya eklenmiş olmasıdır. Sosyal haklar bu anayasanın içinde özellikle çok geniş ayrıntılı ve özgürlükçü bir yer tutmuştur. 1960'tan 1971 yılına kadar Türkiye'nin etkili bir sosyal haklar deneyimi olmuştur.

Ancak bir süre sonra başka bir askeri müdahale dönemi kesintiye uğrattı sosyal haklara yeniden kısıtlamalar getirilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde sosyal haklar dönemi başlığında da anlatıldığı gibi değişiklikler temel olarak, devlet iktidarının yeniden düzenlenmesi ve temel hak ve özgürlüklerin yeniden düzenlenmesini kapsamıştır. Anayasa değişikliği ile hak ve özgürlükleri sınırlı olma sebepleri çoğaltılmıştır, devletin ülkesi ve milletin bütünlüğü gibi yuvarlak ifadelerle sınırlamaları daha da geniş hale getirilmiştir. 1971 yılında yapılan müdahale siyasi bunalımı aşmaya yetmeyince 10 yıl kadar sonra bir askeri darbe daha yaşanmıştır. Bütün dünyada neo-liberalizmin yükseldiği sırada yapılan bu darbe Türkiye’de haklara bağlı yurttaşlık ekseninde Marshall’ın iddiasının oldukça tersine bir sonuç yaratmıştır. Marshall’ın tersine çevrilemez olarak gördüğü haklara bağlı yurttaşlık eksenini bir anda tersine dönmüştür. Yurttaşların elinde siyasal ve sosyal haklarının neredeyse tamamı alınmış, Marshall’ın medeni haklar kategorisinde ele aldığı temel hak ve özgürlüklerin ise tamamının yakını kısıtlanmıştır.

T.H.Marshall’ın teorisi Türkiye’ye uygulandığında benzer yönlerinde farklı yönlerinde olduğu savunulabilir. Marshall’ın dediği gibi Türkiye’de de yurttaşlık üç ekseninde gelişim göstermiştir. Medeni haklar, siyasal haklar ve sosyal haklar. Marshall ‘ın son derece önemseydiği Adalet Hakkı ise Türkiye örneğinde yurttaşlıktan bile eskidir. Ancak zamanla yaşadığı bozulmalar Türkiye örneğinde de giderilmeye çalışılmıştır. Eğitim hakkı da yine aynı şekilde önemsenmiştir. Her bir ilerlemede de eğitilmiş yeni nesil yurttaşların bilinçli ve haklarının farkında olduğu gözlemlenmiştir. Tezin 3. Bölümünde dikkat çekildiği gibi iyi eğitim almış olan Genç Türkler, Jön Türkler, İTC gibi gruplar yurttaşlık ve haklar konusunda yeni adımların oluşmasını sağlayan kamuoyunu az da olsa oluşturmuşlardır. Buna rağmen Türkiye örneğinde çok geniş tabanlı bir yurttaşlık talebi söz konusu değildir. Türkiye’de yurttaşlık ve haklar konusunda yola çıkıldığı ilk günlerden beri yenilikler ve haklar tabandan istenen bir olgu değil, tepeden dayatılan bir yapı olmuştur. Bu nedenle de verilen haklar geri alındığında tepkiler her zaman daha az olmuş ya da hiç olmamıştır. Kültüründeki toplumcu anlayış ve devlete biat alışkanlığı tepkilerin önünü kesmiştir. 1961 Anayasası ile ortaya çıkan sosyal haklar dönemine kadar Marshall’ın teorisi ve Türkiye örneği paralel ilerlemiştir. Ancak

1982 Anayasası'nın ilanı bu gidişi durdurmuştur. Görülmektedir ki, hakların tavandan tabana doğru bir etkiyle oluştuğu toplumlarda hakların gelişim eksenini farklı sonuçlar doğurabilir.

Son olarak Marshall'ın yurttaşlık kurumunun yarattığı toplumsal eşitsizliğin giderilmesinin haklarla olacağı savı Türkiye'de incelendiğinde yine bir farklılık göze çarpmaktadır. 17. ve 18. yy. 'da Türk toplumu henüz kapitalistleşmiş bir toplumdur. Monarşi ve kul ayrımı ise Avrupa'dakinden oldukça farklı olduğundan alışmış bir sınıf yapısı yoktu. O dönem halkını sınıf olarak ayıran tek şey etnik ve dinsel farklılıklarıydı. Bu noktada 18. yy. da ortaya çıkan milliyetçi akımların önünü kesmek için Türk aydınları da Marshall ile benzer teoriyi savunmuştu. Eğer hakları verilirse devlete bağlılıkları artacaktı. Art arda gelen anayasal düzenlemeler bize bunun pek de yürümediğini göstermiştir. Zira 19.yy.'a geldiğinde bu toplumsal sınıfların çoğu Osmanlı'dan kopmuştu. Yeni kurulan devlet ise geç sanayileştikten ve hala savaşın yarattığı yıkıcılığın etkisinde olduğundan toplumsal sınıfların tam anlamıyla oluşmadığı görülür. Sosyal haklarına ancak 1960 yılında ulaşan Türk toplumunda çok kısa bir süre için bu haklara sahip olduklarından bu bilinç tam olarak oluşmamıştır. Zaten dünyayı etkisi altına alan neo-liberal ideoloji Türkiye'yi de etkisi altına aldığından, Marshall'ın teorisi Türkiye'de yerini bulmayı başaramadan ortadan kalkmıştır. 1980 Anayasası'nın ilanından sonra Türkiye'de neo-liberalizmin etkileri daha net görülmüştür. Günümüzde de devam eden bu etki yüzünden, Türkiye'de hala sosyal hakların istenilen noktaya geldiğini söylemek mümkün değildir. Ancak son günlerde bütün dünyada neo-liberal politikalara karşı yükselen tepki yüzünden bunun ülkemizde de değişme ihtimali de söz konusu olabilir. Aslında insani yaşam ve gerçek anlamda bireylerin özgürlüğü düşünüldüğünde, yurttaşlıkta hak temelli anlayışa dönüş daha doğru olacaktır.

Bu tez çalışmasında siyaset biliminde önemli bir yer tutan Marshall'ın teorisi, Türkiye'nin yurttaşlık süreci ile birlikte incelenmiştir. Bu çalışma akademik alanda bu teorinin benzer ve farklı yönlerini görebilmek açısından katkı yapacaktır. Türkiye'de yurttaşlık sürecini haklar bazında incelemek isteyen çalışmalara kaynaklık edecektir.

KAYNAKÇA

- Acar, E. (2017). Neo-liberalizm ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 248-263
- Ağaoğulları, M. A. (1989). Fransız Devriminde Birey-Devlet İlişkisi(1789-1794).*Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 44: 195-228
- Ağaoğulları, M.A. (2006). *Kent Devletinden İmparatorluğa*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Ağaoğulları, M. A. ve Köker,L.(2006). *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, Ankara: İmge Yayınevi
- Alptekin, M. F. (2005). *Yurttaşlığın Tarihi Gelişimi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Armaoğlu, F. (2006). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Alkım Yayınevi, İstanbul.
- Ahmad, F. (2008). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Ataay, F. (2008). *Neoliberalizm ve Muhafazakar Demokrasi*, Deki Yayınları, Ankara.
- Barry, N.(2008).*Modern Siyaset Teorisi*, (Çev.Mustafa Erdoğan - Yusuf Şahin)Liberte Yayınları,Ankara
- Bakır, M. (2008) *Aristoteles'in Politika Felsefesinde Yurttaşlık Anlayışı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir
- Balibar, E. (1998). "*İnsan Hakları*" ve "*Yurttaş Hakları*", *Eşitlik ve Özgürlüğün Modern Diyalektiği*. (Çev. I. Ergüden). Ilgaz, T. (ed.). *Dersimiz Yurttaşlık*. Kesit Yayıncılık, İstanbul, s. 81-107.
- Başbuğ, A. (2010). *Sosyal Hukuk*. A Kitap, Ankara.
- Başbuğ, A. (2011). *İş ve Hukuk*. Binyıl Yayınevi, Ankara.
- Belenli, T. (2017). *Türkler'de Sosyal Devlet ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde Uygulanan Sosyal Politikalar (1938'e kadar)*. Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Berktaş, F. (2013) *Liberalizm: "Tek Bir Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji"*, *19.Yüzyıl'dan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, (drl.) B.Örs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Berten, A., Da Silveira, P. vePourtois, H. (2006). (Çev.Eylem Özkaya), *Liberaller ve Cemaatçiler*, Ankara:Dost Yayınları
- Berzeg, K. (1996).*Liberalizm ve Türkiye*, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Ankara.
- Bora, T. (2017).*Cereyanlar, Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, İletişim Yayınları

- Brubaker, W. R. (2008). *Fransa ve Almanya'da Göç, Vatandaşlık ve Ulus-Devlet: Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Çözümleme*. (Çev. C. Cemgil). Kadioğlu, A. (ed.). *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara*. Metis Yayınları, İstanbul. s. 55-92.
- Buğra, A. (2016). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Caymaz, B. (2007). *Türkiye'de Vatandaşlık: Resmi İdeoloji ve Yansımaları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,
- Clarke S. (2008). *Neo-Liberal Toplum Kuramı*, (drl.) Saad-Filho, Alfredo ve DeborahJohnston, *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*, (çev. Ş. Başlı, T. Öncel), İstanbul: Yordam Kitap: 91-105
- Demirel, T.(2005).*Adalet Partisi*, Belge M. (ed) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Liberalizm*, İletişim Yayınları,İstanbul 548-583
- Durgun Ş. (2010). Cumhuriyetçi ve Liberal Anlayış Çerçevesinde Türkiye'de Vatandaşlık Sorunsalı.*Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1: 65-92
- Ertan, K.A. (2008).Kent Hakkı Üzerine Düşünceler, *Amme İdaresi Dergisi*,41(4): 125-141
- Esendemir, Ş. (2008). *Türkiye'de ve Dünyada Vatandaşlık*. Birleşik Yayınevi, Ankara.
- Fırat, İ. ve Gül, H. (2014).*1982 Anayasası Ve Yeni Anayasa Çalışmaları Çerçevesinde Anayasal Vatandaşlık Üzerine Bir Tartışma* (drl.) Durakbaşa, A.,Öner A. Ş., Şenel Pehlivan, F., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Habermas, J. (2002).*Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak: Siyaset Felsefesi Yazıları*,(Çev.Ü. Oskay) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Harvey, D. (2007).*A BriefHistory of Neoliberalism*, Oxford UniversityPress, Oxford
- Hayek, F.A.(2009).Liberalizm, *Liberal Düşünce Dergisi*, 14(55): 197-224
- Hazır, H. (2007). *Anayasa Hukuku*. Alter Yayınları, Ankara.
- Heater, D. (2007). *Yurttaşlığın kısa tarihi*(Çev.M. Delikara Üst) İstanbul: İmge Kitabevi
- Heper, M. (2012). *Türkiye'de Devlet Geleneği*. Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Heywood, A. (2014). *Siyasi İdeolojiler*. (Çev. A.K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnanç, Ş. Akın, B. Kalkan). Adres Yayınları, Ankara.
- Heywood, A. (2012). *Siyasetin temel kavramları*(Çev.H. Özler) Ankara: Adres Yayınları.
- Hugo,V. (2005) *Sefiller* (çev. A. Çankırılı) Antik Dünya Klasikleri,İstanbul
- İnalcık, H. (2013). *Osmanlı ve Modern Türkiye*, Timaş Yayınları, İstanbul
- Gerim, G. (2017). Çağdaş Yurttaşlığı Kavramak: Temel Yaklaşımlar, Yeni Boyutlar ve Yeni Bir Yurttaşlık Çerçevesi. *İstanbul Journal of SociologicalStudies*. 56: 155-182.
- Giddens, A.(2008).*Sosyoloji*,Kırmızı Yayınları,(Çev. M. A. Sarı),İstanbul

- Gözler, K.(2000) *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Yayınevi,Bursa
- Güngör, M. (2017). Bir Kimlik İnşası Olarak Ulus-Devlet Yurttaşlığı ve Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2): 438-464
- Kadirbeyoğlu, Z. ve Sümer, B. (2014). *Ulus-Devletlerde vatandaşlık ve kimlik*. Balta E.(ed.) *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*. İletişim Yayınları, İstanbul. s.491-504
- Gündüz, M. ve Gündüz, F. (2007). *Yurttaşlık Bilinci*.Anı Yayıncılık, Ankara.
- Kabaoğlu, İ.Ö. (1999).*Özgürlükler Hukuku İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı*, AFA Yayınları,İstanbul
- Kadioğlu, A. (2008). *Vatandaşlık:Kavramın Farklı Anlamlar*, Kadioğlu, A. (ed.). *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara*. Metis Yayınları, İstanbul. s. 21-31.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2006). *Yeni İnsan ve İnsanlar*. Evrim Yayınları, İstanbul.
- Karpat K. H. (1996) *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller*, AFA Yayınları,İstanbul
- Kaya, A. (2006). *Yurttaşlık, Azınlıklar ve Çokkültürcülük. Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*. Gündoğan Yayınları, Ankara, s.137-169
- Kaya, A. (2005) *Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık Çok Kültürcülük ve Azınlık Tartışmaları* Kaya A. Tarhanlı T. (ed) *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*,Tesev Yayınları, İstanbul, 35-58
- Keyder, Ç. (2003) *Türkiye 'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları. İstanbul
- Keyman F. (2008) *Türkiye'de Çok Kültürlü Anayasal Vatandaşlık*, Kadioğlu, A. (ed.). *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara*. Metis Yayınları, İstanbul. s. 218 245
- Tunaya, T.Z. (1983).*1876 Kanuni Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği*.
- Karabulut, T. (2014). “Yurttaşlığın Krizini Yeniden Düşünmek: Liberal Milliyetçilik ve Anayasal Yurttaşlık Kuramları,” *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 69(4): 871-890.
- Kleinman,M.(2018).*Kriz Mi Ne Krizi Avrupa Refah Devletlerinde Süreklilik Ve Değişim*, (çev. Çakar B. Yakut B. Barış Utku) (ed) Buğra A. Keyder Ç. *Sosyal Politika Yazıları* İletişim Yayınları İstanbul 159-195
- Koçak, C. (1990).*Siyasal Tarih 1923-1950*, Akşin S. (ed.), *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye*, Cem Yayınevi, İstanbul, 85-176
- Küçükkalay, A. (1997). Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi.*Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S.2
- Kymlicka, W. (1998). *Çokkültürlü Yurttaşlık*. (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- Kymlicka, W. ve Norman, W. (2008). *Vatandaşın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme*. (Çev. C. Cemgil). Kadioğlu, A. (ed.). *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara*. Metis Yayınları, İstanbul. s. 185-217.
- Locke, J. (1986). “*Uygar Yönetim Üstüne İki İnceleme'den Seçme Parçalar*”, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Yeni Çağ, Seçilmiş Yazılar*, (Drl: ve Çev: M. Tunçay), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Marshall, T. H. (2000). *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*. (Çev. A. Kaya), Gündoğan Yayınları, Ankara s.15-82
- McNeill, W. (2008). *Dünya Tarihi*. (Çev. A. Şenel), İmge Kitabevi, Ankara
- Mumcu, A. (1986). 1924 Anayasası, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, II(5): 383-389
- Munck, R. (2008). *Neo-liberalizm ve Siyaset, Neo-liberalizmin Siyaseti*, (drl.) Saad-Filho, Alfredo ve DeborahJohnston, *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*, çev., Şeyda Başlı, Tuncel Öncel, İstanbul: Yordam Kitap, 106-122.
- Nash, K. (2014). *Yurttaşlıktan İnsan Haklarına Ve Tekrar Geriye*, (drl.) DurakbaşaA., Öner A. Ş., Şenel Pehlivan F., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 329-349
- Özdemir, H. (1990). *Siyasal Tarih 1960-1980*, Akşin S. (ed.), *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye*, Cem Yayınevi, İstanbul 85-176
- Özkazanç, A.(2005).*Türkiye'nin Neo-liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce*, Belge M. (ed) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Liberalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul: 634 667
- Oldfield, A. (2008). *Vatandaşlık: Doğal Olmayan Bir Pratik mi?*. (Çev. C. Cemgil). Kadioğlu, A. (ed.). *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara*. Metis Yayınları, İstanbul, s. 93-106.
- Ortaylı, İ. (2010).*Türkiye teşkilat ve idare tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara
- Polat, E.G.(2005).*Anaysal Vatandaşlık, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Rawls, J. (2007). *Siyasal Liberalizm*, (Çev. M. F. Bilgin).Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Rousseau, J. J. (2015). *Toplum Sözleşmesi*.(Çev. V. Günyol), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Sallan Gül, S. (2006).*Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakârlık Kışkıncında Refah Devleti*, Ebabil Yayıncılık, Ankara.
- Savaş, V.(1997).*İktisatın Tarihi*, Liberal Düşünce Topluluğu Yayını, İstanbul.
- Schnapper, D. (1995). *Yurttaşlar Cemaati*.(Çev. Ö. Okur), Kesit Yayıncılık, İstanbul.
- Sencer, M. (1990).İnsan Hakları Açısından İngiliz Devrimi, *Amme İdaresi Dergisi*,23: 3-21

- Soysal, M. ve Sağlam, F. (1983).*Türkiye'de Anayasalar* (ed.)Belge M. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi İletişim Yayınları* İstanbul
- Şentürk Soyarı, N. (2008). *Türkiye'de vatandaşlık anayasal ve yasal düzenlemeler ışığında bir inceleme* (Ed.) Keyman, F.*Aydınlanma Türkiye ve Vatandaşlık*Osmanlı Bankası arşiv ve Araştırma Merkezi İstanbul
- Talas, C. (1982).*Sosyal Haklar ve Türk Anayasalarında Sosyal Hakların Evrimi*, TODAİE İnsan Hakları Yıllığı, 3-4: 38-75
- Tanör, B. (1994), *İki Anayasa*, Beta, İstanbul
- Tanör, B.(2017).*Osmanlı - Türk Anayasal Gelismeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Taşkın, A.(2014).*Türkiye'de Haklar Ve Ödevler Açısından Yurttaşlık Algılaması* (drl.) Durakbaşa A.,Öner. A. Ş. ve Şenel Pehlivan, F. (tarih yok). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 361-383
- Tayyar, A. ve Çetin, B.(2013).Liberal İktisadi Düşüncede Devlet, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1): 107-120.
- Tuncay, M.(1990).*Siyasal Tarih 1950-1960*, Akşin S. (ed.), *Türkiye Tarihi 4*, Çağdaş Türkiye, Cem Yayınevi, İstanbul: 177-190
- Tunaya, T. Z. (1983).*1876 Kanuni Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği*, (ed.)Belge M. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi İletişim Yayınları*, İstanbul
- Turner, B. S. (2008). *Bir Vatandaşlık Kuramının Anahatları*. (Çev. C. Cemgil). Kadioğlu, A. (ed.). *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara*. Metis Yayınları, İstanbul. s. 107-139.
- Türkbay, R. ve Polat, F. (2011). Neo-liberalizmde Özgürlük Paradoksu ve Sosyal Haklar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (8): 81-97
- Uluç, A. V.(tarih yok). Liberal - Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal'ın Siyasi Düşüncesi, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23): 107-140
- Ulutaş, E. (2014). Türkiye'de Vatandaşlık ve Anayasal Süreç, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9(1): 73-102
- Uygun, O. (2002). *Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi*, Anayasa Yargısı 20, Ankara.
- Ünsal, A. (1998). *Yurttaşlık zor zanaat. 75 Yılda Tebaa'danYurttaş'a Doğru*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları
- Üstel, F. (2004). *Makbul vatandaşın peşinde: II: meşrutiyetten bugüne Türkiye'de vatandaşlık eğitimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Üstel, F. (1999). *Yurttaşlık ve demokrasi*.Ankara: Dost Yayınları

Yayla, A. (1992). “*Liberalizm*”,Liberte Yayınları, Ankara.

Wood E.M. (2009).(çev. O. Köymen)*Yurttaşlardan Lordlara:Eskiçağlardan Ortaçağlara Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*, İstanbul

Zührer, E.J. (2009).(çev. Y. Saner)*Modernleşen Türkiye'nin tarihi*, İletişim Yayınları İstanbul

İnternet Kaynakları

https://www.academia.edu/8336368/Octavian_Augustus_%C4%B0le_Birlikte_Roma_Cumhuriyet_D%C3%B6nemi_nin_Sona_Ermesi_ve_Principatus_D%C3%B6nemi_nin_Ba%C5%9Flaması(Erişim Tarihi:22.10.2018)

<http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/1982ilkson.pdf>(Erişim Tarihi:01.11.2018)

<http://www.antiktarih.com/2018/03/24/patriciler-plebler-ve-senato/>(Erişim Tarihi:26.05.2018)

<http://ipsala.gov.tr/insan-haklarinin-siniflandirilmesi> (Erişim Tarihi: 26.12.2017)

<https://www.evrensel.net/yazi/80419/insan-haklari-evrensel-bildirisi-hakkinda>(Erişim Tarihi:05.02.2018)

<http://edebiyatsultani.com/sikayetname-fuzuli/> (Erişim Tarihi:13.03.2018)

<http://www.ekodialog.com/Liberalizm/liberalizm-ve-ogretileri-makale.html>(Erişim Tarihi:15.05.2018)

<https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm> (Erişim Tarihi:15.05.2018)

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Hande Gül SARIHAN KOÇAK
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Malatya Turgut Özal Anadolu Lisesi
Lisans Diploması	Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ankara, 2012
Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2019
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	TBMM, Parlamento Birliği, Model Parlamento Stajı, 2010
Çalıştığı Kurumlar	ERKAYALAR Tic.Ltd.Şti. Akdeniz Bölge Ofisi, Müşteri İlişkileri Yöneticisi, 2014-2017
E-Posta	hande_gulsarihan@hotmail.com